

UDK 343 : ISSN 2217-219X

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

PRAVNI FAKULTET
UNIVERZITETA U BEOGRADU

BEOGRAD 2024 / BROJ 2 / GODINA XV

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

u saradnji sa

Kriminološkom sekcijom Srpskog udruženja za krivičnoravnu teoriju i praksu

Naučni savet / Scientific council

Prof. dr Hans-Jörg Albrecht, Frajburg (Nemačka)	prof. dr Danilo Basta
prof. dr Serge Brochu, Montreal (Kanada)	prof. dr Antonio Cavaliere, Napulj (Italija)
prof. dr Stefano Ferracuti, Rim (Italija)	prof. dr Christian Grafl, Beč (Austrija)
prof. dr Dragan Milovanovic, Čikago (SAD)	prof. dr Sergio Moccia, Napulj, Italija)
prof. dr Dulce Maria Santana Vega, Las Palmas (Španija)	prof. dr Miroslav Scheinost, Prag (Češka)
prof. dr Ulrich Sieber, Frajburg (Nemačka)	prof. dr Dragan Simeunović
prof. dr Snežana Soković	dr Ivana Stevanović
prof. dr Klaus von Lampe, Berlin (Nemačka)	prof. dr Radenko Vuković
dr Slobodan Vuković	

Redakcija / Editorial board

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief prof. dr Zoran Stojanović

Urednik / Associate editor prof. dr Đorđe Ignjatović

Zamenik urednika / Vice editor prof. dr Igor Vuković

Članovi Redakcije / Editorial board members

prof. dr Nataša Delić	prof. dr Đorđe Đorđević	prof. dr Goran Ilić	prof. dr Zoran Ilić
prof. dr Dragana Kolarić	Mladen Nenadić	prof. dr Milan Škuljić	

Saradnici / Collaborators

doc. dr Ivan Đokić, sekretar Redakcije
Irena Popović Lingurić, lektor
dr Jovana Banović, Ivana Radisavljević i dr Ivana Miljuš (tehnička priprema priloga)

Uz tekst, autori dostavljaju izjavu čiji formular se nalazi na Web adresi Časopisa.

Rad ocenjuju dva nezavisna, anonimna recenzenta. Ako odluke recenzenata nisu iste u pogledu prihvatanja rada, traži se mišljenje trećeg recenzenta, s tim da urednik može da donese odluku bez traženja dodatne recenzije. Rok za ocenu rada od trenutka prijema do odluke o objavljivanju je četiri meseca. / Submitted manuscripts are subject to a double-blind external peer review. If the reviewers' decisions are not the same regarding the acceptance of the paper, the opinion of the additional reviewer is sought. However, the editor-in-chief can make a decision about the publication without the additional review. The peer review process and notification of acceptance, revision, or rejection should last no longer than four months, counting from the submission of the manuscript.

Časopis izlazi tri puta godišnje (april, septembar i decembar) / CRIMEN is published three times a year (April, September and December).

Časopis CRIMEN je indeksiran i uključen u sledeće međunarodne baze / CRIMEN Journal is indexed by and included in international bases: *HienOnline*, *ERIH PLUS*, *EBSCO*, *CEEOL*, *Electronic Journals Library (EZB)*.

ADRESA REDAKCIJE / EDITORIAL ADDRESS:

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Bul. kralja Aleksandra 67, 11000 Beograd, Srbija

Web adresa: <http://crimenjournal.ius.bg.ac.rs> • e-mail: crimen@ius.bg.ac.rs

© Autori prenose na Časopis autorska prava za dostavljene tekstove. / Authors transfer to the Journal their rights to submitted texts.

Priprema: Dosije studio, Beograd   Štampa: Donat graf, Beograd

GODIŠNJA PRETPLATA: 750 RSD; pojedinačan broj 300 RSD / Annual subscription: 30 €

Objavljivanje ovog broja Časopisa finansijski su podržali Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Banka Poštanska štedionica a. d. Beograd

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XV) 2/2024 str. 157–260

SADRŽAJ

ČLANCI

- Slobodan Vuković, Kontinuitet zapadnonemačkog pravosuđa
s Trećim rajhom 159
- Srđan Cvetković, Krivičnopravne osnove političke represije
u Srbiji 1944–1985.. 190
- Violeta Đorđević, Miroslav Brkić, Najbolji interes dece roditelja
na izvršenju kazne zatvora 207
- Miroslav M. Popović, Prilozi za istoriju konzumacije alkohola
u Kneževini Srbiji: društveni aspekti kažnjivih dela
u vezi sa „pijanstvom“ (1815–1839) 220
- Vojislava Nikolić, Načelo *ne bis in idem* i odluke javnog tužioca. 234

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

- О примени тачке 4. § 65. крив. закона 255

PRIKAZI

- Saša Atanasov, Svedok u krivičnom postupku (Nedeljko Jovančević). 258

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343

**CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik
Zoran Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . –
Beograd : Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet,
2010– (Beograd : Donat graf). – 24 cm**

Tri puta godišnje.

ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)

COBISS.SR-ID 174945036

Slobodan Vuković*

KONTINUITET ZAPADNONEMAČKOG PRAVOSUĐA S TREĆIM RAJHOM

Apstrakt. Usvajanjem Osnovnog zakona 24. maja 1949. godine u Bundestagu od tri zapadne okupacione zone formirana je Zapadna Nemačka. Nakon početne denacifikacije, početkom 1948. godine, američka vojna vlada naložila je njeno brzo okončanje i ograničila sopstvenu jurisdikciju. Istovremeno je pokrenuta kampanja za oslobađanje osuđenih zločinaca i korak po korak preuzimanje nacističke funkcionalne elite. Sredinom pedesetih godina, samo 20% vodećih pozicija u „novoj“ državi zauzimali su protivnici nacističkog režima. Slično je bilo i u Ministarstvu pravde. Tužioci, sudije i advokati vratili su se na svoje ranije pozicije. Sudski kadar nemačkog pravosuđa između 1952. i 1962. godine činile su nacističke sudije između 68% i 77%. U savezničkim i nemačkim sudovima izrečeno je više od 6.656 presuda, od čega je 30% izvršilaca osuđeno na kaznu od šest meseci, 60% na manje od jedne godine, a 90% na manje od pet godina. Samo 15% svih optužbi i 17% osuđujućih presuda odnosilo se na zločine ubistva (između 17 i 20 miliona civila). Nema podataka o dužini izdržane kazne. Od početka Hladnog rata amnestije i pojedinačna i masovna oslobađanja smenjivali su se na pokretnoj traci.

Ključne reči: Treći rajh, Zapadna Nemačka, nacisti, funkcionalna elita, krivično pravosuđe, renacifikacija

UVOD – POČETNI ENTUZIJAZAM

Ubrzo nakon završetka rata i okupacije Nemačke bilo je početnog entuzijazma da se svi zločinci privedu pravdi jer je krivica „pojedina [bila] toliko crna da oni izlaze van okvira sudskog procesa“.¹ Zato su Saveznici, imajući u vidu da su međunarodni naponi da se kazne ratni zločini izvršeni tokom Prvog svetskog rata

* Institut društvenih nauka u Beogradu, *sloba5.vukovic@gmail.com*, ORCID 0009-0008-8294-7367.

1 „Memorandum by the Law Officers of the Crown“, nav. u: L. Kettenacker (1999). Die Behandlung der Kriegsverbrecher als anglo-amerikanisches Rechtsproblem. *Der Nationalsozialismus vor Gericht. Die alliierten Prozesse gegen Kriegsverbrecher und Soldaten 1943–1952*. Frankfurt/M: Fischer Taschenbuch Verlag, p. 19.

propali,² odlučili da kazne zločince i da očiste nemačko društvo od nacizma. Na osnovu „Londonskog statuta“ od 8. avgusta 1945. godine osnovali su Međunarodni vojni sud u Nirnbergu za suđenje zločincima Trećeg rajha. Dvadesetog decembra 1945. godine doneli su Zakon Savezničkog kontrolnog saveta broj 10. Zatim je dogovoreno da svaka od četiri sile može da uspostavi svoje sudove u svojoj okupacionoj zoni za suđenje nacističkim zločincima. Član II stav 1 tog zakona sadržao je četiri sveobuhvatna dela: zločin protiv mira, ratni zločin, zločin protiv čovečnosti i članstvo u zločinačkim organizacijama.³ Kao prva mera u svim okupacionim zonama započela su masovna hapšenja i otpuštanja s posla dojučerašnjih nacističkih funkcionera. Broj interniranih u četiri okupacione zone kretao se na stotine hiljada. U logorima u tri zapadne zone našlo se oko 190.000 ljudi, pre svega osnovne elite NSDAP-a, srednjeg rukovodstva partijskog, bezbednosnog i terorističkog aparata, a u američkoj zoni je internirano oko 100.000 ljudi.⁴

Saveznički kontrolni savet je u januaru 1946. godine „ratne zločince“ nacista razvrstao u pet grupa: 1. glavni krivci, 2. inkriminirani (aktivisti, militaristi i korisnici), 3. manje inkriminirani (probna grupa), 4. sledbenici, 5. oslobođeni (ljudi iz navedenih grupa koji pred sudom mogu dokazati da nisu krivi).⁵ Na glavnom procesu, pod kontrolom četiri sile pobednice, u Nirnbergu (od 20. novembra 1945. do 1. oktobra 1946) i u drugim postupcima nacistički zločini su eksternalizovani na Hitlera i najuže rukovodstvo Trećeg rajha. U svim okupacionim zonama sprovedena su suđenja protiv ratnih zločinaca. Amerikanci i Britanci su to obavljali u svojim zonama, a Francuzi u jedanaest francuskih gradova.⁶ U oktobru 1946. godine američka vojna vlada s američkom nadležnošću osnovala je u Nirnbergu Vojni sud broj III. U dvanaest kasnijih procesa sudilo se „ratnim zločincima drugog ranga“, čime je učinjen eksplicitni pokušaj da se prikaže širi presek grupe organizatora i izvršilaca masovnih i pojedinačnih zločina.⁷

RADIKALAN ZAOKRET – PRAVOSUĐE KAO POLUGA REALPOLITIKE

Ali ne leži, vraže! U uslovima razbuktavanja Hladnog rata, ubrzo se dogodio zaokret u geostrateškoj politici Sjedinjenih Američkih Država. On je pogodio i Saveznoj Republici Nemačkoj da što bezbolnije okonča denacifikaciju u skladu s

-
- 2 W. Form (2006). Justizpolitische Aspekte und Durchführung westallierter Kriegsverbrecherprozesse 1942–1950. Ein Überblick. *Justiz und Erinnerung* 12, p. 1.
  - 3 M. Schmidt, J. Nebe, J. Westemeier (2018). Das Problem der Verantwortung in der Wissenschaft am Beispiel der Angeklagten im Nürnberger Ärzteprozess. *Forschung zwischen Freiheit und Verantwortung Die wissenschaftshistorische Perspektive*, Hrsg. D. Groß, J. Nebe. Kassel university press, p. 188.
  - 4 T. Schlemmer. Ein gelungener Fehlschlag? Die Geschichte der Entnazifizierung nach 1945. *Zwischenzeit. Rechtsgeschichte der Besatzungsjahre*, Hrsg. M. Löhnig, M. Regensburg; H. Gietl Verlag & Publikationsservice GmbH, pp. 14, 17.
  - 5 Kontrollratsdirektive Nr. 38 vom 12. Oktober 1946, online.
  - 6 W. Form (2006). Justizpolitische Aspekte und Durchführung westallierter..., p. 6.
  - 7 M. Schmidt, J. Nebe, J. Westemeier (2018). Das Problem der Verantwortung..., p. 188.

dominantnim političkim trendovima pedesetih godina, u kojima su preovladavali apologetski stavovi prema nacionalsocijalizmu.⁸ Otuda su Hladni rat i pozitivni stavovi Nemaca, i pre i nakon poraza, prema nacizmu i Hitleru⁹ dominantno uticali na kadrovske popune u „novoj“ državi. Prednost je imao bivši nacistički kadar. Sredinom pedesetih samo dvadesetak odsto vodećih pozicija u Saveznoj Republici Nemačkoj (SRN) zauzimale su ličnosti koje bi se mogle svrstati u protivnike nacizma.¹⁰ Tako, na primer, ukupno gledano, u administraciji SRN na rukovodećim pozicijama listom su zapošljavani dojučerašnji nacisti i dželatari.¹¹ Čak 60% šefova odeljenja između 1950. i 1953. godine bili su dojučerašnji aktivni članovi Nacističke partije, a mnogi među njima i aktivni članovi SS i SA.¹² Politička stranka FDP (*Freie Demokratische Partei*) osnovana je 1948. godine. Ona je, kao i mnoge stare i novoosnovane institucije i medijske kuće, bila puna dojučerašnjih nacisti i esesovaca.¹³ Gotovo identičan model „denacifikacije“ sproveden je u celom društvu, pa i na univerzitetima i u naučnim institutima.¹⁴ Istraživanje funkcionalne ekonomske elite na uzorku od 1.020 ljudi pokazalo je da je u dve petine (39%) slučajeva rukovodeće osoblje iz perioda nacističke vladavine došlo na posleratne pozicije u privredi.¹⁵ Norbert Fraj (Norbert Frei) navodi da je mlada ekonomska elita nacističke ere za sobom ostavila neobično lojalnu generaciju naslednika (u kojoj je bilo dosta sinova državnih službenika¹⁶) koja je rukovodila rekonstrukcijom nemačke ekonomije posle 1945. godine.¹⁷ Nasuprot tome, u sovjetskoj okupacionoj zoni, kasnije DDR-u, do kraja 1946. godine najdoslednije je obavljena denacifikacija, izvršena je rigoro-

- 8 W. Scheffler, H. Grabitz, K. Bästlein (2019). Einführung. „Für Führer, Volk und Vaterland...“ *Hamburger Justiz im Nationalsozialismus*, Hg. Justizbehörde Hamburg. Hamburg, p. 9.
- 9 I. Kershaw (1980). *Der Hitler-Mythos. Volksmeinung und Propaganda im Dritten Reich*, Deutsche Verlags-Anstalt; I. Kershaw (2011). „Volksgemeinschaft“. Potenzial und Grenzen eines neuen Forschungskonzepts. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 59(1), pp. 1–17.
- 10 Lewis J. Edinger (1960). Posttotalitarian Leadership. Political Elites in the German Federal Republic. *American Political Science Review* 54, pp. 58–82; nav. u: A. M. Birke (1997). Die Bundesrepublik Deutschland im Schatten der NS-Diktatur. *Das deutsche Problem in der neueren Geschichte*, Red. N. Frei, H. Woller. München: R. Oldenbourg, p. 96.
- 11 Vid. šire: S. Vuković (2023). Kontinuitet između trećeg rajha i Bonske republike. *Napredak* IV, 3, str. 45–58.
- 12 Udo Wengst (1984). *Staatsaufbau und Regierungspraxis 1948–1953*. Düsseldorf, p. 180; nav. u: A. M. Birke (1997). Die Bundesrepublik Deutschland..., p. 99.
- 13 P. Ayçoberry (1997). L'Allemagne occidentale à l'ombre du National-Socialisme: perceptions françaises, de la Deuxième Guerre mondiale aux années 80. *Das deutsche Problem in der neueren Geschichte*, Red. N. Frei, H. Woller. München: R. Oldenbourg, p. 110.
- 14 Wehler, H.-U. (1998/99). „Nationalsozialismus und Historiker“, *Wissenschaftskolleg. Jahrbuch*, p. 295; H.-H. Kortüm (2020). Die langen Schatten der Vergangenheit: Der Historiker Otto Brunner (1898–1982) und die bundesrepublikanische Geschichtswissenschaft (1949–1968). *Völkische Wissenschaften: Ursprünge, Ideologien und Nachwirkungen*, Hrsg. M. Fahlbusch, I. Haar und ande. Berlin/Boston: Gruyter, p. 274. Vid. šire: S. Vuković, S. (2022). *Koreni Velikog rata i nacizma*. Sremski Karlovci – Novi Sad.
- 15 P. Erker (1999). Einleitung: Industrie-Eliten im 20. Jahrhundert. *Deutsche Unternehmer zwischen Kriegswirtschaft und Wiederaufbau. Studien zur Erfahrungsbildung von Industrie-Eliten*, Ed. P. Erker, T. Pierenkemper. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, pp. 11
- 16 P. Erker (1999). Einleitung: Industrie-Eliten im 20. Jahrhundert, pp. 13, 14.
- 17 N. Frei (2010). Die Wirtschaft des 'Dritten Reiches'. Überlegungen zu einem Perspektivenwechsel. *Herausgegeben von Norbert Frei und Tim Schanetzky*, N. Frei, T. Schanetzky. Wallstein Verlag, p. 12.

zna kadrovska promena, administracija je potpuno očišćena od bivših nacista, što je posebno dogodilo visoke zvaničnike, dok su niži činovi administracije bili izuzeti.¹⁸

* * *

Sjedinjene Američke Države su 1946. godine u svojoj okupacionoj zoni osnovala organizaciju „Gehlen“, iz koje je nastala Nemačka obaveštajna služba. Na njeno čelo je postavljen Reinhard Gehlen (Reinhard Gehlen, 1902–1979), šef vojne obaveštajne službe nacističke Nemačke tokom rata na Istočnom frontu.¹⁹ Amerikanci su, takođe, u svojoj okupacionoj zoni, u Bavarskoj, vratili do 31. decembra 1948. godine na posao 14.400 državnih NS službenika, a najvišim nivoima SD-a i Gestapoa vraćene su funkcije i dostojanstvo.²⁰

Da bi što bezbolnije sproveli novi politički sistem u zapadnim zonama, američka vojna vlada se početkom 1948. godine zalagala za brzo okončanje denacifikacije.²¹ Najpre korak po korak, od 1948. godine su ograničili sopstvenu jurisdikciju (nadležnost pravosuđa) da bi početkom pedesetih godina potpuno ukinuli suđenja za izvršene zločine nacista.²² Zatim su, u dosluhu s postavljenom nemačkom vlašću, inaugurisali pokretanje kampanja za oslobađanje nacističkih zločinaca zatvorenih u nemačkim zatvorima pod kontrolom saveznika. Kampanji koja je u organizaciji mnogobrojnih preko noći formiranih „nezavisnih humanitarnih“ organizacija počela 1949. godine, priključili su se bivši visokorangirani nacionalsocijalisti poput Vernera Besta (Werner Best, 1903–1989),²³ SS obergruppenfirera, šefa Prvog odeljenja Gestapoa, pokretača registrovanja Jevreja, organizatora zločinačke SS Ajnzac grupe. Prema mišljenju Ulriha Herberta (Ulrich Herbert), sliku o SS advokatu Bestu komandantu Ajnzac grupe kao nacističkom zločincu formirali su „razbojnici SA i čuvari koncentracijskih logora“.²⁴ U kampanji su aktivno učestvovali obe konfesije. Kelnski kardinal Jozef Frings (Josef Richard Frings, 1887–1978), Adenaurov prijatelj, zalagao se da se smrtne kazne pretvore u zatvorske. Hans Majzer (Hans Meiser, 1881–1956) u Minhenu i Teofil Wurm (Theophil Wurm, 1868–1953) u Štutgartu dobili su podršku

- 18 U. Wengst (2011). *Deutsche Sozialgeschichte der Jahre 1945 bis 1949. Zwischenzeit. Rechtsgeschichte der Besatzungsjahre*, Hrsg. M. Löhnig. Regensburg: H. Gietl Verlag & Publikationsservice GmbH p. 46; W. Benz (1995). *Zum Umgang mit der nationalsozialistischen Vergangenheit in der Bundesrepublik. Die geteilte Vergangenheit: Zum Umgang mit Nationalsozialismus und Widerstand in beiden deutschen Staaten*, Hrsg. J. Danyel. Berlin: Akademie Verlag, p. 49.
- 19 J. E. Schulte, M. Wildt (2018). *Die zweite Geschichte der SS – Einleitung. Die SS nach 1945*, Hrsg. J. E. Schulte, M. Wildt. Göttingen: V&R unipress GmbH, p. 17.
- 20 P. Hoser, *Entnazifizierung*, online.
- 21 T. Schlemmer (2011). *Ein gelungener Fehlschlag? Die Geschichte...*, p. 22.
- 22 A. Eichmüller (2021). *Die strafrechtliche Verfolgung von nationalsozialistischen Verbrechen in der Bundesrepublik Deutschland – Bilanz und Weichenstellungen. State's Responsibility for International Crimes: Reflections upon the Rosenberg Exhibition*, Eds. M. Bainczyk, A. Kubiak-Cyrul. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, p. 49.
- 23 D. O. Pendas (2013). *Der Auschwitz-Prozess: Völkermord vor Gericht*. München: Random House GmbH, p. 19.
- 24 U. Herbert (1996). *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903–1989*. Bonn, p. 15; nav. u: J. Korte (2008). *Unrecht kennt keinen Verrat: Die Debatte um den Kriegsverrat. Utopie kreativ*, H. 208, p. 170.

i Ota Dibelijusa (Otto Dibelius, 1880–1967) u Berlinu, predsednika Saveta Evangeliističke crkve. Tražili su da se presude osuđenim vojnicima preispitaju.²⁵

U kampanji oslobađanja interniranih nacističkih zločinaca, osim nacista i neprogonjenih i neosuđenih zločinaca, aktivno su učestvovala političke partije CDU, FDP i DP (Nemačka partija) i delovi SPD.²⁶ Na zahtev FDP, u Bundestagu je u februaru 1950. godine pokrenuta rasprava o ukidanju denacifikacije, što su podržale sve (parlamentarne i vanparlamentarne) stranke.²⁷ Uporedo s političkim partijama, najpoznatiji zastupnici ratnih zločinaca i zagovornici njihovog oslobađanja, koji su poslužili kao baza za regrutaciju nove funkcionalne elite, bili su nacistički advokati, koji su se udružili u Hajdelberški advokatski krug i crkvenjaci obe konfesije. Vojni guverner zapadnih zona general Lusius Klej (Lucius D. Clay, 1898–1978) pri kraju svog mandata, poništio je 69 osuđujućih presuda, 119 smrtnih kazni preinačio u zatvorske i smanjio kazne za 138 presuda iz procesa u Dahauu, koji su vodili Amerikanci („Nirnbeg III“).²⁸ A to nije učinio bez odobrenja Vašingtona. Kasnije su svi oni oslobođeni.

Kancelar Adenauer (Konrad Adenauer, 1876–1967), predsednik Teodor Hojs (Theodor Heuss, 1884–1963) i vodeći nemački političari bili su jedinstveni u pozivima da se preispitaju nirnberške presude: da se nacistički zločinci puste na slobodu i pomiluju. Adenauer je, takođe, apelovao na američkog visokog komesara Džona Mekloja (John McCloy) – koji je preuzeo posao u julu 1949. godine od generala Lusijusa Kleja – da se sve preostale smrtno kazne pretvore u zatvorske.²⁹ Stvorena atmosfera je pogodovala da se, na primer, „od 24 izrečenih smrtnih kazni prema 177 optuženih“ u Američkom vojnom sudu u Nirnbegu izvrši samo u 12 slučajeva.³⁰ Sledeći korak na putu renacifikacije izvršen je u novogodišnjoj noći (31. decembra) 1949. godine. Bundestag je sa samo dva uzdržana glasa, nakon odobrenja Savezničke visoke komisije, doneo Zakon o nekažnjivosti (Straffreiheitsgesetz).³¹ Amnestirano je – prema podacima Saveznog ministarstva pravde iz 1953. godine – oko 750.000 ljudi.³² Masovna amnestija je izvršena i usvajanjem Osnovnog zakona (Ustava) 11. maja 1951, koji je stupio na snagu 1. jula 1951. godine. Članom 131 [131er-Gesetz] nosioci vlasti

25 T. A. Schwartz (1990). Die Begnadigung deutscher Kriegsverbrecher. John J.– McCloy und die Häftlinge von Landsberg. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jah. 38, Hef. 3, p. 384.

26 K. Bästlein (2019). Vom hanseatischen Richtertum zum nationalsozialistischen Justizverbrechen Zur Person und Tätigkeit Curt Rothenbergers 1896–1959. „Für Führer, Volk und Vaterland...“ *Hamburger Justiz im Nationalsozialismus*, Hg. Justizbehörde Hamburg, p. 133.

27 N. Frei (2003). Coping with the Burdens of the Past: German Politics and Society in the 1950s. *The Postwar Challenge: Cultural, Social, and Political Change in Western Europe, 1945–1958*, ed. D. Geppert. Oxford: Oxford University Press, p. 30.

28 T. A. Schwartz (1990). Die Begnadigung deutscher Kriegsverbrecher..., p. 380.

29 *Ibid.*, pp. 382–387.

30 P. Steinbach (1999). Der Nürnberger Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecheru. *Der Nationalsozialismus vor Gericht. Die alliierten Prozesse gegen Kriegsverbrecher und Soldaten 1943–1952*. Frankfurt/M: Fischer Taschenbuch Verlag, p. 42.

31 H.-C. Jasch (2021). NS-Verbrechen vor bundesdeutschen Gerichten. Zu Täterschaft und Täterbegriff. *Aufarbeitung des Nationalsozialismus. Ein Kompendium*, Ed. M. Brechtken. Göttingen, Wallstein, p. 229.

32 H.-G. Jasch (2008). Geschichte der deutschen Polizei vor und nach 1945: Kontinuitäten und Brüche. *Das Bundeskriminalamt stellt sich seiner Geschichte: Dokumentation einer Kolloquienreihe*. Wolters, Köln: Kluwer Deutschland GmbH, p. 41.

su obavezani da se svi državni službenici koji su na kraju rata bili zaposleni u javnoj službi (koji su nakon 1945. godine bili otpušteni – a mnogi od njih i internirani), ako nisu već dobili novo zaposlenje ili penziju,³³ vrate na posao koji su ranije obavljali, a time i na funkciju, bez degradacije ili diskriminacije. Odluka se direktno odnosila na 450.000 bivših članova i funkcionera SS, SA i Nacističke partije. Takvo rešenje su solidarno odobrili CDU/CSU, SPD i komunisti.³⁴

Zakonom je reintegrirano više od 300.000 „represivnih državnih službenika“ i bivših profesionalnih vojnika, uključujući i prvobitno izostavljene „rođene“ karijerne oficire Vaffen-SS“. Savezna Republika Nemačka je njime nagradila lojalnost podržavalaca i sluga nacističkog sistema.³⁵ Savezna vlada je 1954. godine proglasila i treću masovnu amnestiju koja je, između ostalog, obuhvatila i nacističke zločine.³⁶ Ona je nacistima koji su otišli u ilegalu 1945. ponovila ponudu iz 1949. godine koju tada nisu bili iskoristili. Vlada je, takođe, amnestirala i učinioce čija su dela izvršena u periodu od 1. oktobra 1944. do 31. jula 1945. godine.³⁷ Oko 400.000 ljudi imalo je koristi od te opšte amnestije, koja je promovisala nekažnjivost zločina. Nemci, kako kaže nemački istoričar Norbert Fraj, koji su učinili nezapamćene zločine bili su oslobođeni brige,³⁸ a to je nemačkom *Volk*-u dodatno kolektivno „zamutilo“ svest o težini nacističkih zločina (jer ne samo da nisu bili kažnjeni nego su u većini slučajeva nagrađeni)³⁹ i potpuno paralizovalo sistem nemačkog krivičnog pravosuđa.⁴⁰

Džon Mekloj, uz saradnju s državnim sekretarom SAD Denom Ačesonom (Dean Acheson, 1893–1971), formirao je Savetodavni komitet za pomilovanje ratnih zločinaca, u koji su bili uključeni viđeni američki pravници. Visoki komesar Mekloj imao je sastanak u septembru 1950. godine s ministrima spoljnih poslova tri zapadne sile u Njujorku, na kojem su SAD predložile formiranje nemačke vojske i prenaoružavanje Nemačke,⁴¹ a to je podrazumevalo hitno masovno oslobađanje nacističkih zločinaca, naročito vojnih lica. Mekloj je 31. januara 1951. objavio svoju konačnu odluku o molbama za pomilovanje 89 nemačkih ratnih zločinaca koji su bili zatvoreni u američkom zonskom zatvoru Landsbergu, takođe je potvrdio pet od petnaest smrtnih kazni, od kojih je većina izrečena pripadnicima ozloglašene Ajnzac grupe za ubistvo hiljada Jevreja u istočnoj Evropi.⁴²

33 Članovi bivše nacističke elite velikodušno su dobijali penzije, dok su nacističke žrtve često bile podvrgnute ponižavajućim ispitivanjima kako bi se u najboljem slučaju mogli nadati penzijama. U. Danker, A. Schwabe (2005). Wachholtz Verlag Neumünster, p. 180.

34 A. M. Birke (1997). Die Bundesrepublik Deutschland im Schatten der NS-Diktatur, 96; S. Specht (1920). Die 'Volksgemeinschaft' nach dem Nationalsozialismus. Zum Gebrauch eines belasteten Begriffs im 1. Deutschen Bundestag (1949–53). *Revue d'Allemagne* 52(2), p. 415.

35 N. Frei (1996). Amnestiepolitik In den Banner Anfangsjahren. Die Westdeutschen und die NS-Vergangenheit. *Kritische Justiz* 29(4), p. 490.

36 A. Eichmüller (2021), Die strafrechtliche Verfolgung..., p. 53.

37 N. Frei (2003). Coping with the Burdens of the Past:..., p. 32.

38 N. Frei (1996). Amnestiepolitik In den Banner Anfangsjahren..., p. 491.

39 H.-C. Jasch (2019). Die Ahndung der Verbrechen der 'Aktion Reinhardt' vor bundesdeutschen Gerichten. *Die „Aktion Reinhardt“ Geschichte und Gedenken*, Hrsg. S. Lehnstaedt, R. Traba. Berlin: Metropol Verlag, p. 339.

40 M. Greve (1999). Neuere Forschungen zu NS-Prozessen. *Kritische Justiz* 32, p. 473.

41 T. A. Schwartz (1990). Die Begnadigung deutscher Kriegsverbrecher...“, p. 394.

42 *Ibid.*, p. 375–377.

* * *

Savezno ministarstvo pravde (*Bundesministerium der Justiz*) formirano je 1949. godine. Tokom kadrovske popune pravosudnog sistema, u skladu sa široko rasprostranjenim stavovima Nemaca prema nacističkom sistemu, prednost su imali „narodni drugovi“ koji su u njemu ispekli zanat i dobili poverenje *Volk*-a. Najveći broj bivših tužilaca i sudija, čak i onih koji su za vreme nacizma u specijalnim sudovima i sudovima Vermahta izricali smrtne kazne,⁴³ i gotovo svi advokati nacističkog režima „vratili su se gotovo neometano na svoje ranije pozicije“. Umešani u nacističke zločine, „ne samo da su se vratili u svoje kancelarije posle 1945. godine, već su čak bili angažovani na optuživanju ili suđenju u slučajevima nacističkih zločina.“⁴⁴ Udeo bivših članova NSDAP 1957. godine u ukupnom broju zaposlenih u Ministarstvu pravde bilo je 76% (1963. godine 67%), a članova SA 33%;⁴⁵ u višoj državnoj službi bilo ih je oko 40%, a u visokoj državnoj službi skoro 45%. Godine 1957. svi šefovi u Odeljenju za krivično pravo – uključujući načelnika odeljenja Jozefa Šafajtla (Josef Schafheutle, 1904–1973) – imali su manje-više „braon“ prošlost, bili su nacistički „braon“ pravnici.⁴⁶ Bili su na ovaj ili onaj način bez izuzetka aktivno uključeni u nacistički režim, a mnogi od njih i sa nacističkim krivičnim dosijeima.⁴⁷ Ostali su na položajima sve do penzionisanja od 1978. do 1986. godine.⁴⁸ Čak je 1973. godine više od polovine stručnog osoblja Ministarstva pravde pripadalo nacističkoj partiji.⁴⁹ O njihovoj nacističkoj prošlosti i kriminalnim dosijeima u tom ministarstvu je vladala zavera ćutanja. Nasuprot tome, sudije koje su nacisti otpustili 1933. godine i koji su otišli u egzil, iz političkih ili rasističkih razloga, „novi“ režim nije imao volje ni sistematskog pokušaja da vrati.⁵⁰

43 One su, što je priznao senator pravosuđa 1961. godine, „čak i uz pravično razmatranje tadašnjih vanrednih ratnih uslova, zaista izgledale kao nepravedne presude“. H. Grabitz (2019). In *vorausgehendem Gehorsam... Die Hamburger Justiz im 'Führerstaat'. Normative Grundlagen und politisch-administrative Tendenzen. „Für Führer, Volk und Vaterland...“ Hamburger Justiz im Nationalsozialismus*, Hg. Justizbehörde Hamburg, p. 72.

44 Grabitz, H. (2019), In *vorausgehendem Gehorsam... Die Hamburger Justiz...*, p. 21.

45 M. Görtemaker, C. Safferling (2016). *Die Akte Rosenberg – Das Bundesministerium der Justiz und die NS-Zeit*. Berlin: Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz, pp. 31, 36.

46 Braon košulje su uniforme nacističkih SA trupa (Sturmabteilung), koje su bile uniforme okupacionih sučtrupa (Schutztruppe) u Nemačkoj jugozapadnoj Africi (Namibiji), koje su 1904. godine izvršile genocid. C. Erichsen, D. Olusoga (2010). *The Kaiser's Holocaust: Germany's Forgotten Genocide and the Colonial Roots of Nazism*. London: Faber and Faber, p. 12.

47 Šafajtla je radio u Ministarstvu pravde Rajha pre 1945. godine. Bio je uključen u razvoj političkog specijalnog krivičnog prava, uključujući propis o formiranju specijalnih sudova i Zakon o izricanju i izvršenju smrtne kazne i Zakon za sprečavanju političkih akata nasilja. M. Görtemaker (2021). *Das Bundesministerium der Justiz 1949–1973...*, p. 74.

48 M. Görtemaker (2021). *Das Bundesministerium der Justiz 1949–1973 und die NS-Zeit: Kontinuität und demokratischer Neuanfang – Ein historischer Rückblick*, u: *State's Responsibility for International Crimes: Reflections upon the Rosenberg Exhibition*, Eds. M. Bainczyk, A. Kubiak-Cyrul. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, pp. 71–72.

49 S. F. Kellerhoff. *Die braunen Schatten der Rosenberg*. *Die Welt*, 10. 10. 2016.

50 J. Schmid (2016). *Après la dénazification, la 'renazification'? La réintégration des magistrats en Allemagne d'après-guerre (1945–1968)*. *Dans Droit et société* 92, pp. 159–179 (online).

Berlinski pravni sociolog Hiber Rotlejtner (Hubert Rottleuthner) precizno pokazuje kako je Savezni ustavni sud postepeno „nacifikovan“. Zbog takvih kadrovskih kontinuiteta,⁵¹ nacistički zločinci gotovo nikada nisu gonjeni ili je tok procesa po pravilu opstruisan budući da su nacističke sudije i tužioci integrisani u pravosudni sistem SRN zadržali nacistički pogled na svet. Savezno nemačko pravosuđe preuzelo je sudski kadar nacističke ere: od 9.000 sudija i javnih tužilaca u SRN 1952. godine dve trećine su već služile nacističkom režimu. U Saveznom sudu pravde nacističke sudije su 1950. činile 68%, a dvanaest godina kasnije 77%. U Hanzentskom višem regionalnom sudu u Hamburgu slučajevi veleizdaje i izdaje su u velikoj meri uništeni na kraju nacističke vladavine,⁵² a 1953. godine bilo je 80% sudija koji su obavljali tu funkciju i pod nacistima.⁵³

Hiljade sudija i tužilaca služilo je u nacističkim redovnim sudovima, specijalnim sudovima, sudovima po kratkom postupku ili su ozloglašenom „Narodnom sudu“ pomogli u sprovođenju nacionalsocijalističke ideologije i tako učestvovali, direktno (donošenjem nezakonitih i krivičnih odluka) ili indirektno, u mnogobrojnim slučajevima zločina nacističkog režima.⁵⁴ Ali to nikoga nije interesovalo. To su bile njihove od *Volk*-a i svevišnjeg Boga postavljene sudije. Akademija za nemačko pravo (Akademie für Deutsches Recht), osnovana u Minhenu 26. juna 1933. godine, delovala je kao naučna centralna kancelarija za preoblikovanje nemačkog prava u duhu nacističkog pogleda na svet.⁵⁵ Nacističke sudije su nakon 1945. godine na širokom frontu blokirale povratak emigranata, samo polovično gonile nacističke zločince i sprečile kažnjavanje dojučerašnjih nacističkih sudija zbog izopačenja pravde.⁵⁶ Osim toga, SRN, u liku Centralne kancelarije za pravnu zaštitu – koja je bila deo portfelja Ministarstva pravde do 1953, a zatim Ministarstva inostranih poslova – pružala je podršku i štitila nemačke ratne zločince od sopstvenog tužilaštva do raspuštanja 1968. godine.⁵⁷

U vreme osnivanja SRN sudije i javni tužioci, koji su već bili na funkciji tokom nacističke ere, slavodobitno su se vratili na svoje stare funkcije nakon što su bez velike muke preživeli denacifikaciju (*Entnazifizierung*).⁵⁸ Postupak protiv duboko umešanih „viđenih“ Nemaca nije vođen ili je obustavljen. Time je diskreditovana ideja političkog čišćenja u visokim krugovima nemačkog društva. „Mali momci su obešeni, a krupni su se izvukli bez kazne.“⁵⁹

51 M. Becker (2012). Rezension von: Hubert Rottleuthner, *Karrieren und Kontinuitäten deutscher Justizjuristen vor und nach 1945*. *Archiv für Sozialgeschichte* 52 (online).

52 W. Scheffler, H. Grabitz, K. Bästlein (2019). Einführung. „Für Führer, Volk und Vaterland...“, p. 12.

53 K. Bästlein (2019). Einführung. „Für Führer, Volk und Vaterland...“, p. III.

54 H. Grabitz (2019). In vorauseilendem Gehorsam... Die Hamburger Justiz..., pp. 21–73.

55 M. Görtemaker, C. Safferling (2016). *Die Akte Rosenberg – Das Bundesministerium der Justiz und die NS-Zeit*, pp. 13–14; M. Görtemaker (2021). *Das Bundesministerium der Justiz 1949–1973...*, p. 69.

56 M. Stolleis (2010). Waschgänge. *Karrieren und Kontinuitäten deutscher Justizjuristen vor und nach 1945, mit allen Grund- und Karrieredaten auf beiliegender CD-ROM*, rezension Hubert Rottleuthner. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, *Legal History*, 17, p. 236.

57 M. Görtemaker (2021). *Das Bundesministerium der Justiz 1949–1973...*, p. 73.

58 A. Eichmüller (2012). *Keine Generalamnestie. Die strafrechtliche Verfolgung von NS-Verbrechen in der frühen Bundesrepublik*. München: Oldenbourg Verlag, p. 28.

59 B. Arnold, H. Hassmann (1995) [2000]. *Archaeology in Nazi Germany: the legacy of the Faustian bargain*. u: *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, eds. P. L. Kohl, C. Fawcett. Cambridge University Press, pp. 74–75.

Poseban udarac denacifikaciji zadao je moćni stub Adenauerove SRN, koji je činilo 800 do 1.000 „nacističkih sudija“. Takođe, „nijedan sudija nije osuđen od nemačkog suda u tri zapadne zone i kasnije u Saveznoj Republici za [učinjenu] sudsku nepravdu tokom nacističke ere“. ⁶⁰ Nasuprot tome, u sovjetskoj okupacionoj zoni, kasnije DDR-u, nacističke sudije su po hitnom postupku zamenjene takozvanim „narodnim sudijama“, odnosno građanima bez krivičnog dosijea, koji su prošli najpre osmomesecnu, a kasnije dvanaestomesecnu obuku. U aprilu 1950. godine, prema izvorima, od 1.309 sudija na dužnosti je bilo od 17 (1,3%) do 36 (2,8%) bivših nacista. ⁶¹

Istraživanje pravosudne delatnosti nacionalsocijalističkog perioda i nakon 50 godina malo je koga zanimalo. Ono je „još uvek u povoju“. Nedostaje čak prikaz organizacije, osoblja i aktivnosti tokom „terorističke faze“ 1941/42, nema prikaza o ključnim igračima, o ulozi srednjeg nivoa sudske administracije, nedostaju empirijski nalazi o praksi odlučivanja nižih i srednjih sudova i slično. ⁶² Razlozi su jednostavni: nacistički kadar i onaj koji su proizveli i za sobom ostavili nakon 1945. godine decenijama je kontrolisao pravosuđe. Karakteristično je nekoliko sledećih primera, koji su se, iako svima poznati, javno decenijama krili, a tek su nakon ujedinjenja selektivno „na kašičicu“ objavljivani.

Od te skupine navešćemo nekoliko imena na visokim pozicijama. Viši nacistički zvaničnik Franc Masfeler (Franz Maßfeller, 1902–1966) imenovan je za ministra pravde 1951. godine. ⁶³ Herman Vajnkauf (Hermann Weinkauff, 1894–1981) rajhsudija (*Reichsgerichtsrat*) do 1945. godine, posle 1946. postao je predsednik Vrhovnog okružnog suda Bavarske, a predsednik Teodor Hojs ga je 1950. postavio za predsednika Saveznog suda pravde (Bundesgerichtshofes) do (iznuđene) ostavke 1960. godine. ⁶⁴ Valter Vagner (Walter Wagner, 1901–1991), do 1945. viši javni tužilac u okupiranoj Poljskoj, postavljen je za saveznog tužioca u Saveznom sudu pravde u Karlsrueru. ⁶⁵ Eduard Dreher (Eduard Dreher, 1907–1996), pre 1945. prvi javni tužilac u Specijalnom sudu u Inzbruku, „učestvovao je u izricanju brojnih smrtni presuda za trivijalne stvari“, a zatim je od 1951. do 1969. u Ministarstvu pravde bio ministarski direktor (Ministerialdirigent). Ernst Kanter (Ernst Kanter, 1895–1979), koji je učestvovao u izricanju 103 smrtnih presuda pre 1945. kao „generalni sudija“

60 M. Kittel (1993). *Die Legende von der „Zweiten Schuld“, Vergangenheitsbewältigung in der Ära Adenauer Hardcover*. Berlin, p. 161; B. Diestelkamp (1986). *Die Justiz nach 1945 und ihr Umgang mit der eigenen Vergangenheit. Rechtshistorisches Journal* 5, p. 170; nav. u: A. M. Birke (1997). *Die Bundesrepublik Deutschland im Schatten der NS-Diktatur*, pp. 99–100.

61 M. Görtemaker, C. Safferling (2016). *Die Akte Rosenberg – Das Bundesministerium der Justiz und die NS-Zeit*, p. 14; J. Schmid (2016). *Après la dénazification, la 'renazification'?...* (online).

62 W. Scheffler, H. Grabitz, K. Bästlein (2019). *Einführung. „Für Führer, Volk und Vaterland...“*, pp. 9–10.

63 Masfeler je u Ministarstvu pravde Rajha odigrao ključnu ulogu u izradi Zakona o sprečavanju naslednih bolesti potomstva i koautor je prvog komentara Zakona o zaštiti krvi i bračnom zdravlju. Bio je uključen i u naknadne sastanke Vanzejske konferencije (na kojoj su donošene odluke o „konačnom rešenju“) i koordinacije najviših vlasti Rajha u tretmanu jevrejske „mešovite dece“ (*Mischling*) kodifikovane u nirnberškom rasnom zakonu iz 1935. *Unabhängige Wissenschaftliche Kommission beim Bundesministerium der Justiz zur Aufarbeitung der Vergangenheit* (online).

64 H.-C. Jasch (2019). *Die Ahndung der Verbrechen der 'Aktion Reinhardt'...*, p. 236.

65 H. Kramer (1987). *Entstehung, Funktion und Folgen des nationalsozialistischen Rechtssystems. Ein Literaturbericht. Kritische Justiz* 20(2), p. 224.

u okupiranoj Danskoj, radio je kao ministarski direktor u Ministarstvu pravde do 1958. godine.⁶⁶

U „sudijskom procesu“ Američkog vojnog suda u Nirnbergu (Nuernberg Military Tribunals, case 3), formiranom 13. februara 1947. godine, optuženo je 14 sudija, javnih tužilaca i visokih zvaničnika u Ministarstvu pravde Rajha, pod rukovodstvom tužioca Telforda Tejlora (Telford Taylor, 1908–1998) na osnovu Zakona o Kontrolnom savetu br. 10. Optuženi su za učestvovanje u izvršenju ratnih zločina: „donošenje i sprovođenje statuta, uredbi i naredbi suštinski kriminalne prirode i učestvovanju sa organizacijama nemačke bezbedonosne policije u suštinski zločinačke svrhe, u toku kojih su [...] izvršili zločine“. Optuženi su Oswald Rutaug (Oswald Rothaug, 1897–1967), rukovodilac Specijalnog (vojnog) suda, i prof. Franc Šlegerberger (Franz Schlegelberger, 1876–1970), ministar pravde Rajha 1941–1942. godine. Rutaug je 1942. osudio 25-ogodišnjeg poljskog robovskog radnika na smrt jer je, po obrazloženju suda, bio „deo poljskog podljudstva“. Predsedavao je, takođe, suđenju Liju Katcenbergeru (Leo Katzenberger), šefu jevrejske zajednice u Nirnbergu, u martu 1942. godine, koji je optužen za kršenje Zakona o zaštiti nemačke krvi (zbog seksualnih odnosa sa Nemicom). Rutaug je naredio njegovo pogubljenje. Dana 14. decembra 1947, od četrnaest optuženih, četvorica su oslobođena. Rutaug je osuđen zbog zločina protiv čovečnosti na doživotni zatvor, a oslobođen je 1954. Šlegerberger, osuđen na doživotnu kaznu, pušten je iz zatvora 1951. i primao je izdašnu mesečnu penziju do smrti. Ostali su osuđeni na vremenske kazne od pet i više godina. Međutim, pedesetih su svi sukcesivno pomilovani i pušteni na slobodu.⁶⁷

* * *

Na srednjim i nižim nivoima vlasti, celokupna administracija, policija i pravosuđe SRN bili su prožeti dojučerašnjim nacistima, narodnim drugovima: bilo ih je na hiljade ili pak desetine hiljada. Tako, na primer, u Šlezvig-Holštajnu, britanskoj okupacionoj zoni, koja je 1946. godine formirana kao savezna država, bilo je više od 100 bivših nacističkih sudija i policijskih službenika koji su ponovo bili na visokim funkcijama nakon 1945, a 1956. godine 50% bivših javnih službenika iz nacističke ere ponovo je našlo zaposlenje u institucijama Šlezvig-Holštajna.⁶⁸

Bivši nacisti su u Šlezvig-Holštajnu zauzimali ključne pozicije gotovo tri decenije. Penzija ili odlazak na onaj svet ih je samo mogao izmestiti s komandnih pozicija. Tako, na primer, 1954. godine, među pet predsednika senata i 30 drugih sudija apelacionog suda bio je 31 bivši partijski drug.⁶⁹ Između 1950. i 1971. godine,

66 M. Görtemaker, C. Safferling (2016). *Die Akte Rosenberg – Das Bundesministerium...*, p. 19.

67 J. Schmid (2016). *Après la dénazification, la 'renazification'?...* (online); Background: Jurists' Trial Verdict | Holocaust Encyclopedia (ushmm.org) (8. 7. 2024); D. Linder (2000). *Commentary on the Justice Case, The Nuremberg Trials* (online); United States Military Tribunal at Nuremberg, *The Justice Trial* (preuzeto iz: *Annual Digest and Reports of Public International Law Cases: Year 1947*, ed. H. Lauterpacht. London 1951, pp. 278, 288–289) online.

68 A. Eversberg. *Vergessen und verdrängt Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein. Westdeutschen Rundfunk*, 1. 2. 1990; preneto u: *Berichte in der ISHZ 18* (akens.org), p. 26.

69 J. Schmid (2016). *Après la dénazification, la 'renazification'?...*

državni parlament se ponekad sastojao od više od 50% bivših članova NSDAP, uključujući pripadnike SS i SD. Od 342 ispitana poslanika, postoje pouzdane informacije da su 33,6% bili članovi NSDAP.⁷⁰ Većina članova kabineta vlade između 1946. i 1950. godine bili su ranije proganjani ljudi. Ali nakon renacifikacije 1949. i kasnije to se naglo promenilo.

Tako, na primer, 5. septembra 1950. godine, dr Valter Bartram (Walter Bartram, 1893–1971), bivši član NSDAP, postao je premijer Šlezvig-Holštajna, koji je izabran na listi CDU. U koalicionoj vladi koja je uspostavljena između CDU i Udruženja prognanih i obespravljenih (*Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten*) – dominirali su bivši članovi SA, a na čelu su bili bivši nacistički zvaničnici. Šef državne kancelarije vlade od 1950. do 1958. godine bio je dr Ernst Kraht (Ernst Kracht, 1890–1983), nacionalsocijalista i SS šturmbanfirer i gradonačelnik Flenzburga od 1933. do 1945. Svi članovi kabineta, osim ministra unutrašnjih poslova Paula Page-la (Paul Pagel, 1894–1955), koji nije bio registrovan kao član NSDAP, pripadali su nacističkim formacijama.⁷¹ Valter Gile (Walter Gille) bio je sudija u Narodnom sudu. Ubrzo po formiranju vlade, državni parlament je obustavio čistku, a u martu 1951. godine usvojen je Zakon o okončanju denacifikacije (*Gesetz zur Beendigung der Entnazifizierung*).⁷² Bivši članovi nacističkog režima zauzimali su ključne pozicije u pravosuđu, administraciji, policiji, školama i na univerzitetima. Već 1954. godine oko 50% svih kancelarija bilo popunjeno ljudima koji su bili deo javne službe i tokom nacističke ere.⁷³

Istrage protiv pojedinih dželata trajale su više od jedne decenije. Bivši vođa SS i šef nacističke Poljoprivredne komore u Pozenu Valdemar Kraft (Waldemar Kraft) unapređen je u zamenika premijera i ministra finansija u vladi. Advokat dr Helmut Lemke (Helmut Lemke), bivši gradonačelnik Ekerferdea i član NSDAP, bio je premijer države Šlezvig-Holštajn do 1971. godine.⁷⁴ Početkom 1957. za šefa Kompenzacione kancelarije za nacističke žrtve postavljen je bivši član NSDAP koji je napravio karijeru kao vojni sudija i javni tužilac.⁷⁵ I na kraju, nijedan državni sekretar nikada nije bio politički proganjan; naprotiv, članstvo u NSDAP je bilo apsolutna norma u toj grupi političkih funkcionera. Bivši nacisti su gotovo zauzeli CDU, činili su 43,8% članstva, dok je ideo bivših članova nacističke partije u SPD bio 15,2%.⁷⁶

Jedan od mnogih karakterističnih slučajeva bio je i slučaj Karl-Hajнца Loren-cena (Karl-Heinz Lorenzen), bivšeg zatvorenika koncentracionog logora Zaksen-hauzen. Lorenzen je početkom pedesetih podneo zahtev za prevremenu invalid-

70 U. Danker (2017). *Parlamentarische Kontinuitätsstudien zur NS-Zeit: Methodische Potenziale und Grenzen am Beispiel des Falls Schleswig-Holstein. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jah. 65, Heft 1, pp. 82–83.

71 U. Danker, A. Schwabe (2005). *Schleswig-Holstein unter dem Nationalsozialismus*, pp. 176–178; K. Bästlein (2019). *Vom hanseatischen Richtigertum zum nationalsozialistischen Justizverbrechen...*, p. 134.

72 U. Danker, A. Schwabe (2005). *Schleswig-Holstein unter dem Nationalsozialismus*, p. 177.

73 Deutschen Bundestages (2009). *Entwicklung des Rechtsextremismus in Schleswig-Holstein seit 1945*, Ausarbeitung WD 1 – 3000 – 268/08, Abschluss der Arbeit: 19. 1. 2009 Fachbereich WD 1, p. 7.

74 A. Eversberg. *Vergessen und verdrängt Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein*, p. 27.

75 Deutschen Bundestages (2009). *Entwicklung des Rechtsextremismus in Schleswig-Holstein...*, p. 8.

76 U. Danker (2017). *Parlamentarische Kontinuitätsstudien zur NS-Zeit...*, pp. 85–86.

sku penziju. Stručnjak Državnog zavoda za osiguranje Šlezvig-Holštajna neurolog dr Fric Savade (Fritz Sawade) odbio mu je penziju. Reč je o dr Verneru Heydeu (Werner Heyde), Hitlerovom glavnom stručnjaku za eutanaziju, koji je bio na savezničkoj poternici. Pobegao je tokom transporta zatvorenika i uspešno, bez ikakvih problema, započeo drugu karijeru u Šlezvig-Holštajnu.⁷⁷

* * *

Renacifikacija SRN najupečatljivije je izražena u progonu i osudi nacističkih umišljajnih egzekutora, čija se sudska nadležnost nalazila u saveznim državama (pokrajinama). U novijim istraživanjima se sada pretpostavlja da je u realizaciji jednog dela nacističkih masovnih ubistava, odnosno Holokaustu, učestvovalo oko 200.000 do 250.000 Nemaca i Austrijanaca,⁷⁸ s velikim brojem dobrovoljnih ili prinudnih radnika. Reč je o „pet stotina hiljada ili milion Nemaca“ koji su bili dželati.⁷⁹ Samo je, na primer, u kompleksu logora Aušvic tokom rata služilo ukupno oko 8.000 esesovaca. Procenjuje se da je između 6.000 i 8.000 članova SS bilo umešano u ubistva, pri čemu su jedni direktno učestvovali u ubistvima, dok su drugi imovinu ubijenih evidentirali na računima radi podele. Većina umešanih u zločin delovala je u okviru većih vladinih ili paravladinih organizacija kao što su, na primer, bili kancelarija fidera, SS i policijski aparat. U više istraživanja obavljenih tek nakon nemačkog ujedinjenja evidentirano je da je za ubistva u koncentracionim logorima bio hijerarhijski organizovan sistem sa podelom rada.⁸⁰ Procenjuje se da je na kraju rata još uvek bilo živo oko 6.500 članova SS posade Aušvica.⁸¹

Zločin veličine Holokausta (6 miliona žrtava) nije mogla da obavi ovako „mala“ grupa dželata, u njemu su u većoj ili manjoj meri učestvovali Vermaht, NSDAP, SS, SA, Gestapo, policija kao organizacija, sa svojim sektorima i brojnim saradnicima. Međuti, ukupan broj direktnih učinilaca koji su orgijali protiv civila i ratnih zarobljenika na Istoku i Jugoistoku, sa oko 30 miliona civilnih žrtava, neosporno je daleko veći. Broj indirektnih učesnika se kreće ka milionima, odnosno ključnom učesniku istrebljenja Vermahtu, ili se može govoriti o nemačkoj kolektivnoj odgovornosti.

Poglavlje o krivičnom progonu nacističkih zločina do sada je gotovo nepotpuno istraženo.⁸² Ono ni nakon 70 godina od osnivanja SRN još uvek nije zatvoreno. Uzrok treba tražiti u činjenici da su savezne vlade, bez obzira na njihov partijski sastav, bile odlučne da ostave po strani prošlost. Nemci su široko prihvatili Adenauerovu izjavu da je broj nacističkih kriminalaca „tako vanredno mali i tako izuzetno mali“.⁸³ To stanovište je vremenom postalo nemačka nacionalna mantra. Da proš-

77 A. Eversberg. *Vergessen und verdrängt Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein*, pp. 26–27.

78 D. Pohl (2000). *Holocaust. Die Ursachen, das Geschehen, die Folgen*, Freiburg, p. 129; F. Bajohr (2013). *Neuere Täterforschung* (online).

79 D. J. Goldhagen (1996). *Hitler's Willing Executioners*. New York, p. 11.

80 H.-C. Jasch (2021). *NS-Verbrechen vor bundesdeutschen Gerichten...*, pp. 213–214.

81 W. Renz (2013). *Der Frankfurter Auschwitz-Prozess (1963–1965)* (online).

82 A. Eichmüller (2012). *Keine Generalamnestie. Die strafrechtliche Verfolgung...*, p. 6.

83 N. Frei (1995). *Erinnerungskampf Zur Legitimationsproblematik des 20. Juli 1944 im Nachkriegsdeutschland. Gewerkschaftliche Monatshefte – Homepage*, 11/95, pp. 669–670.

lost treba gurnuti pod tepih, prihvatile su nove funkcionalne „braon“ elite i većinski podržao nemački *Volk*. To stanje u nemačkom društvu odslikava činjenica da je 1965. godine – u istraživanju javnog mnjenja – više od polovine (52%) zapadnih Nemaca bilo protiv nastavka krivičnog gonjenja nacističkih zločina, a 1978. godine taj broj je iznosio gotovo dve trećine (65%) ispitanika.⁸⁴

Reakcija većine na masovne odbrane zločinaca bila je ćutanje, po potrebi, protesti ili pak izjave da ne znaju ništa o zločinima Hitlerovog režima⁸⁵ i svojih sugrađana. U nešto više od 600 suđenja sprovedenih između 1945. i 1966. godine samo je 157 optuženih osuđeno je na doživotnu kaznu zatvora. Najčešće su sudovi izricali zakonom predviđene minimalne kazne i ispod njih.⁸⁶ Kazne za učešće u hiljade ubistava izricane su u vremenu kraćem od pet godina zatvora.⁸⁷ Pripadnicima rezervnog bataljona 101 – optuženim 1968. da su u leto 1942. godine ubili više od 1.000 ljudi – sud je odmerio kazne tako što je trojici od 11 okrivljenih izrekao po osam godina zatvora.⁸⁸

Razlozi takvih sudskih odluka o nacističkim dželatima nakon 1945. godine bile su u velikoj meri zasnovani na pravnim kriterijumima razvijenim i primenjivanim u vreme nacionalsocijalizma.⁸⁹ Tu sudsku pravdu su sprovodili nacistički tužioci i posebno sudije, koji su u Rajhu i u sudovima na okupiranim teritorijama izricali presude zasnovane na ideološkim kriterijumima. Oni su u Trećem rajhu, u kojem su doneti Nirnberški rasni zakoni (1934, stupili na snagu 1935. godine⁹⁰) na osnovu kojih su otpušteni jevrejske sudije i tužioci, bili zadovoljni svojim položajem, a njihov društveni položaj je ostao netaknut (plate povećane, obim posla smanjen, povećane mogućnosti za karijeru i slično).⁹¹ I „nova“ država im je ostavila društveni položaj i ugled, i pored poraza i njihove bogate krivične zaostavštine. Sledeći razlog je bila i reintegracija inkriminiranih advokata u nemačko pravosuđe i sudsku administraciju (čiji je „bodež bio sakriven ispod advokatske toge“⁹²), čime su sprečavane sudske istrage nacističkog terora. Pristup advokata „slikovito je opisan kao ‚pravda vrana‘, da jedni drugima ne ključaju oči“⁹³ što se odnosilo i na tužioce i na sudije. Ali iza svih tih suđenja i presuda su, u krajnjoj instanci, stajali politička elita SRN i geostrateški interesi iz kojih je projektovana politička volja zapadnih Saveznika.

84 E. Noelle, E. P. Neumann, Hrs. (1967). *Jahrbuch der öff entlichen Meinung 1965–1967*. Bonn: Allensbach, p. 165; nav. u: A. Eichmüller (2021). *Die strafrechtliche Verfolgung von nationalsozialistischen Verbrechen in der Bundesrepublik...*, p. 56.

85 W. Benz (1995). *Zum Umgang mit der nationalsozialistischen Vergangenheit...*, p. 48.

86 M. Greve (1999). *Neuere Forschungen zu NS-Prozessen*, pp. 472–473.

87 K. Freudiger (2002). *Die juristische Aufarbeitung von NS-Verbrechen*. Tübingen; nav. u: A. Eichmüller (2021). *Die strafrechtliche Verfolgung von nationalsozialistischen Verbrechen...*, p. 56.

88 A. Kunz (2007). *NS-Gewaltverbrechen, Täter und Strafverfolgung*. Die Unterlagen der Zentralen Stelle der Landesjustizverwaltungen in Ludwigsburg. *Zeithistorische Forschungen / Studies in Contemporary History*, 4, p. 244.

89 S. Kleinmann (2015). The Representation of Nazi Perpetrators in Exhibitions in Germany: an Underexposed Part of Memory Policies. *The Journal of Social Policy Studies* 13(3), p. 467.

90 Nürnberger Gesetze: Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 14. November 1935 (online).

91 M. Stolleis (2010). *Waschgänge*, p. 237.

92 K. Bästlein (2019). *Vom hanseatischen Richtertum zum nationalsozialistischen...*, p. 131.

93 M. Görtemaker, C. Safferling (2016). *Die Akte Rosenberg – Das Bundesministerium...*, p. 22.

Da bi se pokrenulo istraživanje i gonjenje nacističkih zločinaca, 1958. godine je osnovana Centralna kancelarija u Ludvigzburgu, sa zadatkom da ispita i proceni ceo dostupan materijal o nacističkim zločinima širom sveta. Za prvog rukovodioca je postavljen Ervin Šile (Erwin Schüle, 1913–1993), s debelom nacističkom prošlošću.⁹⁴ Zločini koje je izazvao Vermaht nisu bili u njihovoj nadležnosti. Kancelariji su samim osnivanjem vezane ruke za obavljanje poverenih zadataka. Nije imala tužilačka ovlašćenja: nije mogla da pribavi sudske odluke niti da naredi sprovođenje istražnih radnji – poput pretresa kuće. Umesto toga, istražitelji su se oslanjali na dobrovoljno učešće svedoka.⁹⁵ Zatim, savezna vlada je do 1964. godine zabranjivala putovanja zaposlenih u Centralnoj kancelariji u Istočnu Evropu, u kojoj su izvršeni masovni zločini, radi prikupljanja podataka u tamošnjim arhivima.⁹⁶

Pokretanje procesa i suđenja opstruisale su nemačke vlasti, kulturne elite i *Volk*. Tu mnogobrojnu skupinu činile su i grupe stručnjaka za amnestiju iza kojih su stajale duge „senke narodne zajednice“, koje su se protezale od lokalnih elita do javnih tužilaca Centralne kancelarije ili političara SPD.⁹⁷ Efraim Zurof (Efraim Zuroff), direktor Centra „Simon Vizental“ u Jerusalimu i inicijator „Poslednje operacije Šansa“ – povodom nagrade za hapšenje 93-ogodišnjeg dr Eriberta Hajma (Aribert Heim, 1914–1992), koji je kao SS logorski lekar u koncentracionom logoru Mauthausen ubijao zatvorenike injekcijama u srce – optužuje nemačke pravosudne organe za oklevanje (opstrukciju) istrage „kao da žele da sačekaju stoti rođendan [dželata]“.⁹⁸ Ovaj podatak, među mnogim, potvrđuje da je u SRN, opstrukcijom gonjenja, obustavljanjem procesa, sporim suđenjima, nepravedno niskim osudama i sličnim postupcima, namerno sprovedena – suprotno Brosetovom stanovištu⁹⁹ – „biološka amnestija“ zločinaca.

Do 3. decembra 1998. godine, Kancelarija je preispitala 7.208 predmeta, od kojih je 7.160 moglo biti prosleđeno javnom tužilaštvu protiv pripadnika operativnih grupa (*Einsatzgruppen*), bezbednosne policije (*Sicherheitspolizei*) i bataljona policije

94 Ervin Šile, član SA od 1933. i NSDAP od 1937. godine, vojnik Vermahta, zarobljen u martu 1945. od Sovjeta, 1949. godine osuđen na smrt za ratne zločine, kazna preinačena u kaznu od 25 godina zatvora, pušten u Nemačku u aprilu 1950, 1. decembra 1950. unapređen u javnog tužioca u Štutgartu a 1. marta 1958. u višeg javnog tužioca. C. Steur. Rezension zu: Vom Recht zur Geschichte. Akten aus NS-Prozessen als Quellen der Zeitgeschichte, Das Gericht als Tribunal oder; Wie der NS-Vergangenheit der Prozess gemacht wurde; Weinke, Annette: Eine Gesellschaft ermittelt gegen sich selbst. Die Geschichte der Zentralen Stelle Ludwigsburg 1958–2008. *H-Soz-Kult*, 3. 7. 2009 (online); Erwin Schüle (online).

95 J. Rommel (2021). The Central Office between Politics and Criminal Law. *State's Responsibility for International Crimes: Reflections upon the Rosenberg Exhibition*, Eds. M. Balczyk, A. Kubiak-Cyruł. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, p. 87.

96 J. Rommel (2021). The Central Office between Politics and Criminal Law, p. 89.

97 G. Mouralis (2005). Rezension zu: *Miquel, Marc von: Ahnden oder amnestieren?... H-Soz-Kult*, 3. 6. 2005; vid. šire: S. Vuković (2022). Narodna zajednica, mit ili stvarnost: saradnja običnih Nemaca s nacističkim režimom. *Napredak* III, 3, str. 45–68.

98 Die Jagd nach den letzten Kriegsverbrechern. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10. 7. 2007, p. 33 (Interview von Johanna Adorján mit Efraim Zuroff), nav. u: A. Kunz (2007) „NS-Gewaltverbrechen, Täter und Strafverfolgung...“, p. 234.

99 M. Broszat (1981). Siegerjustiz oder strafrechtliche 'Selbstreinigung'. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jah. 29, Heft 4, p. 541.

(*Polizeibataillone*). Pravosuđe je na istrage u Ludvigsburgu opstruktivno reagovalo: masovnim prekidima postupaka i izuzetno blagom sudskom praksom prema nacističkim zločincima, čiji uzrok možemo tražiti i u volji političke vlasti i renacifikaciji (kadrovskom kontinuitetu s nacističkom vlašću). Karakteristična su, između mnogih,¹⁰⁰ dva primera. Državni tužilac Karlsruhea Albert Vol (Albert Woll, 1906–1991) radio je u Specijalnom sudu u Manhajmu pre 1945. godine. Sve inkriminisane sudije i tužioci u njegovoj zoni odgovornosti bili su zaštićeni od krivičnog gonjenja. Javni tužilac u Hajdelbergu i Manhajmu posle 1945. godine bio je Hans Rudolf Reher-Knespel (Hans Rudolf Rehder-Knöspel, 1905–posle 1961), koji je (što se znalo i pre njegovog imenovanja) učestvovao u donošenju najmanje 59 smrtnih kazni u Specijalnom sudu u Pragu.¹⁰¹

U posleratnom nemačkom društvu, imajući u vidu podatke o broju odluka i osuđujućim presudama dželatima koji su za ubistvo dobijali ordene, nedostajala je volja da se obračuna sa nacističkim zločinima. U zapadnonemačkoj sudskoj praksi bila je i postoji tendencija da članove osoblja logora za istrebljenje vide kao saučesnike, a samo u nekoliko slučajeva kao izvršioce.¹⁰² Takođe je bilo ustaljeno da se zločini iz koncentracionih logora osude kao puko pomaganje i podržavanje ubistva u skladu sa članom 27 Krivičnog zakonika, na osnovu ekstenzivnog (i politički prihvatljivog) tumačenja doktrine subjektivnog učešća.¹⁰³ Ali kada su politički razlozi bili u pitanju, nemačko pravosuđe, ni ranije ni kasnije, nije prezalo od selektivnog postupka.¹⁰⁴

Celu tu atmosferu karakterisalo je više pojava. Optuženi Nemci su falsifikovali svoje biografije, prikrivali svoje članstvo u nacističkim organizacijama i položaje. Ogromna većina optuženih* se predstavljala kao nevinna,¹⁰⁵ pokušavajući da se od-

100 „Zločinci u sudijskim togama, dokumenti o zločinačkim aktivnostima 230 nacističkih sudija i tužilaca na okupiranoj teritoriji Čehoslovačke Republike koji trenutno rade u pravosuđu Zapadne Nemačke“. Československý svaz protifašistických bojovníků (1960). Verband der Antifaschistischen Widerstandskämpfer. Prag: Orbis-Verl (online).

101 M. Greve (1999). Neuere Forschungen zu NS-Prozessen, pp. 474–475.

102 S. Wittke (1998). Teilexkulpation von KZ-Tatern?. *Die Junstrsche Aufarbeitung des Unrechts-Staats*. Baden-Baden, p. 579; nav. u: I. Wojak (1999). Herrschaft der Sachverständigen? Zum ersten Frankfurter Auschwitz-Prozeß. *Kritische Justiz* 32(4), p. 609.

103 I. Wojak (1999). Herrschaft der Sachverständigen?..., pp. 606–608.

104 To potvrđuje slučaj N. Jorgić. U osudama Srba iz BiH, koji su lovljeni u Nemačkoj, nije bio ispunjen uslov nemačkog prava jer nije uveden neograničen univerzalni princip krivičnog gonjenja za izvršena dela van svoje teritorije. Kad su bili u pitanju Srbi, nemački Savezni vrhovni sud je smatrao suprotno – da je uslov ispunjen jer su učesnici živeli u Nemačkoj (makar privremeno) i da je Nemačka bila angažovana u političkim, vojnim i humanitarnim misijama u bivšoj Jugoslaviji u nameri da zaštiti nevine žrtve od napada Srba. Ovaj drugi „uslov“ se može smatrati, što je nemački sud indirektno priznao, agresijom (koju je Nemačka, kršeći Povelju UN, najdirektnije učinila 1999. godine). Nemačka je bila jednostrano duboko umešana u sukob u Jugoslaviji, odnosno pokazuje da je ona kao učesnik na jednoj strani u sukobu, sudila pripadnicima druge strane. Vid. Z. Stojanović (2008). Ima li Međunarodno krivično pravo budućnost. *Međunarodno krivično pravo i ljudske slobode*. Tara, 13.

105 H. Rübner (2022). Das Vollzugsorgan des nationalsozialistischen Polizeisystems. Zur Geschichte der Gestapo. Teil 3: Das Gestapo-Personal nach dem Krieg. Ahndung – Rehabilitation – Reintegration. *Sozial.Geschichte Online* 32, p. 68.

brani neznanjem i predstavljajući sebe kao žrtve okolnosti,¹⁰⁶ a nacističke sudije su govorile da su oni samo sproveli zakon. Izvesni Luze (Lohse), nakon obnovljene istrage tužilaštva u Icehou (Itzehoe), branio se da je njegova zasluga u tome što su, „kada je napustio funkciju u avgustu 1944, mnoge hiljade Jevreja još uvek bile žive i aktivne“, što su preživjele, a ne ubijene, te da to treba uračunati u istragu o ubistvima.¹⁰⁷ Retke su bile samokritičke refleksije izvršilaca, a još ređa priznanja krivice. Poricanje, umanjivanje i rasprostranjena ravnodušnost prema sudbini žrtava pokazuju nedostatak svesti o nepravdi.¹⁰⁸ U približno 50 suđenja koja su se vodila između 1958. i 1983. godine protiv ukupno 153 člana zločinačke Ajnzac grupe odgovorne za masovna ubistva, njih 23,4% je oslobođeno, a 70,2% su osuđeni kao saučesnici; samo 6,3% je primarno kažnjeno zbog izvršenih zlodjela. Za 71,75% svih osuđenih kazna je bila niža od pet godina; samo šest odsto je dobilo kazne bližu maksimalne – od 12 do 15 godina.¹⁰⁹ Suđenja Ajnac grupi odsljkava slučaj Ota Bredfiša (Otto Bradfisch, 1903–1994).¹¹⁰

Ostavljanje „prošlosti na miru“ postao je u nemačkom društvu nacionalni program s „prilično širokim konsenzusom“ jer je Nemačka, po opštem gledištu u javnom mnjenju i funkcionalnim elitama, bila dovoljno kažnjena *Karteginskim porazom* i okupacijom.¹¹¹ To pokazuje, osim masovnog neprogona učinilaca, mnogo oslobađajućih presuda dželatima u nemačkim sudovima. Na američkom nirnberškom suđenju, vođa Ajnzajc grupe (*Einsatzgruppen*) Oto Elendorf (Otto Ohlendorf, 1907–1951) pozvao se na sudu na navodnu naredbu Hitlera – koja je legitimisala istrebljenje Jevreja – pa se vladina naredba tretirala kao pravno mišljenje koje štiti optužene od krivičnog gonjenja, budući da su postupali u okviru postojećeg zakona.¹¹²

U sklopu širokog nastojanja za oslobađanje nacističkih zločinaca, u januaru 1964. godine, rasplamsala se debata u časopisu *Neue Juristische Wochenschrift*. Advokat Anton Rozen (Anton Roesen) izneo je tezu da je Ajnzajc grupa legalno ubijala Jevreje budući da se bilo koja „Firerova naredba, koja je izdata operativnim komandosima, može posmatrati i kao zakon“ i zbog toga optuženi nisu mogli biti kažnjeni po nemačkim zakonima.¹¹³ Rozen je tada bio branilac u nacističkim suđenjima i

106 H. Kämper (2002). „Übergesetzliches Recht“. Reflexionen nationalsozialistischen Unrechts in der frühen Nachkriegszeit. *Sprache und Recht. – Berlin[u.a.]: de Gruyter*, Hrsg. U. Haß-Zumkehr (*Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache* 2001), p. 286.

107 U. Danker, A. Schwabe (2005). *Schleswig-Holstein unter dem Nationalsozialismus*, p. 173.

108 A. Kunz (2007). NS-Gewaltverbrechen, Täter und Strafverfolgung..., p. 240.

109 H. Rübner (2022). Das Vollzugsorgan des nationalsozialistischen Polizeisystems..., p. 86.

110 Ota Bredfiša, prema proceni Centralne kancelarije, odgovornog za najmanje 140.000 ubistava, Okružni sud u Minhenu osudio je 21. jula 1961. na 10 godina zatvora zbog pomaganja i podržavanja ubistva 15.000 ljudi. C. Steur. Rezension zu: *Vom Recht zur Geschichte...* (online).

111 J. Weber (1984). Einleitung. *Vergangenheitsbewältigung durch Strafverfahren? NS-Prozesse in der Bundesrepublik Deutschland*, Hg. J. Weber, P. Steinbach. München, p. 11; nav. u: H. Kämper (2002). „Übergesetzliches Recht“. Reflexionen nationalsozialistischen..., p. 285.

112 M. Beeker (2016). „Führerbefehl“ und „suspendiertes Unrechtsbewusstsein“? Das zeitgeschichtliche Gutachten Hans Buchheims im Auschwitz-Prozess und seine strafrechtswissenschaftliche Rezeption. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, Jg. 64, Heft 5, p. 464.

113 *Ibid.*, p. 469.

predsednik sekcije Nemačke advokatske komore za Severnu Rajnu-Vestfaliju, koja se protivila krivičnom gonjenju izvršilaca (dželata) Ajnzajc grupe i uopšte se „zala-gala za okončanje nacističkih suđenja“.¹¹⁴

* * *

U Zapadnoj Nemačkoj se 1957. godine pojavio materijal o bivšim nacističkim sudijama, tužiocima i advokatima u brojnim brošurama u okviru takozvane kampanje „krvavih sudija“ (*Blutrichter*).¹¹⁵ Reč je o „Komitetu nemačkog jedinstva“ (*Ausschusses für Deutsche Einheit*), osnovanom 1954. godine, koji je bio odgovoran za rad na Zapadu, čije su se optužbe prvenstveno odnosile na savezno pravosuđe (Savezni sud pravde i Savezno ministarstvo pravde).¹¹⁶ Komitet je bio okupljen oko Alberta Nordena (Albert Norden, 1904–1982) iz Istočne Nemačke. Malte Beker (Malte Beeker) tvrdi da je Norden 1957. godine objavio brošuru u kojoj su nave-dena imena brojnih sudija u Nemačkoj i Zapadnom Berlinu, a koji su već radili u Hitlerovom pravosuđu, uglavnom u specijalnim sudovima i sudovima Vermahta, i izricali smrtne kazne.¹¹⁷

Inače, Albert Norden, sin rabina, profesor istorije na Univerzitetu Humbolt od 1953. do 1955. i političar, potpisao je, 1965. godine, kao urednik, publikaciju *Braon knjiga. Ratni i nacistički zločinci u Saveznoj Republici – u državi, privredi, administraciji, vojsci, pravosuđu, nauci* (Braunbuch. Kriegs- und Naziverbrecher in der Bundesrepublik – in Staat, Wirtschaft, Verwaltung, Armee, Justiz, Wissenschaft), u kojoj se decidno navode imena i činovi nacista (pripadnika SS i NS kancelarije) a tadašnjih u SRN političara, vodećih državnih službenika i 1.800 poslovnih lidera. Knjiga je propraćena ogromnom dokumentacijom o položajima i delatnostima na-vedenih ličnosti iz vremena Trećeg rajha.

Knjiga s istim naslovom: *Braon knjiga o požaru Rajhstaga i Hitlerovom teroru* [Braunbuch über Reichstagsbrand und Hitlerterror] objavljena je u Parizu 1934. go-dine. Njen urednik je bio Oto Kac (Otto Katz), alias Andre Simone (André Simone, 1895–1952).¹¹⁸

Drugo izdanje *Braon knjige* iz 1967. u spektakularnoj policijskoj operaciji kon-fiskovano je na Frankfurtskom sajmu knjiga.¹¹⁹ U trećem izdanju iz 1968. godine na

114 *Ibid.*, p. 467.

115 S. A. Glienke (2017). Forschungsstand Referenzraum (online), p. 2.

116 G. Mouralis (2005). Rezension zu: *Miquel, Marc von: Ahnden oder amnestieren?*

117 M. Becker (2012). Rezension von: *Hubert Rottleuthner, Karrieren und Kontinuitäten deutscher Justizjuristen vor und nach 1945. Archiv für Sozialgeschichte.*

118 V. Nees (2015). Kriegs- und Naziverbrecher in der frühen Bundesrepublik.

119 Koliki je u Zapadnoj Nemačkoj bio strah od nacificacije, o kojoj se u Istočnoj Nemačkoj objav-ljuju tekstovi, imenovani kao propaganda, govori sledeći podatak: nakon što je Valter Ulbriht (Walter Ulbricht) na Drugoj Biterfeld konferenciji 25. aprila 1964. izneo predlog da se novine poput *Die Zeit*-a ili *Süddeutsche Zeitung*-a prodaju u DDR-u u zamenu za *Neue Deutschland* na kiosci-ma u Saveznoj Republici, predlog je u Saveznoj Republici izazvao pometnju i odbačen je. Fiedler, A. (2012), „Mit dem Rücken zur Mauer Wie die Bundesrepublik unerwünschte DDR-Berichter-stattung unterdrückte“, *bpb*, 25. 7. 2012.

534 strane (dostupno na internetu), u kojoj se Nordenovo ime ne pominje, reč je o 2.300 ljudi – uključujući 15 ministara i državnih sekretara, 100 generala i admirala Bundesvera, 828 sudija, javnih tužilaca i viših pravosudnih funkcionera, 245 visokih zvaničnika Ministarstva inostranih poslova i 297 visokih policijskih službenika i službenika organa za zaštitu ustava. Autor *Braon knjige* ne navodi samo imena i funkcije već pominje i agresivne ciljeve nemačkog imperijalizma u Drugom svetskom ratu.¹²⁰ Nemački istoričar Gec Ali (Götz Aly) u recenziji za izdanje iz 2002. godine kaže za knjigu da je propaganda, ali da je stopa grešaka u njoj znatno ispod jednog procenta.¹²¹ Prema navodima Ričarda Evansa (Richard Evans), podaci u *Braon knjizi* odnose se na najveći deo nacističke zaostavštine vodećih zapadno-nemačkih diplomata pedesetih.¹²² Međutim, pojava knjige nije izazvala raspravu u SRN o pravu i istoriji.¹²³ Iako su *Braon knjigu* nemački istoričari proglasili za propagandu, prema Hajncu Šepenu (Heinz Schnepfen), priređivači knjige *Kancelarija i prošlost* Verner Konce, Norbert Fraj, Peter Hajes (Peter Hayes) i Moše Cimerman (Moshe Zimmermann) koristili su je kao izvor¹²⁴ i zato su u javnosti bili optuženi da su studiju zasnovali na pamfletima iz DDR-a.¹²⁵

Hiber Rotlejnjer govori da su za 34.000 sudija i tužilaca koji su bili u pravosudnoj službi Trećeg rajha ili SRN između 1933. i 1964. godine formirani dosijei. Ispitivao je „karijere i kontinuitet karijere nemačkih pravnika pre i posle 1945. godine“.¹²⁶ Udeo bivših nacističkih advokata u Saveznom sudu pravde (*Bundesgerichtshof*) posle 1950. bio je iznad proseka i iznosio je oko 70%, da bi šezdesetih godina porastao na skoro 80%.¹²⁷ U Hamburgu, koji je bio u britanskoj zoni i koji se hvalio da stoji na pijedestalu nemačkog pravosuđa, bilo je, na primer u pravosudnim organima, skoro 90% bivših članova NSDAP, SA i SS. Zatim, 31. maja 1945. godine radilo je tačno 300 advokata, od kojih su dve trećine njih na kraju nastavile da rade u pravosuđu. Od advokata proteranih 1933. godine vratila su se samo trojica.¹²⁸ A od 300 sudija za prekršaje, od kojih je 17 navršilo starosnu granicu, na svoje dužnosti vratile su

120 *Braunbuch. Kriegs- und Naziverbrecher in der Bundesrepublik – in Staat, Wirtschaft, Verwaltung, Armee, Justiz, Wissenschaft* (1968). Berlin: Nationalrat der Nationalen Front des Demokratischen Deutschland, Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik; V. Nees (2015). *Kriegs- und Naziverbrecher in der frühen Bundesrepublik*.

121 Götz Aly. Deutsche Einheit. Hubertus Knabe hat zwei fragwürdige, aber einander ergänzende Studien über die West-Arbeit der Stasi geschrieben. *Berliner Zeitung*, 24/25. Dezember 1999, p. 8.

122 R. J. Evans (2011). The German Foreign Office and the Nazi Past. Rezension zu: Das Amt, p. 171.

123 A. Hoepfel (2019). The German Foreign Office and the Nazi Past. Rezension zu: Das Am, p. 8 (fus. 28)

124 H. Schnepfen (2011). Vom Jagdtrieb historischer Ermittler. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 59, H. 7/8, pp. 593–620; nav. u: C. Mentel (2011). Mit Zorn und Eifer: Die Debatte um „Das Amt und die Vergangenheit“. *Zeitgeschichte* (online).

125 R. Blasius. Schnellbrief und Braunbuch. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13. 1. 2011, p. 6.

126 M. Becker (2012). Rezension von: Hubert Rottleuthner. *Karrieren und Kontinuitäten deutscher Justizjuristen vor und nach 1945* (online); M. Görtemaker (2021). Das Bundesministerium der Justiz 1949–1973 und die NS-Zeit..., p. 68.

127 A. Weinke (2010). Rezension zu: Rottleuthner, Hubert: *Karrieren und Kontinuitäten deutscher Justizjuristen vor und nach 1945*. *H-Soz-Kult*, 27. 9. 2010.

128 M. Stolleis (2010). Waschgänge, p. 238.

se 203 sudije (68%).¹²⁹ Nakon kampanje iz DDR-a da „krvave sudije“ rade u SRN, takvim sudijama i javnim tužiocima je Ministarstvo pravde ponudilo mogućnost da, po članu 116 Zakona o sudijama od 14. juna 1961. godine, odu tiho iz pravosuđa bez gubitka plate i uz nesmanjenu penziju.¹³⁰

Frankfurtsko suđenje za zločine u Aušvicu (decembar 1963 – avgust 1965), posle gotovo dve decenije ćutanja i dve godine nakon suđenja Ajhmanu (Adolf Eichmann, 1906–1962), u Jerusalimu (koje je izazvalo veliku pažnju medija i svetsku recepciju u laičkoj i stručnoj javnosti), odvijalo se u atmosferi američkih geostrateških interesa, odnosno Hladnog rata, koji je u Zapadnoj Nemačkoj „uvek bio prisutan u sudnici“.¹³¹ Suđenje je pokrenula, iako suočena s nepoverenjem i opstrukcijama, mala grupa advokata okupljena oko Frica Bauera (Fritz Bauer, 1903–1968). U procesu nisu optuženi oni koji su zločine osmislili („učnioci za stolom“) već jedan deo organizacione strukture (stražara i neposrednih izvršilaca) istrebljenja.¹³² Na optuženičkoj klupi i u publici (na osnovu plaćene kaucije) sedela su 22 optužena izvršioca zločina i trebalo je da razjasne sistem fabričkog ubijanja ljudi.¹³³ Mnogi od optuženih delovali su u tom sistemu aktivno i samoinicijativno, pa se iz tih razloga nisu smeli smatrati „običnim dželatima“.¹³⁴ Glavni tužilac Hesena Fric Bauer koristio je stručne izveštaje koje je pripremio Institut za savremenu istoriju u Minhenu. Hans Buhajm (Hans Buchheim, 1922–2016), na Bauerov podsticaj, odbacio je Rozenove teze da se firerove naredbe mogu smatrati aktima sa snagom zakona. „Firerova naređenja“ nisu mogla biti „pravno obavezujuća“ već je „dužnost lojalnosti“ proistekla iz Hitlerovog mogućeg istorijskog legitimiteta, zbog čega „svaki od učinilaca ima tačno definisan udeo krivice, što je – i to u najmanju ruku – zasnovano na njegovom ideološkom konsenzusu“. Oni su imali „delimično suspendovanu svest o nepravdi“, a krivica je nastala upravo iz konsenzualnog potčinjavanja ideološkoj komandnoj strukturi.¹³⁵

Fric Bauer je, takođe u frankfurtskom suđenju, smatrao da pravda za žrtve zločina učinjenih u kompleksu Aušvica može biti zadovoljena samo ako se posmatra da je on bio hijerarhijski organizovan na osnovu podele rada i da je ubistvo bila očekivana i neizbežna posledica delovanja. To bi značilo da je pripadanje organizacionim strukturama koje su postojale na mestu zločina bilo neophodno za ispunjenje objektivnog bića krivičnog dela pomaganja i podržavanja ubistva, bez potrebe za složenim dokazivanjem pojedinačne krivice. Međutim, ovo gledište u to vreme (iz političkih i geostrategijskih razloga) u SRN nije preovladalo.¹³⁶ Broj izvršilaca i saradnika zločina bio bi neuporedivo veći. Najtežom kaznom za ubistvo osuđeni su

129 J. Schmid (2016). *Après la dénazification, la „renazification“?*

130 H. Grabitz (2019). In *vorauselendem Gehorsam... Die Hamburger Justiz im „Führerstaat“*, p. 73.

131 D. O. Pendas (2013). *Der Auschwitz-Prozess: Völkermord vor Gericht*, pp. 10, 26.

132 I. Wojak (1999). *Herrschaft der Sachverständigen? Zum ersten Frankfurter...*, p. 606.

133 F. Bauer. *Der große Frankfurter Auschwitz*, Hörbuch, Kapitel 3 (online).

134 M. Schmidt, J. Nebe, J. Westemeier (2018). *Das Problem der Verantwortung in der Wissenschaft am Beispiel der Angeklagten im Nürnberger Ärzteprozess*, p. 189.

135 M. Beeker (2016). „Führerbefehl“ und „suspendiertes Unrechtsbewusstsein“...?, pp. 471–474.

136 H.-C. Jasch (2021). *NS-Verbrechen vor bundesdeutschen Gerichten...*, p. 227.

samo oni optuženi koji su ubili sopstvenim rukama i na sopstvenu odgovornost.¹³⁷ I pored toga, nirnberški proces (kao i ranija suđenja) nije bio dobro prihvaćen od Nemaca, ni od advokata ni od stanovništva.¹³⁸

„Firerovo naređenje“, u naknadnom tumačenju, nije moglo imati zakonsku snagu jer je usmeno izdato „tajno“ i nikada nije objavljeno.¹³⁹ „Branioci optuženih u Aušvicu [potpomognuti opštom klimom u Nemačkoj i u dosluhu sa zapadnim saveznicima] uspeali su da izoluju zločine od ukupnih događaja i da sudovi zločine prepoznaju samo kao pojedinačne slučajeve, a ne kao deo plana istrebljenja.“¹⁴⁰ To je bila široko prihvaćena norma u najvećem broju ili u gotovo svim slučajevima u nemačkim suđenjima nacističkim dželatima. Dokumenta sa suđenja Aušvicu (32.000 stranica sudskih spisa) javnosti su postala dostupna tek gotovo četrdeset godina kasnije, od kraja 2004. godine.¹⁴¹

Krajnji rezultat tih rasprava i suđenja nacistima bio je da su mnogi dželati izbegli suđenje, oslobođeni optužbe i pomilovani, posebno oni iz Vermahta i nacističke administracije.¹⁴² Nemački sudovi su sledili mantru „da su Hitler, Gering (Hermann Göring, 1893–1946), Himler (Heinrich Himmler, 1900–1945) i verovatno nekoliko drugih naručili ubistvo i da su oni stoga 'stvarni izvršioци'“. Za nemačke sudove to je najčešće značilo da su za direktno ubistvo ili za ubistvo stotina ili hiljada ljudi ili usmeravanje gasa u gasnu komoru „bili pomoćnici ili, čak, samo oruđe“ te su za taj zločin mogli biti osuđeni na minimalnu zaprećenu kaznu zatvora ili manje – do pet godina.¹⁴³ To potvrđuje podatak da su između 1945. i 1949. godine nemački i saveznički sudovi osudili 4.419 ljudi, ali samo 15 njih za zločine u koncentracionim logorima.¹⁴⁴ Oni su potom u mnogim amnestijama, koje su se smenjivale kao na pokretnoj traci, izdržali šest meseci ili nešto više. Rezultat: gotovo svi su se ubrzo našli na slobodi. Tako je za ubistvo šest miliona Jevreja i oko dvadeset miliona slovenskih civila „stvarna krivica pala na uski krug rukovodstva nacističkog režima“,¹⁴⁵ koji su izvršili samoubistvo pred dolazak sovjetske (ruske) vojske ili su osuđeni na glavnom procesu u Nirnbergu.

Neuspeh krivičnog prava u rešavanju nacističke nepravde je višestruk. Proganjanje nacističkih zločina bilo je državno pitanje. Nije bilo političke volje: Bundestag donosi Zakone o nekažnjavanju 1949. i 1954. godine, a tužilaštvo i sudstvo popunjeno je kadrovima Trećeg rajha. Time je vlast SRN, udovoljavajući nacističkim zločincima, uspostavila zakonske i kadrovske brane da spreči njihovo kažnjavanje. Suđenja za ratne zločine koji su na Istočnom frontu (zavisno od proce-

137 A. Eichmüller (2021). Die strafrechtliche Verfolgung von nationalsozialistischen..., p. 56.

138 D. O. Pendas (2013). *Der Auschwitz-Prozess: Völkermord vor Gericht*, p. 16.

139 I. Wojak (1999). Herrschaft der Sachverständigen? Zum ersten Frankfurter..., p. 610.

140 A. Eichmüller (2021). Die strafrechtliche Verfolgung von nationalsozialistischen..., p. 56.

141 A. Weinke (2005). Überreste eines „unerwünschten Prozesses“. Die Edition der Tonbandmitschnitte zum ersten Frankfurter Auschwitz-Prozess (1963–1965). *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*. Online-Ausgabe, 2, H. 2.

142 H.-C. Jasch (2021). NS-Verbrechen vor bundesdeutschen Gerichten..., p. 224.

143 H.-C. Jasch (2019). Die Ahndung der Verbrechen der „Aktion Reinhardt“..., pp. 241–242.

144 D. O. Pendas (2013). *Der Auschwitz-Prozess: Völkermord vor Gericht*, p. 19.

145 M. Beeker (2016). „Führerbefehl“ und „suspendiertes Unrechtsbewusstsein“..., p. 481.

na) odneli preko 20 miliona života – streljanje talaca, uništavanje, streljanje i klanje žitelja čitavih sela radi odmazde, ali i sistematsko streljanje i ubijanje glađu ratnih zarobljenika i civila – iz geostrategijskih i spoljnopolitičkih razloga – nije bilo. Ta zlodela gurnuta su pod tepih.

Politička elita Zapadne Nemačke se zalagala i propagirala „čisti Vermaht“ i u skladu s time protivila se kažnjavanju ratnih zločina, a ometala je istragu u zemljama koje su bile okupirane od Vermahta. U tom poslu su političkoj eliti pomogali preuzeta nacistička funkcionalna elita i pravosudni sistem koji je bio pun, kao što smo videli, bivših nacista. Zato su „krivični postupci za takve zločine bili prilično retki“.¹⁴⁶ Ilustracije radi, od mnogobrojnih slučajeva, navešćemo nekoliko koji su nakon pet do šest decenija izašli na videlo dana.

U junu 1950. godine javno tužilaštvo u Augsburgu optužilo je bivšeg komandanta bataljona puka tvrđave Krit kapetana Riharda Zanda (Richard Sand) jer je naredio ubistvo uhapšenih civila. Porota ga je oslobodila pozivajući se na vanredno stanje i samoodbranu. Tužilaštvo u Hesenu vodilo je postupak protiv vojnog komandanta Jugoistoka (tokom 1943. i 1944. godine) generala Hansa Gustava Felbera (Hans Gustav Felber), koji je bio odgovoran za sve jedinice Vermahta u Srbiji i Grčkoj. Optužen je za ukupno preko 40 pojedinačnih slučajeva (ubistva, vešanja, uništavanje domova, novčane i zatvorske kazne). Hesensko tužilaštvo je okončalo postupak 3. avgusta 1953. godine.¹⁴⁷

U Bavarskoj je, na primer, kancelarija javnog tužioca u Minhenu primila 26 predmeta od javnog tužilaštva sa uputstvom da stvori uslove za okončanje postupka u Grčkoj. Tada su nadležni organi širom zemlje pokrenuli oko 200 istraga protiv oko 750 osumnjičenih za „ratne zločine“. Neki javni tužioci obustavili su postupak odmah nakon kratkih istraga jer učinioci nisu mogli biti identifikovani. Do kraja 1957. godine, nakon kratke istrage, postupak protiv više od 100 optuženih je obustavljen zbog propusta istrage, nedostatka dokaza ili zbog nastupanja zastarelosti. Protiv bivšeg savetnika ratne uprave i zamenika vojnog komandanta Soluna Maksa Mertena (Max Merten, 1911–1971) ni u jednom slučaju nije podignuta optužnica za proterivanje i deportaciju Jevreja iz Soluna. Merten je uhapšen pri ulasku u Grčku u martu 1957. i 5. marta 1959. godine u Atini osuđen na 25 godina zatvora, zbog učešća u pljački, getoizaciji i deportaciji grčkih Jevreja.¹⁴⁸ Osuda Metena je u hladnoratovskoj atmosferi izazvala međunarodnu aferu te je, pod pritiskom Nemačke, pušten da izdržava kaznu u Nemačkoj.¹⁴⁹ Odmah nakon izručenja pušten je na slobodu.

Grčka je dostavljala brojne dosijee nemačkim pravosudnim upravama u nemačkim saveznm državama, koji u većini slučajeva nisu bili zadovoljni kvalitetom obrade ili su tvrdili da su dokazi nedovoljni. Grčka se, takođe, založila za koordinaciju istraga širom zemlje i redovnu razmenu iskustava. Nemački odgovor je najčešće

146 A. Eichmüller (2012). *Keine Generalamnestie*, p. 315.

147 *Ibid.*, pp. 316, 317.

148 *Ibid.*, pp. 320, 321.

149 K. Králová, K. Lagos (1964). Nazi Crimes, Max Merten and his Prosecution as Reflected in Greece and beyond. *Journal of Modern European History* 22(2), pp. 169–187, online.

bio: nema potrebe za razmenom iskustava jer su gotovo sve procedure završene. Grci su odbacili prigovor: iz svega je izveden zaključak da „nemačka strana nije imala ozbiljan interes za vođenje postupka“. Skoro sve procedure koje je usvojila i pokrenula Grčka prekinute su 1959. ili narednih godina. Ni u jednom slučaju nemačko pravosuđe nije podiglo optužnicu.¹⁵⁰ Istrage protiv pripadnika nemačkog Vermahta u Grčkoj su ne samo ometane već je Bon pretio da bi zbog „pitanja ratnih zločina“ grčki turizam mogao da strada i sugerisao da bi prijem Grčke u NATO mogao biti ugrožen.¹⁵¹

Vafen SS tenkovska divizija *Das Reich* u Oradur-sur-Glenu izvršila je 10. juna 1944. masakr nad civilima: zverski je ubijeno 648 meštana: 196 muškaraca, 245 žena i 207 dece, uključujući šestoro mladih od šest meseci. Nemačke trupe su odvojile muškarce od žena i dece. Muškarci su oterani u štale, otvorena je vatra iz mitraljeza, a zatim su zgrade zapaljene. Žene i deca, zaključani u crkvi,¹⁵² takođe su zverski ubijeni, a njihova tela su pokrivena slamom i stolicama i zapaljena.¹⁵³

Mnoge jedinice Vafen SS-a učestvovala su u ubistvima civila i po navici su redovno koristile ubistva i teror kao ratnu taktiku.¹⁵⁴ U sastav divizije ranije je bilo nasilno mobilisano („uprkos protivljenju“) i četrnaest Francuza iz Alzasa, koji su od Vermahta rasno klasifikovani kao „čisti Arijevci“. U januaru 1953. godine počelo je suđenje pred vojnim sudom u Bordou.¹⁵⁵ Francuski parlament je 19. februara 1953. izglasao Zakon o amnestiji, što je dovelo do oslobođenja Alžašana.¹⁵⁶ Suđenje je izazvalo pometnju u Zapadnoj Nemačkoj u kojoj je ojačana ideja solidarnosti s nacizmom (prikrivena nakon poraza): general Hajnc Lamerdin (Heinz Lammerding, 1905–1971), komandant jedinice, nikada nije isporučen Francuzima. Time je SRN, uz saglasnost SAD i Velike Britanije, krunila francusku pobjedu u ratu ili je svodila na stvarnu meru. Adenauer je tada izjavio da su Vafen SS bili vojnici kao i ostali.¹⁵⁷ Iza te izjave je stajala aktuelizacije nemačke i američke propagande da je Vermaht – koji je vršio masovne zločine i streljao civile na Istoku i Jugoistoku – vodio profesionalan, „preventivni“ i „častan“ rat, „čistog oružja“, u koje je uključio i zločinački Vafen SS.

Herbert Kapler (Herbert Kappler, 1907–1978), šef nacionalsocijalističke Službe bezbednosti (SD) u Rimu, izvršio je – nakon što je Vermaht po kapitulaciji Italije

150 A. Eichmüller (2012). *Keine Generalamnestie*, pp. 322–326.

151 E. Wolfrum (2009). Die Anfänge der Bundesrepublik, die Aufarbeitung der NS-Vergangenheit und die Fernwirkungen für heute. u: *Soldargemeinschaft und Erinnerungskultur in 20 Jahrhundert*, Hg. U Bitzegeio, A. Kruke, M. Woyke. Bonn: Dietz-Verlag, pp. 366.

152 Po poznatom metodu hrvatskih ustaša u Glini.

153 F. Mégret (2013). The Bordeaux Trial: Prosecuting the Oradour-sur-Glance Massacre. *The Hidden Histories of War Crimes Trials*, eds. K. J. Heller, G. Simpson. Oxford University Press, p. 137.

154 S. L. Fogg (2007). Review: Jean-Jacques Fouché, Massacre at Oradour, France, 1944: Coming to Grips with Terror. *H-France Review*, Vol. 7, No. 51.

155 P. Barral (2009). Oradour: le massacre et les mémoires. *Communications présentées 9*, Académie des Sciences et Lettres de Montpellier, pp. 137–144 (online).

156 F. Mégret (2013). The Bordeaux Trial: Prosecuting the Oradour-sur-Glance Massacre, p. 137.

157 P. Ayçoberry (1997). *L'Allemagne occidentale à l'ombre du National-Socialisme...*, p. 112.

okupirao Rim – ratni zločin 24. marta 1944. godine. U Fose Ardeatinu upucano je u vrat, u znak odmazde za pogibiju nemačkih policajaca, 335 Italijana. Rimski vojni sud ga je 20. jula 1948. osudio na 15 godina zatvora zbog iznuđivanja 50 kilograma zlata od vođa Jevrejske zajednice da ih poštedi (ali ih je ipak poslao u koncentracioni logor) i na doživotnu kaznu zatvora zbog masakra Italijana. Kaplerove pretpostavljene su britanski vojni sudovi osudili na smrt, ali su 1952. pomilovani i ubrzo pušteni. Kapler je u noći između 14. i 15. avgusta 1977. godine, uz pomoć svoje supruge (s kojom se venčao u italijanskom zatvoru), uspeo da pobegne iz rimske vojne bolnice Čelio.¹⁵⁸ Još pre bekstva u Nemačkoj je organizovan „Kaplerov lobi“ za njegovo oslobodjenje, u koje su bile uključene mnogobrojne organizacije, među kojima i „Zajednica uzajamne pomoći“ (HIAG) bivših vojnika Vafen SS-a. „Udruženje povratnika“ (Verband der Heimkehrer) predalo je peticiju za oslobađanje ratnog zločinca, koju je potpisalo 200.000 građana.¹⁵⁹ Nacionalno udruženje italijanskih porodica mučenika, Udruženje porodica žrtava i udruženja bivših boraca otpora oštro su odbacili pomilovanje. Kancelar Vili Brant je u maju 1973. u intervjuu *Der Stern*-u bio ogorčen što je Kapler, koji je bio „prilično umešan u loše stvari“ tokom rata, još uvek bio u zatvoru sa „svojim bivšim saveznikom“.¹⁶⁰ Kancelar Helmut Šmit i ministar spoljnih poslova Hans-Ditrih Genšer (Hans-Dietrich Genscher) u pismima italijanskim kolegama pozivali su na oslobađanje teško bolesnog čoveka.¹⁶¹

„Navodni ratni zločini“ – kako kaže nemački istoričar Andreas Ajkmiller (Andreas Eichmüller) – koje su izvršili nemački vojnici u Sovjetskom Savezu bili su poznati nemačkim istražnim organima pedesetih godina. Međutim, to nije rezultiralo istragama. Kampfgrupe Prezing (*Kampfgruppe Preising*) streljala je 1.000 sovjetskih ratnih zarobljenika. Nemačko državno tužilaštvo je 1954. godine, na primer, obustavilo postupak zbog nepostojanja „kriminalnih aktivnosti i odsustva svesti o protivzakonitosti“.¹⁶² Masovno ubistvo sovjetskih ratnih zarobljenika, u meri u kojoj se dešavalo van savezne teritorije, samo je u jednom pojedinačnom slučaju zapalo zapadnonemačkom pravosuđu. Slučaj je bio nasleđe američkih posleratnih istraga. Potpukovnik Viktor Lajple (Viktor Laepple), komandant logora za ratne zarobljenike Dulag na jugu Ukrajine, opušten je da je učestvovao u segregaciji najmanje 200 (prema drugim izvorima i 450) Jevreja, sovjetskih ratnih zarobljenika, koje je streljao komandos SD-a. Okružni sud u Štutgartu odbio je da otvori postupak, a regionalni sud u Štutgartu odbio je žalbu javnog tužioca protiv te odluke kao neosnovanu. Pojedinačna ubistva sovjetskih ratnih zarobljenika takođe su uglavnom prošla nekažnjeno.¹⁶³ Kasnije su u mnogim slučajevima obustavljane istrage zbog zastarelosti, nedostatka dokaza, nepostojanja svesti o protivzakonitosti i drugih pravničkih smicalica.

158 F. N. Bohr (2012). Flucht aus Rom: Das spektakuläre Ende des „Falles Kappler“ im August 1977. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 60(1), pp. 111–116.

159 *Ibid.*, p. 118.

160 Wie läuft das nun, Herr Bundeskanzler?. *Der Stern*, 10. 5. 1973, pp. 18–23; nav. u: F. N. Bohr (2012). Flucht aus Rom:..., p. 117.

161 F. N. Bohr (2012). Flucht aus Rom:..., p. 117.

162 A. Eichmüller (2012). *Keine Generalamnestie*, p. 330.

163 *Ibid.*, pp. 331–333, 335.

U kancelariji u Ludvigzburgu pohranjen je indeks sa ukupno 1.672.305 fascikli u kojima je bilo 691.927 kartica sa imenima i podacima osumnjičenih/optuženih.¹⁶⁴ Ali to je ostalo neiskorišćeno, budući da dosijeji često predstavljaju samo izvode iz čitavih procesnih spisa koji se nalaze u javnim tužilaštvima, od kojih su mnogi „već izdvojeni i uništeni“. Konkretno, to se odnosi na spise predmeta od četrdesetih do šezdesetih koji su obustavljeni.¹⁶⁵

UMESTO ZAKLJUČKA – KAKO JE PRAVOSUĐE „DOPRINELO“ DENACIFIKACIJI

U SRN su, između 1945. i 2005. godine, vođena ukupno 36.393 krivična postupka za nacističke zločine protiv oko 172.294 osumnjičena. Više od 90% svih sprovedenih istraga završeno je obustavljanjem postupka, amnestijom ili zastarevanjem zločina.

U periodu između 1945. i 2008. optuženo je 16.740 lica, od toga 2.510 za ubistvo. Pred sudijama su se našla 14.693 optužena, a presude su izrečene u 13.952 slučajeva; u više od polovine (52%) presuda je bila oslobađajuća jer, prema mišljenju sudija, raspoloživi dokazi nisu bili dovoljni za osuđujuću. Na savezničkim i nemačkim krivičnim sudovima izrečeno je više od 6.656 presuda u kojima su tuženi proglašeni krivima.¹⁶⁶ Od ukupnog broja osuđujućih presuda, 30% je osuđeno na kaznu šest meseci (koje su u izvesnoj meri pokrivene istražnim pritvorom). U 60% slučajeva kazna je bila manja od jedne godine, a u 90% manja od pet godina. Zatvorske kazne veće od pet godina činile su devet odsto svih osuđujućih presuda, uključujući 166 doživotnih kazni (tri odsto slučajeva).¹⁶⁷ Ranije smo videli da su amnestije išle jedna za drugom i da su mnogi nakon presuda odmah oslobođani. Zato nismo uspeli da dođemo do podataka o trajanju izdržane kazne.

Od ukupnog broja osuđenih od 1945. do kraja 1949. godine, saveznički i nemački sudovi su osudili 4.676 ljudi, što čini 70% svih presuda za nemačke nacističke zločine. Samo 15% svih optužbi i 17% osuđujućih presuda bilo je za ubistvo.¹⁶⁸ Nakon stvaranja SRN nastupilo je vreme potpunog zaborava zločina: žrtve se nisu pominjale, javna osuda zločina je gotovo prestala, a vlasti su raznim programima masovno amnestirale već osuđene. Tokom 1951. osuđeno je 386 lica iz zaostalih

164 K. Schrimm, J. Riedel (2008). 50 Jahre Zentrale Stelle in Ludwigsburg: Ein Erfahrungsbericht über die letzten zweieinhalb Jahrzehnte. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jah. 56, Hef. 4, p. 526.

165 A. Eichmüller (2002). Die Verfolgung von NS-Verbrechen durch westdeutsche Justizbehörden seit 1945. Inventarisierung und Teilverfilmung der Verfahrensakten. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jah. 50, Heft 3, p. 511.

166 A. Eichmüller (2008). Die Strafverfolgung von NS-Verbrechen durch westdeutsche Justizbehörden seit 1945. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jah. 56, Heft 4, pp. 621–640.

167 A. Eichmüller (2002). Die Verfolgung von NS-Verbrechen..., p. 510; takođe: S. Kleinmann (2015). *The Representation of Nazi Perpetrators in Exhibitions in Germany*, p. 466; A. Eichmüller (2021). *Die strafrechtliche Verfolgung von nationalsozialistischen...*, p. 51; J. Herf (2021). *Die Auseinandersetzung mit der NS-Vergangenheit in Deutschland seit 1945*, p. 40.

168 A. Eichmüller (2021). *Die strafrechtliche Verfolgung von nationalsozialistischen...*, p. 50.

procesa;¹⁶⁹ potom je broj osuđenih 1955. pao na 15, a 1959. godine na 12.¹⁷⁰ Nasuprot tome, u petogodišnjem periodu 1945–1949, u sovjetskoj zoni Nemačke, kasnije DDR-u (koja je tada imala oko tri i po puta manje stanovnika od Zapadne Nemačke), bilo je 12.177 osuđujućih presuda za nacističke i ratne zločine; do 1964. godine bilo je samo 630 takvih osuda, a potom samo 54 osude do 1978. godine. U Austriji je u periodu 1945–1955. izrečeno 13.607 osuđujućih presuda, da bi u narednih 17 godina usledilo samo još 18.¹⁷¹

Ovako izgleda udeo presuda po strukturi izvršenih zločina u SRN: zločini učinjeni tokom „Kristalne noći“ – 43% (na primer, regionalni sud u Limburgu osudio je mesara za učešće u uništavanju i pljački sinagoge u Limburgu¹⁷²); zločini nad političkim protivnicima u prvim godinama nakon dovođenja nacista na vlast 21% (obično sa manje ozbiljnim optužbama kao što su telesne povrede, ugrožavanje sigurnosti ili lišavanje slobode); zločini denunciranja – 11% i zločini masovnog istrebljenja Jevreja – sedam odsto. Ogromna većina (91%) osuđujućih presuda bila je za zločine izvršene na teritoriji Rajha (u granicama iz 1938. godine). Zločini Nemaca i njihovih evropskih satrapa, pod komandom firera, učinjene na Istoku, činili su, po procenama, oko 90% od ukupnih nacističkih zločina. Osuđujućih presuda u SRN za zločine izvršene u Poljskoj bilo je 5%, a za zločine vršene u Sovjetskom Savezu (uključujući baltičke države) 3%,¹⁷³ gde su Vermaht i razne organizacije policije, SS i SD pobili, zaklali, spalili u krematorijumima i usmrtili glađu između 17 i 20 milona civila.

LITERATURA

- Aly, Götz (1999). Deutsche Einheit. Hubertus Knabe hat zwei fragwürdige, aber einander ergänzende Studien über die West-Arbeit der Stasi geschrieben. *Berliner Zeitung* 24/25. Dezember.
- Arnold, Bettina, Hassmann, Henning (1995) [2000]. Archaeology in Nazi Germany: the legacy of the Faustian bargain. *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*, ed. Philip L. Kohl, Clare Fawcett. Cambridge University Press.
- Ayçoberry, Pierre (1997). L'Allemagne occidentale à l'ombre du National-Socialisme: perceptions françaises, de la Deuxième Guerre mondiale aux années 80. *Das deutsche Problem in der neueren Geschichte*, Red. N. Frei, H. Woller. München: R. Oldenbourg.
- Background: Jurists' Trial Verdict | Holocaust Encyclopedia (ushmm.org) (8. 7. 2024)
- Bajohr, Frank (2013). Neuere Täterforschung. Version: 1.0. *Docupedia Zeitgeschichte*, 18. 6. 2013. http://docupedia.de/zg/bajohr_neuere_taeterforschung_v1_de_2013 (29. 1. 2024).
- Barral, Pierre (2009). Oradour: le massacre et les mémoires. *Communications présentées 9*, Académie des Sciences et Lettres de Montpellier. file:///C:/Users/slo-ba/Downloads/BARR-AL2009.pdf (27. 9. 2022)

169 S. Romeike (2016). *Transitional Justice in Germany after 1945 and after 1990*. International Nuremberg Principles Academy, pp. 15–16.

170 H. Rübner (2022). Das Vollzugsorgan des nationalsozialistischen Polizeisystems..., p. 70.

171 D. Bloxham (2001). *Genocide on Trial: Law and Collective Memory*, p. 75.

172 A. Eichmüller (2002). *Die Verfolgung von NS-Verbrechen durch westdeutsche...*, p. 507.

173 A. Eichmüller (2008). *Die Strafverfolgung von NS-Verbrechen durch...*, p. 636.

- Bästlein, Klaus (2019). Einführung. „Für Führer, Volk und Vaterland...“, *Hamburger Justiz im Nationalsozialismus*, Hg. Justizbehörde Hamburg Hamburg.
- Bästlein, Klaus (2019). Vom hanseatisch.en Richtertum zum nationalsozialistischen Justizverbrechen Zur Person und Tätigkeit Curt Rothenbergers 1896 – 1959. „Für Führer, Volk und Vaterland...“, *Hamburger Justiz im Nationalsozialismus*, Hg. Justizbehörde Hamburg Hamburg.
- Bauer, Fritz. Der große Frankfurter Auschwitz (Hörbuch, Kapitel 3). //www.bmj.de/SharedDocs/Downloads/DE/Transskripte/Fritz_Bauer_Transkript_download_Kapitel_3.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (3. 1. 2024).
- Becker, Maximilian (2012). Rezension von: Hubert Rottleuthner, Karrieren und Kontinuitäten deutscher Justizjuristen vor und nach 1945. *Archiv für Sozialgeschichte* 52. <http://www.fes.de/cgi-bin/afs.cgi?id=81330> (3. 2. 2024)
- Becker, Malte (2016). „Führerbefehl“ und „suspendiertes Unrechtsbewusstsein“? Das zeitgeschichtliche Gutachten Hans Buchheims im Auschwitz-Prozess und seine strafrechtswissenschaftliche Rezeption. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 64(5), 464-483.
- Benz, Wolfgang (1995). Zum Umgang mit der nationalsozialistischen Vergangenheit in der Bundesrepublik. *Die geteilte Vergangenheit: Zum Umgang mit Nationalsozialismus und Widerstand in beiden deutschen Staaten*, Hr. J. Danyel. Berlin: Akademie Verlag.
- Blasius, Rainer (2011). Schnellbrief und Braunbuch. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13. 1.
- Bohr, Felix Nikolaus (2012). Flucht aus Rom: Das spektakuläre Ende des „Falles Kappler“ im August 1977. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 60(1), 111-141.
- Braunbuch. Kriegs- und Naziverbrecher in der Bundesrepublik – in Staat, Wirtschaft, Verwaltung, Armee, Justiz, Wissenschaft* (1968). Berlin: Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik.
- Broszat, Martin (1981). Siegerjustiz oder strafrechtliche „Selbstreinigung“. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 29(4), 477-544.
- Československý svaz protifašistických bojovníků (1960). Verband der Antifaschistischen Widerstandskämpfer. Prag: Orbis-Verl. //www.oeaw.ac.at/resources/Record/993438708404498 (11. 1. 2024).
- Danker, Uwe, Schwabe, Astrid (2005). *Schleswig-Holstein unter dem Nationalsozialismus*. Wachholtz Verlag Neumünster.
- Danker, Uwe (2017). Parlamentarische Kontinuitätsstudien zur NS-Zeit: Methodische Potenziale und Grenzen am Beispiel des Falls Schleswig-Holstein. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 65(1), 75-101.
- Deutschen Bundestages (2009). *Entwicklung des Rechtsextremismus in Schleswig-Holstein seit 1945*, WD 1 – 3000 – 268/08 Abschluss der Arbeit: 19. 1. 2009 Fachbereich WD 1: Geschichte, Zeitgeschichte und Politik (11. 5. 2024).
- Edinger, Lewis J. (1960). Posttotalitarian Leadership. Political Elites in the German Federal Republic. *American Political Science Review* 54, 58-82.
- Eichmüller, Andreas (2002). Die Verfolgung von NS-Verbrechen durch westdeutsche Justizbehörden seit 1945. Inventarisierung und Teilverfilmung der Verfahrensakten. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 50(3), 507-516.
- Eichmüller, Andreas (2008). Die Strafverfolgung von NS-Verbrechen durch west deutsche Justizbehörden seit 1945. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 56(4), 621-640.
- Eichmüller, Andreas (2012). *Keine Generalamnestie. Die strafrechtliche Verfolgung von NS-Verbrechen in der frühen Bundesrepublik*. München: Oldenbourg Verlag.

- Eichmüller, Andreas (2021). Die strafrechtliche Verfolgung von nationalsozialistischen Verbrechen in der Bundesrepublik Deutschland – Bilanz und Weichenstellungen. *State's Responsibility for International Crimes: Reflections upon the Rosenberg Exhibition*, Eds. M. Bainczyk, A. Kubiak-Cyrul. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Erichsen, Casper, Olusoga, David (2005/2010). *The Kaiser's Holocaust: Germany's Forgotten Genocide and the Colonial Roots of Nazism*. London: Faber und Faber.
- Erker, Paul (1999). Einleitung: Industrie-Eliten im 20. Jahrhundert. *Deutsche Unternehmer zwischen Kriegswirtschaft und Wiederaufbau. Studien zur Erfahrungsbildung von Industrie-Eliten*, Eds. P. Erker, T. Pierenkemper. Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
- Evans, Richard J. (2011). The German Foreign Office and the Nazi Past. Rezension zu: Das Amt. *Neue Politische Literatur* 56, 165–183.
- Eversberg, Annette. (1990). Vergessen und verdrängt Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein. *Westdeutschen Rundfunk*, 1. 2. 1990; preneto u: Berichte in der ISHZ 18 (1990) (akens.org), (22. 3. 2024).
- Fiedler, Anke (2012). Mit dem Rücken zur Mauer Wie die Bundesrepublik unerwünschte DDR-Berichterstattung unterdrückte. *bpb*, 25. 7. 2012.
- Fogg, Shannon L. (2007). Review: Jean-Jacques Fouché, Massacre at Oradour, France, 1944: Coming to Grips with Terror. *H-France Review* 7(51).
- Frei, Norbert (1995). Erinnerungskampf Zur Legitimationsproblematik des 20. Juli 1944 im Nachkriegsdeutschland. *Gewerkschaftliche Monatshefte – Homepage*, 11/95.
- Frei, Norbert (1996). Amnestiepolitik In den Banner Anfangsjahren. Die Westdeutschen und die NS-Vergangenheit. *Kritische Justiz* 29(4), 484-494.
- Frei, Norbert (2003). Coping with the Burdens of the Past: German Politics and Society in the 1950s. *The Postwar Challenge: Cultural, Social, and Political Change in Western Europe, 1945-1958*, ed. D. Geppert. Oxford: Oxford University Press.
- Frei, Norbert (2010). Die Wirtschaft des 'Dritten Reiches'. Überlegungen zu einem Perspektivenwechsel. *Herausgegeben von Norbert Frei und Tim Schanetzky*, N. Frei, T. Schanetzky. Wallstein Verlag.
- Form, Wolfgang (2006). Justizpolitische Aspekte und Durchführung westallierter Kriegsverbrecherprozesse 1942-1950. Ein Überblick *Justiz und Erinnerung* 12, 1-80.
- Glienke, Stephan Alexander (2017). Forschungsstand Referenzraum“: https://www.academi-a.edu/33859679/Anf%C3%BCgung_1_2_Forschungsstand_Referenzraum, pp. 1-24. (2. 2. 2024).
- Grabitz, Helge (2019). In vorauseilendem Gehorsam... Die Hamburger Justiz im 'Führerstaat'. Normative Grundlagen und politisch-administrative Tendenzen u. „Für Führer, Volk und Vaterland...“ *Hamburger Justiz im Nationalsozialismus*, Hg. Justizbehörde Hamburg.
- Greve, Michael (1999). Neuere Forschungen zu NS-Prozessen. *Kritische Justiz* 32, 472–480.
- Goldhagen, Daniel J. (1996). *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Alfred A. Knopf.
- Görtemaker, Manfred (2021). Das Bundesministerium der Justiz 1949–1973 und die NS-Zeit: Kontinuität und demokratischer Neuanfang – Ein historischer Rückblick. *State's Responsibility for International Crimes: Reflections upon the Rosenberg Exhibition*, Eds. M. Bainczyk, A. Kubiak-Cyrul. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Görtemaker, Manfred, Safferling, Christoph (2016). *Die Akte Rosenberg – Das Bundesministerium der Justiz und die NS-Zeit*. Berlin: Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz.

- Herf, Jeffrey (2021). Die Auseinandersetzung mit der NS-Vergangenheit in Deutschland seit 1945. *Aufarbeitung des Nationalsozialismus. Ein Kompendium*, Hr. M. Brechtken. Göttingen: Wallstein Verlag.
- Hoser, Paul. Entnazifizierung. <https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Entnazifizierung#> (11. 4. 2024).
- Jasch, Hans-Christian (2019). Die Ahndung der Verbrechen der 'Aktion Reinhardt' vor bundesdeutschen Gerichten. *Die „Aktion Reinhardt“ Geschichte und Gedenken*, Hrsg. S. Lehnstaedt, R. Traba. Berlin: Metropol Verlag.
- Jasch, Hans-Christian (2021). NS-Verbrechen vor bundesdeutschen Gerichten. Zu Täterschaft und Täterbegriff. *Aufarbeitung des Nationalsozialismus. Ein Kompendium*, Ed. M. Brechtken. Göttingen, Wallstein.
- Jaschke, Hans-Gerd (2008). Geschichte der deutschen Polizei vor und nach 1945: Kontinuitäten und Brüche. *Das Bundeskriminalamt stellt sich seiner Geschichte: Dokumentation einer Kolloquienreihe*, Wolters. Köln: Kluwer Deutschland GmbH.
- Kämper, Heidrun (2002). „Übergesetzliches Recht“. Reflexionen nationalsozialistischen Unrechts in der frühen Nachkriegszeit. *Sprache und Recht. – Berlin[u.a.]: de Gruyter*, Haß-Zumkehr, U. (Hrsg.) (*Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache* 2001).
- Kershaw, Ian (1980). *Der Hitler-Mythos. Volksmeinung und Propaganda im Dritten Reich*. Deutsche Verlags-Anstalt.
- Kershaw, Ian (2011). „Volksgemeinschaft“. Potenzial und Grenzen eines neuen Forschungskonzepts. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 59(1), 1-17.
- Kellerhoff, Sven Felix. Die braunen Schatten der Rosenburg. *Die Welt*, 10. 10. 2016. https://www.welt.de/print/die_welt/kultur/article158653585/Die-braunen-Schatten-der-Rosenburg.html (29. 5. 2024).
- Kettenacker, Lothar (1999). Die Behandlung der Kriegsverbrecher als anglo-amerikanisches Rechtsproblem. *Der Nationalsozialismus vor Gericht. Die alliierten Prozesse gegen Kriegsverbrecher und Soldaten 1943–1952*. Frankfurt/M: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Kittel, Manfred (1993). *Die Legende von der „Zweiten Schuld“*. *Vergangenheitsbewältigung in der Ära Adenauer Hardcover*. Berlin.
- Kleinmann, Sarah (2015). The Representation of Nazi Perpetrators in Exhibitions in Germany: an Underexposed Part of Memory Policies. *The Journal of Social Policy Studies* 13(3), 465-476.
- Kontrollratsdirektive Nr. 38 vom 12. Oktober 1946. <https://www.verfassungen.de/de45-49/kr-direktive38.htm> (11. 01. 2024).
- Kortüm, Hans-Henning (2020). Die langen Schatten der Vergangenheit: Der Historiker Otto Brunner (1898–1982) und die bundesrepublikanische Geschichtswissenschaft (1949–1968). *Völkische Wissenschaften: Ursprünge, Ideologien und Nachwirkungen*, Hrsg. M. Fahlbusch, I. Haar und ande. Berlin – Boston: Gruyter.
- Korte, Jan (2008). Unrecht kennt keinen Verrat: Die Debatte um den Kriegsverrat. *Utopie kreativ*, H. 208, 168-176.
- Králová, Kateřina, Lagos, Katerina (1964). Nazi Crimes, Max Merten and his Prosecution as Reflected in Greece and beyond. *Journal of Modern European History* 22(2), 169-187. <https://www.x-mol.net/paper/article/1779542058022019072> (4. 6. 2024).
- Kramer, Helmut (1987). Entstehung, Funktion und Folgen des nationalsozialistischen Rechtssystems. Ein Literaturbericht. *Kritische Justiz* 20(2), 218-245.
- Kunz, Andreas (2007). NS-Gewaltverbrechen, Täter und Strafverfolgung. Die Unterlagen der Zentralen Stelle der Landesjustizverwaltungen in Ludwigsburg. *Zeithistorische Forschungen / Studies in Contemporary History* 4, 233-245.

- Linder, Doug (2000). Commentary on the Justice Case, The Nuremberg Trials. <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/nuremberg/Alstoetter.htm> (8. 7. 2024).
- Mentel, Christian (2011). *Mit Zorn und Eifer: Die Debatte um „Das Amt und die Vergangenheit“*. Teil 2 – Die Fachdebatte. *Zeitgeschichte-online*, September 2011 (überab. Februar 2012). URL: <https://zeitgeschichte-online.de/themen/mit-zorn-und-eifer-die-debatte-um-das-amt-und-die-vergangenheit> (8. 2. 2024).
- Mégret, Frédéric (2013). The Bordeaux Trial: Prosecuting the Oradour-sur-Glane Massacre. *The Hidden Histories of War Crimes Trials*, Eds. K. J. Heller, G. Simpson. Oxford University Press.
- Mouralis, Guillaume (2005). Rezension zu: *Miquel, Marc von: Ahnden oder amnestieren?. Westdeutsche Justiz und Vergangenheitspolitik in den sechziger Jahren*. Göttingen 2004. *H-Soz-Kult*, 3. 6. 2005, www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-5504 (10. 3. 2024).
- Nees, Verena (2015). Kriegs- und Naziverbrecher in der frühen Bundesrepublik, <https://www.wsws.org/de/articles/2015/07/04/brau-j04.html> (3. 2. 2024).
- Nürnberger Gesetze: Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 14. November 1935. <http://www.fasena.de/courage/archiv/19351114a.htm> (1. 6. 2023).
- Pendas, Devin O. (2013). *Der Auschwitz-Prozess: Völkermord vor Gericht*. München: Random House GmbH.
- Pohl, Diter (2000). *Holocaust. Die Ursachen, das Geschehen, die Folgen*. Freiburg.
- Renz, Werner (2013). Der Frankfurter Auschwitz-Prozess (1963–1965): Tonbandmitschnitt des 1. Frankfurter Auschwitz-Prozesses (3. 4. 2024).
- Romeike, Sanya (2016). *Transitional Justice in Germany after 1945 and after 1990*. International Nuremberg Principles Academy.
- Rommel, Jens (2021). The Central Office between Politics and Criminal Law. *State's Responsibility for International Crimes: Reflections upon the Rosenberg Exhibition*, Eds. M. Balczyk, A. Kubiak-Cyruł. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Rübner, Hartmut (2022). Das Vollzugsorgan des nationalsozialistischen Polizeisystems. Zur Geschichte der Gestapo. Teil 3: Das Gestapo-Personal nach dem Krieg. Ahndung – Rehabilitation – Reintegration. *Sozial.Geschichte Online* 32, 57–128. <https://sozialgeschichte-online.org>.
- Scheffler, Wolfgang, Grabitz, Helge, Bästlein, Klaus (2019). Einführung. „Für Führer, Volk und Vaterland...“ *Hamburger Justiz im Nationalsozialismus*, Hg. Justizbehörde Hamburg, Hamburg.
- Schlemmer, Thomas (2011). Ein gelungener Fehlschlag? Die Geschichte der Entnazifizierung nach 1945. *Zwischenzeit. Rechtsgeschichte der Besatzungsjahre*, Hrsg. M. Löhnig. Regensburg: H. Gietl Verlag & Publikationsservice GmbH.
- Schmid, Johannes (2016). Après la dénazification, la „renazification“? La réintégration des magistrats en Allemagne d'après-guerre (1945–1968). *Dans Droit et société* 92, 159–179. <https://doi.org/10.3917/drs.092.0159> (19. 4. 2024).
- Schmidt, Mathias, Nebe, Julia, Westemeier, Jens (2018). Das Problem der Verantwortung in der Wissenschaft am Beispiel der Angeklagten im Nürnberger Ärzteprozess. *Forschung zwischen Freiheit und Verantwortung Die wissenschaftshistorische Perspektive*, Hrsg. D. Groß, J. Nebe. Kassel university press.
- Schrimm, Kurt, Riedel, Joachim (2008). 50 Jahre Zentrale Stelle in Ludwigsburg: Ein Erfahrungsbericht über die letzten zweieinhalb Jahrzehnte. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 56(4), 525–555.

- Schüle, Erwin. http://www.bundesarchiv.de/imperia/md/content/abteilungen/abtg/mitteilung-n3_2008/nsg_verfahren.pdf (20. 5. 2024).
- Schulte, Jan Erik, Wildt, Michael (2018). Die zweite Geschichte der SS – Einleitung. *Die SS nach 1945*, Hg. J. E. Schulte, M. Wildt. Göttingen: V&R unipress GmbH.
- Schwartz, Thomas Alan (1990). Die Begnadigung deutscher Kriegsverbrecher. John J.–McCloy und die Häftlinge von Landsberg. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 38(3), 375–414.
- Soria, Charlotte (2019). „Au-delà du Bien et du Mal“. Peut-on faire l’histoire du nazismesans recourir à des catégories morales? *Enquêtes* 4, 1–20.
- Specht, Simon (2020). Die „Volksgemeinschaft“ nach dem Nationalsozialismus. Zum Gebrauch eines belasteten Begriffs im 1. Deutschen Bundestag (1949–53). *Revue d’Allemagne* 52(2), 399–425.
- Steinbach, Peter (1999). Der Nürnberger Prozess gegen die Hauptkriegsverbrechery. *Der Nationalsozialismus vor Gericht. Die alliierten Prozesse gegen Kriegsverbrecher und Soldaten 1943–1952*. Frankfurt/M: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Steur, Claudia. Rezension zu: Vom Recht zur Geschichte. Akten aus NS-Prozessen als Quellen der Zeitgeschichte, Das Gericht als Tribunal oder; Wie der NS-Vergangenheit der Prozess gemacht wurde; Weinke, Annette: Eine Gesellschaft ermittelt gegen sich selbst. Die Geschichte der Zentralen Stelle Ludwigsburg 1958–2008. *H-Soz-Kult*, 3. 7. 2009. www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-12574 (20. 5. 2024)
- Stojanović, Zoran (2008). Ima li Međunarodno krivično pravo budućnost. *Međunarodno krivično pravo i ljudske slobode*. Tara.
- Stolleis, Michael (2010). „Waschgänge“ [Rezension: Hubert Rottleuthner, *Karrieren und Kontinuitäten deutscher Justizjuristen vor und nach 1945, mit allen Grund- und Karrieredaten auf beiliegender CD-ROM*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2010]. *Legal History* 17, 236–239.
- Unabhängige Wissenschaftliche Kommission beim Bundesministerium der Justiz zur Aufarbeitung der Vergangenheit. <http://www.uwk-bmj.de/die-kommission.html> (12. 11. 2022).
- United States Military Tribunal at Nuremberg, The Justice Trial (preneto iz: *Annual Digest and Reports of Public International Law Cases: Year 1947*, ed. H. Lauterpacht. London 1951, 278, 288–289). <https://casebook.icrc.org/case-study/united-states-military-tribunal-nuremberg-justice-trial> (8. 7. 2024).
- Vuković, Slobodan (2022). *Koreni Velikog rata i nacizma*. Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Vuković, Slobodan (2022). Narodna zajednica, mit ili stvarnost: saradnja običnih Nemaca s nacističkim režimom. *Napredak* III, 3, 35–68.
- Vuković, Slobodan (2023). Kontinuitet između Trećeg rajha i Bonske republike. *Napredak* IV, 3, 45–58.
- Wehler, Hans-Ulrich (1998/99). Nationalsozialismus und Historiker. *Wissenschaftskolleg. Jahrbuch*, 294–312.
- Weinke, Annette (2005). Überreste eines „unerwünschten Prozesses“. Die Edition der Tonbandmitschnitte zum ersten Frankfurter Auschwitz-Prozess (1963–1965). *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, Online-Ausgabe, 2, H. 2. <https://zeithistorische-forschungen.de/2-2005/4749> (4. 1. 2024).
- Weinke, Annette (2010). Rezension zu: *Rottleuthner, Hubert: Karrieren und Kontinuitäten deutscher Justizjuristen vor und nach 1945*. *H-Soz-Kult*, 27. 9. 2010. www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-14913 (3. 2. 2024).

- Wengst, Udo (2011). Deutsche Sozialgeschichte der Jahre 1945 bis 1949. *Zwischenzeit. Rechtsgeschichte der Besatzungsjahre*, Hr. M. Löhnig. Regensburg: H. Gietl Verlag & Publikationsservice GmbH.
- Wojak, Irmtrud (1999). Herrschaft der Sachverständigen? Zum ersten Frankfurter Auschwitz-Prozeß. *Kritische Justiz* 32(4), 605-616.
- Wolfrum, Edgar (2009). Die Anfänge der Bundesrepublik, die Aufarbeitung der NS-Vergangenheit und die Fernwirkungen für heute. *Soldargemeinschaft und Erinnerungskultur in 20 Jahrhundert*, Hg. U. Bitzegeio, A. Kruke, M. Woyke. Bonn: Dietz-Verlag.

Slobodan Vuković*

CONTINUITY OF THE WEST GERMAN JUDICIARY WITH THE THIRD REICH

SUMMARY

With the adoption of the Basic Law on May 24, 1949 in the Bundestag, West Germany was formed from the three western occupation zones. After the initial denazification in early 1948, the US military government ordered its swift end and limited its own jurisdiction. In parallel with that, a campaign for the release of convicted criminals and the step-by-step takeover of the Nazi functional elite is launched. In the mid-1950s, only twenty percent of the leading positions in the „new“ state were held by opponents of the Nazi regime. It was similar in the Ministry of Justice. Prosecutors, judges and lawyers returned to their previous positions. Between 1952 and 1962, between 68 and 77 percent of Germany's judicial staff were Nazi judges. More than 6,656 verdicts were handed down in Allied and German courts, of which 30% were sentenced to six months, 60% to less than one year and 90% to less than five years. Only 15% of all charges and 17% of convictions were for murder (between 17 and 20 million civilians). There is no data on the distribution of the sentence served. Since the beginning of the Cold War, amnesties and individual and mass releases have alternated on a conveyor belt.

Key words: Third Reich, West Germany, Nazis, functional elite, criminal justice, renacification

---

* Institute of Social Sciences, Belgrade, sloba5.vukovic@gmail.com, ORCID 0009-0008-8294-7367

Srdan Cvetković*

KRIVIČNOPRAVNE OSNOVE POLITIČKE REPRESIJE U SRBIJI 1944–1985.

Apstrakt. U radu su dati pregled i analiza propisa koji su služili kao instrumenti političke represije u socijalističkom periodu razvoja Srbije i Jugoslavije (1945–1985). Posebna pažnja je posvećena društveno-političkom kontekstu u kojem su zakoni nastali i potrebi partije u vreme samoupravnog socijalizma da kreira imidž zemlje „liberalnog komunizma” i da se, stvarajući privid pravne države, distancira od staljinističke prakse, s jedne strane, i da održi politički monopol partije i ideologije i suzbije narastanje društvene kritike i otpora, s druge strane.

Ključne reči: krivičnopravno zakonodavstvo, ljudska prava, politički delikti, socijalizam, Srbija

1. REVOLUCIONARNI PROPISI

Još u toku narodnooslobodilačkog i građanskog rata javila se potreba da se primena političke represije i rad sektora bezbednosti pravno regulišu i utemelje. Takvim dokumentima se mogu smatrati akti kao što su *Fočanski propisi* (februar 1942) ili *Krajinski dokumenti* u kojima se prvi put javlja izraz „neprijatelj naroda“. Njime su bili obuhvaćeni oni koji na bilo kakav način služe okupatoru „špijuni, izdajnici, plaćenici, neprijateljski agenti, saboteri i paničari“ i dela koja su bila u nadležnosti narodnooslobodilačkih odbora. U istim dokumentima su definisani organizacija i rad vojnog sudstva. Odlukom AVNOJ-a br. 9 od 30. novembra 1943. godine pri Predsedništvu NKOJ-a obrazovana je *Državna komisija* sa zadatkom utvrđivanja odgovornosti, pronalaženja i privođenja, kažnjavanja lica odgovornih za ratne zločine okupatora i njegovih pomagača. NKOJ je imenovao članove Državne komisije, doneo pravilnik o radu, definisao pojam „ratnog zločina“ i oblike dokaznog materijala. Svi organi su bili obavezani da pruže najveću moguću pomoć u istrazi, a za svoj rad komisija je bila odgovorna NKOJ-u, odnosno vladi FNRJ.¹ Na osnovu toga,

* Institut za savremenu istoriju, Beograd, scvetkovic72@gmail.com, ORCID 0000-0002-6598-1263.

1 Prema nepotpunim podacima, Državnoj komisiji, zemaljskim komisijama i svim drugim istražnim organima dostavljeno je 938.828 prijava o ratnim zločinima i zločincima. Napravljeno je oko 550.000 zapisnika sa saslušanja svedoka i optuženih, pronađeno je oko 20.000 originalnih

Državna komisija i zemaljske komisije donosile su odluke kojima su pojedina lica označena kao ratni zločinci ili izdajnici. Komisije su donele oko 120.000 odluka kojima je proglašeno i registrovano 66.420 ratnih zločinaca i saradnika okupatora, od toga 17.175 okupatorskih i 49.245 domaćih ratnih zločinaca. U arhivi Državne komisije registrovano je 25.875, od toga 8.700 domaćih ratnih zločinaca. Od tog broja oko 8.000 su odluke Državne komisije, a od zemaljskih komisija primljeno je ostalo.

Najvažniji opšti pravni akt u toj oblasti bila je *Uredba Vrhovnog štaba o vojnim sudovima* izdata 24. maja 1944. godine, kojom su određena najteža krivična dela, vojni zločini, definisan termin „narodni neprijatelj“ (građanin koji je na bilo koji način pomagao neprijateljima, slabio moć i nanosio štetu narodnooslobodilačkoj borbi).² Široka definicija i neodređenost krivičnih dela, kao i drakonski sistem kazni, koje nisu bile propisane za pojedinačna krivična dela već je bilo prepušteno sudovima (koji su bili potpuno pod kontrolom Partije) da procene i odrede kaznu za svaki pojedinačni slučaj, otvarali su mogućnost političke zloupotrebe.³

Po oslobođenju, u republikama i u Srbiji osnovani su *sudovi časti* kao lustraciona institucija koja je sudila za blaže oblike kolaboracije. Odluka o ustanovljenju *Suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti* i odluka o ustanovljenju *Zemaljske komisije za suđenje ratnim zločincima i saradnicima okupatora* donete su na Velikoj antifašističkoj narodnooslobodilačkoj skupštini Srbije 9–12. novembra 1944. godine u Beogradu. Kao pravni osnov za kažnjavanje kolaboranata, narodnih neprijatelja i stvaranje državne svojine poslužili su akti kao što je *Odluka Predsedništva AVNOJ-a od 21. novembra 1944. o prelasku u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile*.⁴ Njome je u celini ekspropirisana imovina domaćih Nemaca i domaćih narodnih neprijatelja do donošenja zakona o konfiskaciji i *Zakona o oduzimanju ratne dobiti* koji je donelo Predsedništvo AVNOJA 24. maja 1945. godine.⁵ Zaštiti nove države i društveno-ekonomskog uređenja bili su namenjeni *Zakon o zaštiti narodne imovine, Zakon o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje* i *Zakon o suzbijanju nedozvoljene špekulacije i privredne sabotaze*, doneti tokom aprila i maja 1945.⁶ Taj proces je pravno zaokružen donošenjem *Zakona o konfiskaciji* 9. juna 1945. godine.⁷

Vojni sudovi su na temelju *Uredbe o vojnim sudovima* i *Odluke Predsedništva AVNOJ-a* iz novembra 1944. godine za najteža krivična dela sudili osumnjičenim označenim kao neprijatelji naroda, sve dok Privremena narodna skupština DFJ nije u avgustu 1945. godine usvojila *Zakon o krivičnim delima protiv naroda i države* (usklađen sa Ustavom 16. januara 1946) i *Zakonom o vrstama kazni*.⁸ Taj zakon je

dokumenata iz neprijateljskih izvora, više hiljada fotografija o zločinima i njihovim izvršiocima, prikupljen je obiman informaciono-dokumentacioni materijal (štampa, plakati, publikacije) okupatora i njegovih pomagača, vršene su mnogobrojne ekshumacije žrtava. AJ, DK-110, fasc 1.

2 *Službeni list DFJ* 48/45, *Službeni list DFJ* 66/45 od 1. septembra 1945.

3 S. Cvetković (2015), *Između srpa i čekića, represija u Srbiji 1944–1953*, 96 i dalje.

4 *Službeni list DFJ* 2, od 6. februara 1945.

5 *Službeni list DFJ* 36, od 29. maja 1945.

6 *Službeni list DFJ* 36/45.

7 *Službeni list DFJ* 40/45, od 12. juna 1945.

8 Najznačajnije odredbe *Zakona o krivičnim delima protiv naroda i države* na osnovu kojih se najčešće sudilo političkim delinkventima su: čl. 2, koji je sadržao opštu definiciju krivičnog dela

delimično, po sadržaju i sistematičnosti, oponašao Krivični zakonik RSFSR definišući praktično kontrarevolucionarna krivična dela (čl. 58). Iako se taj izraz pojavljuje u tekstu i naslovu tek 1951. godine (jer do tada političke okolnosti nisu dozvoljavale da se narodnooslobodilačka borba predstavi kao socijalistička revolucija) po sadržaju već je 1945–1946. definisano *kontrarevolucionarno krivično delo*, koje je postalo glavni i opšti oblik delikta protiv države (političkog delikta).⁹ U tom zakonu su primenjene uopštene i neodređene formulacije, tako da se njima može obuhvatiti svako delo i ponašanje koje je upereno protiv države, što se pravdalo brojnim neprijateljima. Kako se u to vreme uspostavljao nov društveno-ekonomski sistem (diktature proletarijata), državni aparat je bio naročito osetljiv na političke delikte i dela protiv društveno-ekonomskih temelja sistema.¹⁰

Tokom decembra 1946. godine, u skladu sa reformama u sektoru bezbednosti, donet je i *Zakon o narodnoj miliciji*, kojim su preciznije utvrđeni njeni zadaci i ovlašćenja.¹¹ Intenziviranje političke represije ogledalo se i u krivičnom zakonodavstvu u noveli *Zakona o krivičnim delima protiv naroda i države* od 4. decembra 1947. godine (po ugledu na t. 13 čl. 58 Krivičnog zakonika Ruske SFRS) kojom se inkriminišu dela koja su do kapitulacije stare Jugoslavije 1941. godine izvršili vodeći državni i politički funkcioneri „zbog očuvanja neljudskog i nedemokratskog poretka, dela koja su slabila odbranu države, narodne slobode kao i mučenje i proganjanje državljana“. Zakon je imao retroaktivno dejstvo i stvorio je širu pravnu podlogu za eksproprijaciju klasnih neprijatelja. Već krajem 1947. godine usvojen je i opšti deo *Krivičnog zakonika* kojim su uvedeni neki instituti sovjetskog krivičnog prava i dalje je afirmisano *načelo analogije*, kao negacija načela zakonitosti, stroža penalizacija počinitelja koji se ogrešio o zajednicu (npr. tekovine NOB-a) nego onog ko je naštetio pojedincu i opšta kažnjivost pripremnih radnji. Naročito je sankcionisana *neprijateljska propaganda*, kao najmasovniji politički delikt, pa su tako elementi tog krivičnog dela uopšteno i elastično dati. Tokom 1948. stupio je na snagu *Zakon o krivičnom postupku* koji je, u osnovi, rađen po ugledu na sovjetski a koji je davao velika ovlašćenja službi bezbednosti u vođenju istrage. Ovakvo krivično zakonodavstvo bilo je moćno oružje u rukama države i partije u obračunu sa političkim, klasnim i unutarpartijskim neprijateljima u vremenu kada se vlast suočavala sa složenim zadatkom revolucionarne transformacije društva podražavajući sovjetski model.¹²

(delo usmereno na rušenje i dovođenje u opasnost državnog uređenja FNRJ, spoljne sigurnosti, tekovina NOR-a, jednakosti i bratstva jugoslovenskih naroda i njegove vlasti); čl. 3, sa 14 tačaka, prema načelu zakonske analogije za pojedinačna dela koja su smatrana deliktima protiv naroda i države. Krivična dela u drugim tačkama odnosila su se na vojne zločine, izdajstvo u vreme rata i okupacije, špijunažu, diverziju i pružanje pomoći za počinjena krivična dela. U čl. 9 posebno su bliže inkriminisane, ali dosta uopšteno, *propaganda i agitacija* (koja sadrži poziv na nasilno rušenje poretka), a čl. 12 je donosio odredbu o kažnjivosti pokušaja isto kao i za dovršeno delo i odredbe o nadležnosti sudova u postupku. *Službeni list DFJ* 48/45, *Službeni list DFJ* 66/45 od 1. septembra 1945. Privremena narodna skupština je predstavljala prošireni AVNOJ koji je trebalo da primi 118 nekompromitovanih poslanika iz saziva 1938. godine prema preporuci Krimске konferencije.

9 Lj. Bavcon (1988), *Kazneno-pravna zaštita države i njenog društvenog uređenja*. Zagreb, 185.

10 S. Cvetković (2015), 96 i dalje.

11 *Službeni list FNRJ* 101 od 17. decembra 1946.

12 Lj. Bavcon (1988), 183; *Službeni list FNRJ* 28, od 2. aprila 1949.

2. KRIVIČNOPRAVNE OSNOVE POLITIČKE REPRESIJE 1953–1985.

Otklonom od staljinizma i težnjom da se afirmiše samoupravni socijalizam pristupilo se i reformi krivičnog zakonodavstva. Tome je naročito pogodovalo to što je vlast bila učvršćena, politički i unutarpartijski neprijatelji slomljeni, zadobijena međunarodna podrška kroz aranžmane sa zapadnim demokratijama. Stvorili su se uslovi za postupnu liberalizaciju koja se ogledala i u zakonskim normama, mada se praksa sporo menjala, a sudstvo je ostalo strogo pod partijskom kontrolom. Policija je, prema mišljenju zvaničnih ideologa, i dalje imala previše kompetencija u vođenju istraga, ali je na operativnom nivou početak novog razdoblja počeo jasno da se primećuje nakon IV plenuma CK KPJ održanog u junu 1951. godine.

Krivični zakonik 1951. Prva manifestacija novog vremena trebalo je da bude novo, znatno liberalnije krivično zakonodavstvo. Osnovne osobine novog Krivičnog zakonika (KZ) bile su afirmacija načela zakonitosti, odstupanje od sovjetskog uzora i delimično ugledanje na evropsko, pre svega švajcarsko zakonodavstvo. On nije razlikovao podelu na izdaju i veleizdaju ili na napade na unutrašnju i spoljašnju sigurnost već je napad na unutrašnje društveno uređenje smatran i napadom na njenu spoljnu sigurnost i obratno. Naročito treba istaći da u tom zakoniku nisu bile posebno inkriminisane pripremne radnje za „kontrarevolucionarni napad na državno i društveno uređenje“ i za ugrožavanje „državne celine i nezavisnosti“.

Zaštiti opstanka države i njenog društvenog uređenja posvećeni su čl. 101 (ugrožavanje teritorijalne nezavisnosti države) i čl. 100 (kontrarevolucionarni napad na državno i društveno uređenje). Ta krivična dela su formulisana kao delikti preduzimanja koji tretiraju pripremne radnje u širem smislu. To je, prema shvatanju kritičara KZ, ostavljalo preveliku slobodu sudstvu u tumačenju zakona. Uputstvom Vrhovnog suda Jugoslavije od 9. februara 1952. godine takođe se definiše da sa subjektivne strane nije potrebna posebna kontrarevolucionarna namera te je, prema tome, dovoljan umišljaj. Osnov za političku represiju davali su i drugi članovi KZ: „udruživanje protiv naroda i države“ (čl. 117), „udruživanje i kontakti sa stranim organizacijama i državama“ (čl. 109), „beg radi neprijateljske delatnosti i ilegalna emigracija“ (čl. 110). U svrhu političkog progona naročito je često korišćena odredba o „neprijateljskoj propagandi“, čija je generalna klauzula sada oblikovana u konkretno krivično delo (čl. 118); zatim i „zaštita radnog naroda, države, društvene svojine, kao i bratstva i jedinstva naroda FNRJ; izazivanje rasne i verske mržnje“ (čl. 119), na osnovu kojeg su kažnjavane i pogrde, psovke, pevanje nacionalističkih pesama i vređanje državnih organa i njenih predstavnika. Interesantan je u tom smislu bio i čl. 174 KZ (Glava XV) kojim se kažnjavalo vređanje države, njenih organa i predstavnika, koji je u sudskoj praksi često primenjivan u smislu zaštite društvenog uređenja. Krivična dela iz Glave X KZ iz 1951. po pravilu su prikazivana kao „politički kriminal“, dok je zvanično status političkog osuđenika, kao i drugde u Istočnoj Evropi, bio nepoznat.

Krivični zakonik iz 1951. godine ipak je bio korak napred ka načelu zakonitosti i pravne sigurnosti jer je njime ukinuto načelo analogije i raskinuto s boljševič-

kom koncepcijom krivičnog prava. Osim toga, u čl. 100 i 101 učinjena je koncesija delotvornoj zaštiti države i njenog društvenog uređenja prihvatanjem „delikta preduzimanja“ kojim su obuhvaćene i pripremne radnje. Nosioci političke represije u praksi su izigravali odredbe krivičnog zakonodavstva i putem partijski instrumentalizovanog sudstva postigli su neograničene mogućnosti za ostvarivanje represije, prikrivene prividom zakonitosti i pravilima jezičkog i logičkog tumačenja zakona. Na razvoj krivičnog zakonodavstva očigledno je uticala potreba političkog trenutka. Stabilizovanjem državnog i društvenog uređenja i promenom političkog kursa, proklamovanjem demokratskih reformi socijalizma i otvaranjem prema Zapadu javila se potreba za liberalnijim pravnim aktom koji je trebalo da promeni ugled države u svetskoj javnosti stvaranjem privida zakonitosti i ublažavanjem represije nad građanima. Međutim, partijska kontrola sudstva omogućila je vlastima da širokim i rastegljivim tumačenjem zakona, posredstvom sudija i tužilaca, i dalje kažnjavaju političke neistomišljenike.

Novele Krivičnog zakonika iz 1959. Sledeći politiku opšte liberalizacije društva krajem pedesetih godina nastavilo se sa donošenjem još liberalnijih krivičnopravnih akata posvećenih zaštiti države i društvenog uređenja. Opuštenija atmosfera u društvu usled slabljenja spoljnih pritisaka i otpora uslovlila je novelu Krivičnog zakonika iz 1959. godine, koja je, prema opštoj oceni stručne javnosti, posle KZ iz 1951. godine, bila najnaprednija izmena u domaćem krivičnom zakonodavstvu posle rata. Pritom se misli na smanjenje intenziteta krivične represije i uvođenje preventivnih socijalnih mera, ali ne posebno na sankcionisanje političkih delikata.¹³ Novele koje su uvedene 1959. godine u Desetom poglavlju nisu bile velike i bile su ograničene na terminološka i pojmovna određenja i nešto blažu penalizaciju. Znatnije je izmenjena samo definicija dela „neprijateljske propagande“ (čl. 118), što je Svetislav Stefanović kao podnosilac izveštaja Saveznoj narodnoj skupštini obrazložio sledećim rečima: „Bilo je dosta kritike u pogledu naše politike prema političkim krivcima u vezi krivičnih dela neprijateljske propagande. Često tvrde da kažnjavamo pojedince samo za kritiku postojećeg sistema u našoj državi i da se neprijateljskom propagandom zove sve ono što se protivi našoj državnoj politici, pa čak i ako je to izvršeno kao 'naučna analiza'. Te tvrdnje nisu istinite. Ovde se radi o pozivanju na nasilno rušenje našeg sistema vlasti, na obaranje predstavničkih tela i njihovih izvršnih organa... te o teškom i neistinotom prikazivanju naših društveno-političkih odnosa. Takva delatnost opasna je sa osnovne tekovine naše revolucije. Bez obzira pojavljuje li se u obliku pamfleta, različitih rezolucija, članaka ili naizgled naučnih dela, zato ćemo ubuduće svaki napad na tekovine suzbijati, a nosioce takve delatnosti kažnjavati.“¹⁴ Delo „neprijateljske propagande“ je bolje definisano jer je izraz „ko izvrši propagandu“ preciziran kao „ko poziva i podstrekava“ tako da su se neprijateljskom propagandom teže mogli smatrati napisani tekstovi i govori u kojima je izražavano mišljenje, stajalište, uverenje i slično.¹⁵

13 Lj. Bavcon (1988), 191-194.

14 Isto, 192.

15 S. Cvetković (2011), *Između srpa i čekića 2 – Politička represija u Srbiji 1953–1985*, 146 i dalje.

Osim te izmene u tekstu, koja se može tumačiti kao liberalizacija, druga izmena je išla u obrnutom smeru. Dodat je novi oblik krivice, a to je „zlonamerno i neistinito prikazivanje društvenih i političkih prilika u državi – kleveta države“, čime je proširena zona kriminaliteta ponašanja čiji cilj nisu podstrekavanje i pozivanje već su usmerena na restrikciju slobode govora, mišljenja i iznošenja stavova. Tekst ovog člana je kompromisan; s jedne strane se htelo udovoljiti nosiocima političke represije i ostaviti odrešene ruke državi, a s druge strane udovoljiti zahtevima osnovnih načela krivičnog prava preciziranjem pojedinih odredaba. U sudskoj praksi često je dolazilo do odvojenog tumačenja teksta o kleveti države, od prvog dela čl. 118 u kojem se govori o „podstrekavanju i pozivanju“. Često je karakter tumačenja zavisio od sudije i potrebe političkog trenutka, budući da je sudstvo bilo pod direktnim i nesumnjivim uticajem vladajuće partije. Novelom tog člana se čak i nije zahtevala posebna namera već je za vršenje dela neprijateljske propagande bio dovoljan i umišljaj. To je bilo drastično proširivanje zone odgovornosti, s obzirom na to da je lakše dokazati da je učinilac bio svestan mogućnosti da „slušaoci njegove govore mogu shvatiti kao prikazivanje političkih prilika u neprimerenom svetlu, te da se na taj način može oblikovati neprimereno raspoloženje“. Novelirana je i stavka u kojoj se govorilo u KZ iz 1951. godine o širenju fašističkih ili drugih neprijateljskih ideja narodu i državi koja je zamenjena, u duhu novog vremena, sa dva nova stava u kojima se govori o licima koja dolaze u Jugoslaviju s namerom stvaranja „neprijateljske propagande“ ili vrše propagandu uz pomoć i uticaj inostranstva, slanjem agitatora ili propagandnog materijala preko granice.¹⁶ Novim tekstom čl. 118 drastično je izmenjena suština dela neprijateljske propagande i gotovo neograničeno proširena zona kažnjivosti u objektivnom i subjektivnom pogledu, eliminišući neka ograničenja iz KZ 1951. godine.¹⁷

Odgovor na pitanje da li se radilo o potrebi za zaoštavanjem političke represije kroz suzbijanje opozicije i različitih otpora ili samo o legalizaciji postojeće prakse bio bi bliži ovom drugom. Na to upućuje činjenica da vreme posle 1960. spada u najliberalniji period socijalističke Jugoslavije u kome drastično opada broj političkih krivaca, otpor režimu drastično slabi te i potreba za političkom represijom. U praksi je veći broj osuda (po čl. 118) zabeležen u prvoj polovini sedamdesetih, što je više posledica političkih potresa i pobede ideje „čvrste ruke“ i tvrdog krila u redovima SKJ posle 1972. godine nego zakonskih novela. Tek posle demonstracija 1968, a još više nakon 1972. i pisma predsednika Predsedništva SKJ i Izvršnog biroa (u vreme krize povodom maspoka u Hrvatskoj) te posle 1980. godine i smrti Josipa Broza, politički progon je nanovo značajno intenziviran, a kazne pooštrene.

Zakon o štampi iz 1964. godine bio je, u krivičnopravnom smislu, osnov mnogih zabrana i osuda, naročito studentskih glasila krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih. Tome su pogodovale definicije kao što su „uznemirenje građana“ ili „narušavanje javnog reda“. U tom smislu, u stručnoj javnosti pojavila su se mišljenja da *Zakon o štampi* nije u skladu sa Ustavom i da je odredbom o uznemiravanju

16 Isto, 195.

17 S. Cvetković (2011), 146 i dalje.

građana (lažna vest, netačna vest) zakonodavac prešao okvire koji su određeni Ustavom. Bitan za pravno-zakonodavni kontekst političke represije bio je i novi *Zakon o unutrašnjim poslovima* iz 1966. godine,¹⁸ koji je značio veliku reorganizaciju Službe državne bezbednosti (SDB) posle Brionskog plenuma i smene Aleksandra Rankovića, u smislu decentralizacije i demokratizacije. Tim i novim *Zakonom o krivičnom postupku* iz 1967. godine utvrđeni su uloga, položaj i zadaci službe bezbednosti. Posebnim pravilima, donetim na osnovu zakona, prvi put su detaljnije regulisani primena metoda i sredstava u radu službe (koja se orijentiše više na prikupljanje materijalnih dokaza) i njeni odnosi sa drugim službama. Osim toga, poboljšan je status okrivljenog, skraćeno je trajanje i sužena mogućnost izricanja pritvora itd.¹⁹ Zahvaljujući tim propisima, smanjena je mogućnost prekoračenja dužnosti i zloupotrebe službe.

Za intenziviranje političke represije sedamdesetih godina, u vreme društvenih turbulencija, bili su bitni *Zakon o vršenju unutrašnjih poslova u nadležnosti saveznih organa uprave* (decembar 1971), osnivanje *Saveta za pitanje državne bezbednosti* pri Predsedništvu SFRJ i *Komisija za usklađivanje rada organa državne bezbednosti*, sa ciljem daljeg povećanja efikasnosti, koordinacije i kontrole rada raznih bezbednosnih službi i organa unutrašnjih poslova.

3. KRIVIČNI ZAKONIK IZ 1977. GODINE

Posle ustavnih promena 1974. godine usledile su promene u krivičnom zakonodavstvu, pa je septembra 1976. prihvaćen i novi *Krivični zakonik* koji je stupio na snagu 1. jula 1977. godine.²⁰ Istorijski kontekst u kojem je KZ iz 1977. izrađen i usvojen čine političke i društvene nestabilnosti sredinom sedamdesetih (maspok, smena srpskih liberala, obračun sa studentskom levicom), koje su doprinele daljem intenziviranju državne represije i potrebi za pooštavanjem krivičnih odredaba i kaznene politike. S druge strane, spoljni faktori, osnivanje i priprema sednice KEBS-a u Helsinkiju 1975–1976, a zatim i Konferencije u Beogradu 1977. godine delovali su u smislu krivičnopravne liberalizacije.²¹ Posle Univerzalne deklaracije OUN iz 1948. godine, najbitniji dokument kojim se propisuje poštovanje ljudskih prava i sloboda jeste Sedma glava Helsinške povelje (tzv. treća korpa).²² Komisija za ljudska prava pri SSIP-u, osnovana u maju 1977. godine, konstatovala je da je potpisivanje i ratifikovanje paktova „proizvelo određene međunarodne obaveze i da mi do juna meseca ove godine moramo podneti izveštaj o primeni paktova u

18 *Službeni list SFRJ* 49/1966.

19 AJ, SIV 130, 558, AJ, SIV 130, 558, Savezno izvršno veće, *Analiza osposobljenosti i efikasnosti organa unutrašnjih poslova*, SSUP mart 1970, 39, 83–84; AJ, SIV, 130, F 111, 9–16, *Primena odredbe tač. 4, st. 2, čl. 176. Zakona o krivičnom postupku*.

20 *Krivični zakonik SFRJ*, *Službeni list SFRJ* 44/76.

21 AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 28, *Opšti osvrt na drugu fazu Konferencije KEBS-a u Helsinkiju*, 2–4.

22 AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 650, 03–011, *Informacija o dostavljenim predstavkama Koste Čavoškog i A. Stojanovića* 15. 2. 1977, 1–3.

našem zakonodavstvu“.²³ Disidenti i organizacije za zaštitu ljudskih prava ukazivali su na to da se ekstenzivnim tumačenjem rastegljivih pravnih normi vrši progon političkih protivnika, a time i krše odredbe Sedme glave Helsinške povelje. Normativno i stvarno bili su u tom vremenu u konstantnom sukobu: iako je Ustavom garantovana sloboda misli i opredeljenja (čl. 166), u praksi su manifestacije te slobode često proganjane. Mnogi su uočavali i diskrepanciju između prava naroda na samoopredeljenje i otepljenje koje je garantovano Ustavom iz 1974. godine i progona takvih zahteva.²⁴

Uloženi su naponi da se „društvena samozaštita“ organizaciono i normativno reguliše i da se Krivičnim zakonikom adekvatnije regulišu špijunaža, neprijateljska propaganda, odavanje državnih i vojnih tajni i slična krivična dela. Hitnim noveliranjem Zakonika o krivičnom postupku trebalo je obezbediti efikasnost vođenja istraga i odgovarajućim ovlašćenjima i učešćem i organa bezbednosti u istragama.²⁵ Istaknuta je potreba da se KZ restriktivnije primenjuje u pogledu zaštite državne, poslovne, službene i vojne tajne i da se adekvatnije regulišu odnosi prema strancima uopšte „jer smo se otvorili i sve više se otvaramo zemlju, a nismo se odgovarajuće organizovali da zaštitimo njenu bezbednost“.²⁶ Noveliranjem KZ i ZKP trebalo je adekvatnije definisati krivična dela „koja su uperena protiv interesa i bezbednosti naroda i narodnosti Jugoslavije“, odnosno protiv nezavisnosti i suvereniteta zemlje, i obezbediti veći uticaj službi bezbednosti. Time bi se suzbili različiti kriterijumi krivičnog gonjenja izvršilaca dela protiv naroda i države u praksi u pojedinim republikama i pokrajinama.²⁷

Promene u novom KZ su se, prema oceni pravnih eksperata, svodile na saobražavanje i sadržajno usklađivanje s osnovnim načelima novog ustavnog i političkog sistema. Deseto poglavlje koje govori o „krivičnim delima protiv naroda i države“ postalo je Petnaesto i preimenovano je u „Krivično delo protiv osnova socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja“. Osnovi socijalističkog uređenja koji su dobili pravnu zaštitu prema čl. 281 Ustava SFRJ bili su „radnička klasa i radni ljudi kao nosioci vlasti i upravljanja društvenim poslovima, samoupravljanje, društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, osnovi političke i pravne organizacije zemlje“. Izostavljene su neke inkriminacije, poput čl. 110, st. 1 i čl. 111, st. 1 (ukoliko se odnose na dolazak lica u SFRJ radi vršenja terorizma, uništenje raznih objekta narodne privrede ili vršenje špijunaže) i čl. 117, st. 3 KZ/1951. Dru-

23 AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 47, 80. sednica, maj 1977, *Stenogrami sa sednice Predsedništva SFRJ*, 36.

24 J. Vujić (2007), *Trg maršala Tita – mitovi i realnosti titoizma*, Zagreb, 236.

25 „Društvo koje se na osnovama diktature proleterijata razvija u samoupravno socijalističko društvo, mora da ima instrumente kojim će radničkoj klasi, i društvu u celini, obezbediti da se sačuva od neprijateljske i kontrarevolucionarne delatnosti“, kaže se u obrazloženju inicijative Saveta za državnu bezbednost za promenu ZKP; AJ, Predsedništvo SFRJ, 13, 9. sednica, 19. april 1972, *Savet za poslove državne bezbednosti – izveštaj sa prve sednice saveta održane 21. marta 1972*, 8.

26 AJ, Predsedništvo SFRJ, 13, 9. sednica, 19. april 1972, *Savet za poslove državne bezbednosti – izveštaj sa prve sednice saveta održane 21. marta 1972*, 8.

27 Isto, *Zaključci Saveta za državnu bezbednost*, 3.

go, čl. 100 KZ/1959 promenjen je već u nazivu na način da je „napad“ zamenjen „ugrožavanjem“ objekta krivičnopravne zaštite, čime se želelo da se njegova primena proširi i na ponašanje slabijeg intenziteta i društvene opasnosti. Krivična dela „udruživanje radi neprijateljske delatnosti“ (čl. 136) i „sudelo vanje u neprijateljskoj delatnosti“ (čl. 131) nisu menjana. Krivično delo „neprijateljska propaganda“ (čl. 118) pretrpelo je samo kozmetičke promene – sintagma „nasilna i protivustavna promena društvenog ili državnog uređenja“ zamenjena je opštijim rečima „obaranje vlasti“, što je otvaralo veću mogućnost tumačenja. A u prednacrtu je usvojeno stanovište da se „kleveta države“ izdvoji u poseban stav i kazni blažom kaznom, ali takvo stanovište nije prošlo. Novelom KZ iz 1973. godine u čl. 118 je unet novi, četvrti stav sa tekstom „ko razmnožava propagandni materijal ili ga čuva u cilju daljeg rasparčavanja“.²⁸ Ta odredba je izmenjena u novom KZ tako da se više ne radi o čuvanju nego o posedovanju materijala za koji nije dovoljna namera rasparčavanja, već samo svest optuženog da je takav materijal, generalno, a ne u konkretnom slučaju, namenjen širenju. Izvesna nedorečenost zakona verovatno je bila inspirisana namerom da se ostavi prostora državnim organima za šira tumačenja i moguće zloupotrebe, ali je time ispušteno iz vida da je funkcija krivičnog zakonodavstva, osim toga, i da omogući i legalizuje gonjenje i da omeđi i onemogući preterivanje u ograničavanju ljudskih sloboda i moguće zloupotrebe. Na taj način režim je sebi ostavljao određene ruke i mogućnost da, po potrebi, čvršće sankcioniše određene političke delikte kada bi mogao biti ugrožen politički monopol SKJ. Osim XV glave, i izvesni članovi XVII glave (ranije regulisani čl. 174 KZ/1951), kojima su sankcionisana dela povrede ugleda SFRJ, njenih organa i predstavnika, koristili su se i za politički progon i suzbijanje svake kritike. Takođe, i na osnovu pojedinih članova krivičnih zakona republika i pokrajina sankcionisani su kao politička krivična dela „širenje lažnih vesti, zloupotreba vere i crkve, povreda ugleda republika i pokrajina i naroda i narodnosti Jugoslavije“.²⁹

U javnosti su najčešće napadane odredbe KZ koje su se odnosile na verbalni delikt (čl. 133 KZ/1977 ili čl. 118 KZ/1951), na osnovu kojih su dela „neprijateljske propagande, širenje lažnih vesti, zlonamerno i neistinito prikazivanje društvenopolitičkih prilika u zemlji“ (čl. 292 KZ/1951) kažnjavana kaznom od jedne do 10 godina zatvora.³⁰ Zvanično je obrazloženo da je verbalni delikt kažnjiv u demokratskim zemljama, u kojima takođe niko ne može nekažnjeno vređati državu, njene predstavnike i institucije.³¹ Kritičari tog člana su navodili da samo staljinizam poznaje jedan specifičan „delikt mišljenja“, odnosno uvodi kažnjivost za sumnju o verovatnosti postojanja pretpostavke da neko jeretički misli ili da bi mogao da misli jeretički. Primećeno je i kako paragraf 95 Krivičnog zakonika iz 1929. godine Kraljevine Jugoslavije prepoznaje i sankcioniše takođe kažnjivu neprijateljsku propagandu i

28 *Službeni list* 6/1973. Ovako široko definisana odredba u praksi je prouzrokovala i omogućila nekoliko osuda (najpoznatiji je slučaj osuđenog slovenačkog novinara Draga Jančara) jer je u praksi to shvaćeno i tumačeno u smislu proširenja zone odgovornosti.

29 S. Cvetković (2011), 146 i dalje.

30 V. Šeks (1986), *Delikt mišljenja*, Beograd, 167.

31 „Poređenje otkriva istinu“, feljton *Politički osuđenici u Jugoslaviji* (19), *Borba*, 11. jun 1987, 6–7.

glasi slično kao norma čl. 118 KZ/1951 i čl. 133 KZ/1977.³² Vladimir Šeks osporava i samu mogućnost da se delikt mišljenja izvrši misaonim procesom, smatrajući ga nezavisnim procesom koji je imenantan svakom čoveku i konstatujući da se u totalitarnim režimima često kažnjavaju izražavanje mišljenja, sama ćutnja i uzdržavanje od iznošenja mišljenja. Ipak, ima dilemu da li progon „zlomislitelja“ proističe iz same „revolucionarne i nedemokratske prirode marksističke ideologije“ i učenja o „diktaturi proleterijata“ (koja se netolerantno odnosi prema svakom oprečnom mišljenju i delanju, a svoj vrhunac doživljava u boljševičkom modelu) ili je to „plod izvitoperenja samih Marksovih neodređenih zamisli o društvu“.³³

Rajko Danilović, advokat i autor knjige o političkim progonima, ističe da verbalni delikt u SFRJ nije obuhvatao samo zalaganje za primenu nasilja i propagiranje nasilja u političkom životu, već često i drugačije i suprotno mišljenje. Razlikuje, u smislu ovog zakona, klasično političko delo „veleizdaje“ i „terorizma“ i tipičan delikt mišljenja (*delict d'opinion*). Razliku između demokratija i diktatura vidi u tome što je u diktaturama na osnovu elastičnih, širokih i nepreciznih definicija, na primer, pojmova „neistinito ili „zlomamerno“, i slobodnom interpretacijom instrumentalizovanog sudstva veliki broj građana proganjan samo zbog svojih mišljenja i političkih uverenja – „zatočenici savesti“ („Prisoners of Conscience“) po definiciji međunarodne organizacije za zaštitu ljudskih prava. Popović je ukazivao na neraskidivu vezu prava i politike i na činjenicu da postoje „zakoni koji inkriminišu i ono što se po shvatanju pravne doktrine ne sme inkriminisati slobodnim ljudima“, iscrpno kritikujući odredbe o neprijateljskoj propagandi kao apsurdne i namerno nedorečene. Osim „kaučuk paragrafa“, uočava se i „krojenje zakona“ za dnevno-političke potrebe, na primer *lex specialis*-a. Taj institut je primenjen, na primer, u slučaju profesora praksisovaca 1975. ili ranije, 1962. godine, u progonu Milovana Đilasa koji je objavio knjigu *Razgovori sa Staljinom* pa suđen po naknadno donetom zakonu za odavanje državne tajne.³⁴ Advokat Jovan Barović je smatrao da je delo neprijateljske propagande svesno preširoko definisano – omnibus krivična norma, da se u odredbu „ko zlomamerno i neistinito prikazuje društveno političke prilike u zemlji“

32 Pomenuti član glasi: „Ko javno ili rasturanjem napisa, slika ili objava navodi, podstrekava na izvršenje kojeg od dela iz par. 91-94. ili ko prihvati takav poziv, ako nisu nastupile posledice kakve kazniće se robijom do deset godina.“ Za uvredu Veličanstva i širenje lažnih vesti dobijale su se dve do tri godine. Isto, 196.

33 Isto, 88-97.

34 Grupu *Praksis* su činila osmorica profesora i asistenata Filozofskog fakulteta u Beogradu, pobornika kreativnog marksizma, okupljena oko istoimenog časopisa. Režim je pokušao legalnim putem da ih ukloni sa fakulteta zbog neprijateljske propagande. Budući da nije uspeo izgon kroz institucije Univerziteta, grupa profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu je, odlukom Skupštine SR Srbije od januara 1975. godine, isključena iz nastavnog kolektiva fakulteta, posebno za njih „skrojenim zakonom“, upotrebom novog instituta „stavljanja na raspoloženje“ Republičkom sekretarijatu za obrazovanje i nauku „zbog moralno-političke nepodobnosti“. Osam profesora beogradskog Filozofskog fakulteta, nakon što su izbačeni su fakulteta, primali su znatno umanjen dohodak (60%) i obustavljeno je finansiranje svih naučnih projekata u kojima su učestvovali kao saradnici. Za iscrpniju analizu i kritiku odredbe o „neprijateljskoj propagandi“ vid. u S. Popović (2003), *Poslednja instanca I*, Beograd, 13, i *Poslednja instanca II*, 339–352; S. Popović (1987), Prilog raspravi o krivičnom delu neprijateljske propagande, *Theoria* 1–2/1987; S. Cvetković (2011), 408 i dalje.

može ugurati čak i najbanalnije kritičko mišljenje i reagovanje, zavisno od političke potrebe, i da je to prepušteno na savest sudijama koji su bili pod snažnim uticajem političkih faktora. Veliki broj „psovačkih delikata“, koji su se mahom svodili na pijane i revoltirane izlive besa prema državi, organima i funkcionerima, nepotrebno je krivično gonjeno budući da je najveći broj bio za sudiju za prekršaje, pa se uvećavao ionako veliki broj političkih krivaca u zemlji, što je bio manji problem od činjenice za šta je sve građanin mogao biti krivično gonjen. Ta odredba, prema Barovićevom mišljenju, bila je davno prevaziđena i kompromitujuća za usvojeni princip *nullum crimen sine lege*, naročito zbog toga što je već u republičkim zakonima postojala odredba o širenju i prenošenju neistinitih i alarmantnih vesti, a na saveznom nivou Zakon o zaštiti ugleda države i njenih predstavnika; za ovakvu vrstu izgređa postojale su dovoljno efikasne prekršajne norme.³⁵

Zvanični organi su negirali postojanje delikta mišljenja pozivajući se na odredbu čl. 166 Ustava SFRJ „koji garantuje slobodu misli i opredeljenja“. U praksi se često kažnjavala „zloupotreba slobode mišljenja“ (čl. 203) i nije se razlikovao misaoni proces od produkta procesa (misli), a odredba o zlonamernosti, opšta i rastegljiva, prepuštena je tumačenju sudija i kriterijumima politike (popularno nazivan „kaučuk paragraf“). Prema Šeksovom shvatanju, samo postojanje čl. 133 na saveznom nivou derogiralo je odredbu čl. 154 Ustava SFRJ, po kojoj su svi pred zakonom bili jednaki jer je savezni zakon pretpostavljao „direktni umišljaj“ (svest o svim obeležjima krivičnog dela), dok su republički (konkretno navodi Hrvatsku) smatrali da on nije nužan, čime su bili stavljeni u neravnopravan položaj osuđeni do jedne godine koji nisu imali pravo apelacije pred saveznim sudom.³⁶ Takođe, zakonska rešenja u svim republikama nisu bila ujednačena, pa je u nekim republikama i pokrajinama verbalni delikt bio oštrije sankcionisan. Broj osuđenih za *delikt mišljenja* naročito je bio veliki u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini sedamdesetih kao i na Kosovu osamdesetih godina, kada je suđeno i po više stotina lica na godišnjem nivou.³⁷ Nacionalna struktura političkih osuđenika trpela je vremenom značajne oscilacije. Odmah posle rata na udaru su, u najvećoj meri, bili Srbi monarhisti i nacionalno orijentisani Hrvati. Među ibeovcima su ogromnu većinu činili Srbi i naročito Crnogorci (zajedno čak više od dve trećine). Do 1966. godine i Rankovićevog pada, tokom pedesetih i u prvoj polovini šezdesetih, postojao je relativno velik broj nacionalno orijentisanih Albanaca (Prizrenski proces, dve grupe Adema Demaćija 1958. i 1962. godine i mnogi drugi). Prema nekim navodima, u KPD Niš početkom pedesetih, pre izgradnje KPD u Istoku na Kosovu, od oko tri hiljada osuđenika, bila je čak trećina zatvorenika Albanaca sa Kosova, raznih političkih zatvorenika, mahom bivših balista i osuđenih zbog krvne osvete.³⁸

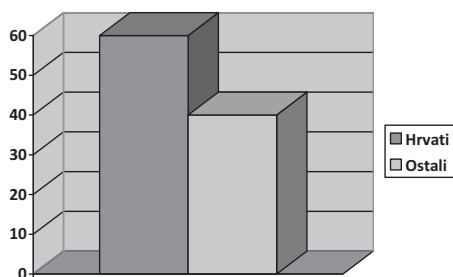
35 AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 654, *Predstavka advokata Jovana Barovića Predsedništvu SFRJ 22. novembar 1977*, 21; S. Cvetković (2011), 437 i dalje.

36 Navodi se da je bilo primera da se osuđeniku namerno snižavala kazna ispod jedne godine (u nekim slučajevima i bez zahteva) da stvar ne bi dospela pred Savezni sud Jugoslavije. V. Šeks (1986), 88–97.

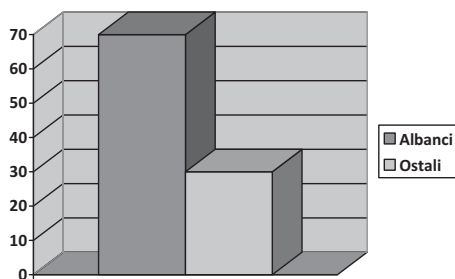
37 Samo u periodu 1981–1985. godine 522 lica, od čega 253 na Kosovu; feljton „Politički zatvorenici u Jugoslaviji“, *Politika* 22. maj 1987, 6.

38 V. Đokić, Robijanje demokrate, književnika i akademika Pekića, rukopis, 98 i 124.

Udeo Hrvata u ukupnom broju političkih osuđenika sedamdesetih

Udeo Albanaca u ukupnom broju političkih osuđenika osamdesetih

Kontroverznim članom 133 Krivičnog zakonika sankcionisana je neprijateljska propaganda kao jedan od najčešćih oblika verbalnog delikta. Taj član je bio i povod mnogim akcijama koje su protiv režima ujedinjavale inače vrlo razuđen disidentski front. Tako je početkom osamdesetih u javnosti organizovana peticija kojom se tražila izmena Krivičnog zakonika SFRJ kojom bi se u čl. 1 brisale reči: „zlonamerno i neistinito prikazivanje društveno-političkih prilika u zemlji“, a u tač. 2 bi se neprijateljska propaganda zamenila „pozivanjem na nasilnu promenu ustavnog poretka“. Brisanje i izmena tih odredaba pravdana je uopštenom, dvosmislenom i nepreciznom formulacijom, koja je mogla biti politizovana i pod nju se moglo podvesti sve, zavisno od slobodnog sudijskog uverenja, te činjenicom da je u praksi bilo nemoguće utvrditi zlonamernost učinioaca. Ipak, taj član je izbačen iz KZ SFRJ tek uoči raspada Jugoslavije 1990. godine.³⁹

4. KAZNENA POLITIKA SPRAM „POLITIČKIH DELIKATA“

Politika kažnjavanja političkih delikata po pravilu je bila određena istorijsko-društvenim kontekstom ili trenutnom potrebom režima, ali ona pokazuje i stepen demokratskog postignuća društva. Za isti delikt se posle rata, kada su sudili vojni sudovi, mogla „izgubiti glava“, da bi godinu-dve kasnije bio kažnjavao sa pet-šest godina zatvora. Od kraja 1946. godine za krivična dela iz čl. 3 ZKND bila je propisana sankcija od najmanje tri godine, uz gubitak građanskih prava i konfiskaciju imovine, pa do smrtne kazne u određenim otežavajućim okolnostima. Za krivično delo agitacije i propagande bila je propisana najmanja kazna od jedne godine prisilnog rada. Liberalniji KZ iz 1951, ali i dalje novelacija, po pitanju kapitalnih prestupa posle 1959. godine, i smirivanje političke situacije uslovili su blažu politiku kažnjavanja u petoj i šestoj deceniji. Za inkriminacije namenjene zaštiti države i njenog unutrašnjeg uređenja prema KZ iz 1951. smrtne kazna je bila propisana samo alternativno. Zakonik je razlikovao kontrarevolucionarni napad (čl. 100) i

39 S. Popović (2003), *Poslednja instanca I*, Beograd, 7.

ugrožavanje države i njene celovitosti (čl. 101), za koji je bila propisana kazna od najmanje pet godina zatvora. Novelama iz 1959. godine izmenjen je sistem kazni, u smislu njihove delimične liberalizacije, tako što je uvedena odredba o izuzetnosti smrtne kazne „samo za najteža krivična dela zakonom propisana“, dok je minimalna kazna strogog zatvora povećana na jednu, a maksimalna smanjena na 15 godina zatvora. Od tog procesa ublažavanja odstupilo se 1973. godine kada su izmenama uvedena tri nova *kapitalna dela* u sklopu borbe protiv narastajućeg terorizma i slučajeva otmice aviona: priznavanje kapitulacije, terorizam i ugrožavanje leta vazduhoplova. Kasnijim novelama KZ, do usvajanje novog KZ, nisu menjane propisane kazne sve do 1977. godine kada je novim KZ SFRJ izmenjen sistem krivičnih sankcija. Njime je ukinut sistem dve vrste kazni lišavanja slobode. Zakon sada poznaje samo kaznu zatvora koja može trajati najmanje 15 dana, a najviše 15 godina. Izuzetnost smrtne kazne još je više naglašena, dok su za dela protiv opstanka države, ugrožavanja teritorijalne celine, priznavanja kapitulacije ili okupacije propisane kazne od najmanje pet godina, nalik ranijim odredbama iz 1959. godine. U tom zakonu smrtna kazna nije propisana ni za jedno krivično delo u njegovom osnovnom obliku, već za posebno kvalifikovane slučajeve, za 16 od ukupno 24 krivična dela iz Glave XV. Za krivično delo neprijateljska propaganda za koje je bila 1959. godine propisana maksimalna kazna do 12, sada je smanjena na 10. Za krivično delo izazivanje rasne, verske i nacionalne mržnje i netrpeljivosti“ osnovni maksimum je 1977. smanjen sa 12 na 10 godina. Jedino je za delo izazivanje nacionalne, rasne, verske netrpeljivosti propisan osnovni minimum od tri meseca, što se može smatrati izvesnim pooštrenjem. S druge strane, *Zakonom o pomilovanju* od 1. jula 1977. godina proširene su ingerencije Predsedništva SFRJ, pa su se mogla pomilovati sva lica osuđena za političke delikte, bez obzira na visinu kazne. To je i učinjeno u velikom broju slučajeva, osim u onim gde se procenjivalo da bi mogli biti „ugroženi državni interesi“ ili je bilo reči o osuđenim teroristima.⁴⁰

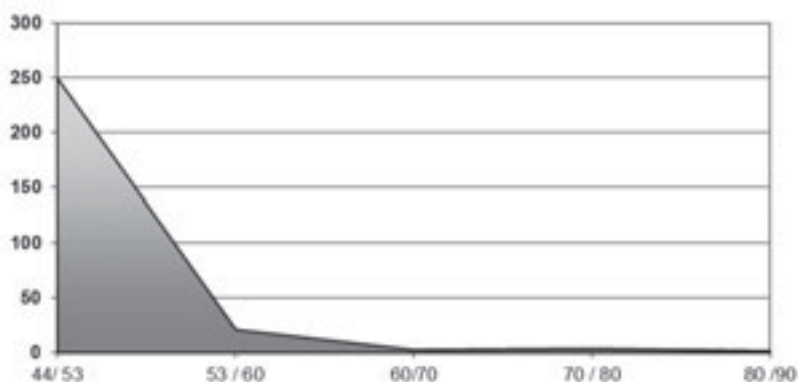
Prosečan broj smrtnih kazni u Jugoslaviji na godišnjem nivou naglo je opadao sa oko 5.500 1945, na nekoliko stotina u godinama do 1951, 1952. na osamdesetak, 1958. petnaestak, a šezdesetih na tri-četiri godišnje, da bi se iskočilo iz trenda opadanja sedamdesetih (1972 – 7, 1973 – 7 i 1976 – 7).⁴¹

Od 1945. do 1976. vojni sudovi su ukupno presudili 6.685 smrtnih kazni i to čak 6.663 do 1953. godine (ili 98 % od svih). Samo 1945–1946. izrečeno je oko 90% (5.996) svih smrtnih kazni u posleratnom periodu. Bez premca je bila godina 1945. sa 5.484 osuđena na smrt (od toga 4.864 civila!), što je čak 15% od svih osuđenih te godine (41.000 lica). Na osnovu sačuvanih presuda, samo u Hrvatskoj su vojni sudovi do avgusta 1945. godine izrekli oko 5.200 osuda (od toga više od 1.500 ili blizu 30% na smrt).⁴²

40 AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 49, 83. sednica, *Odluka Predsedništva SFRJ o pomilovanju povodom Dana republike 1977*, 5 july 1977, 1-3.

41 Interna brošura general-potpukovnika Marka Kalodere *Istorijat Vojnog pravosuđa u JNA*, neobjavljeno, *Statistički godišnjak: Jugoslavija 1918–1988* (1989), Beograd, I. Janković (1983), *Smrt u prisustvu vlasti*, Beograd.

42 Navodi se i da je tokom rata poginulo 65.600 partizana, od kojih gotovo 30.000 Srba (što je 70% više u odnosu na udeo u društvenoj strukturi) i 52.500 vojnika NDH; Z. Radelić (2006), *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991, od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 251.

Prosečan godišnji broj smrtnih kazni
u određenim periodima u Jugoslaviji 1944-1990.

Smrtne kazne koje su izricali vojni sudovi
u Jugoslaviji 1945–1976.⁴³

Godina	AVL	Vojnici	CL u OS	Milicija	Zarobljenici	Civili	Broj	% od broja uk. osuđenih
1945.	36	559	14	-	11	4.864	5.484	15%
1946.	8	44	1	-	24	434	512	2,5%
1947.	9	36	-	1	74	149	269	2,8%
1948.	-	15	-	1	29	63	108	2,0%
1949.	27	33	2	-	92	14	168	2,5%
1950.	19	30	1	6	-	27	83	1,2%
1951.	7	11	-	1	-	9	28	0,4%
1952.	2	2	-	2	-	5	11	0,2%
1953.	4	3	-	-	-	-	7	0,2%
1954.	-	2	-	1	-	-	3	0,1%
1955.	3	-	-	-	-	2	5	0,2%
1967.	1	-	-	-	-	-	1	
1973.	-	-	-	-	-	4	4	Teroristi
1975.	1	-	-	-	-	-	1	
1976.	1	-	-	-	-	-	1	
Ukupno	118	735	18	12	230	5.585 (8,5%)	6.685	4,6%

Početak sedamdesetih godina prvi put se javio pokušaj da se protivljenje smrtnoj kazni institucionalizuje osnivanjem abolicionističkog udruženja koje bi vršilo sistematsku propagandu protiv smrtno kazne i spremalo zakonske projekte za njeno ukidanje. U tom smislu Veljko Komlenović je dobio upozorenje od nadležnog organa unutrašnjih poslova da odustane od udruženja jer mu neće biti omogućena registracija. Borba za ukidanje smrtno kazne je nastavljena početkom osamdesetih.

43 Reč je o izrečenim kaznama, ali sve nisu i izvršene. Prema M. Kalodera.

Poznati advokat u krvnim deliktima i branilac na smrt osuđenih Filota Fila napisao delo *Protiv smrtne kazne* (1981), a Ivan Janković, dve godine kasnije, za to vreme kontroverznu i veoma dokumentovanu studiju o smrtnoj kazni *Smrt u prisustvu vlasti*.⁴⁴

Osim glavnih, krivičnim zakonom iz 1947. bile su propisane i izricane sporedne kazne, kao što su gubljenje političkih i pojedinačnih građanskih prava, konfiskacija imovine, gubljenje državljanstva, gubljenje čina, gubljenje prava javnog nastupa, gubljenje prava na državnu i drugu javnu službu, zabrana vršenja određenog zanimanja, proterivanje, novčana kazna, nadoknada štete i tako dalje. Kasnijom liberalizacijom krivičnog zakonodavstva i pokušajem saobražavanja državne represije sa postulatima pravne države i međunarodnim ugovorima o zaštiti ljudskih prava, neke od njih su postepeno ukidane (gubljenje prava na penziju ili roditeljskih prava), dok se kazna konfiskacije imovine održala uprkos tome što je odavno izgubila svoj klasno-ideološki („eksprijacija eksprijatora“) i krivičnopravni smisao.

ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA

Krivičnopravno zakonodavstvo, pre svega ono namenjeno zaštiti države i društvenog uređenja, pratilo je razvoj celokupnog društva u socijalističkom periodu. Pulsiralo je između potrebe autoritarnog režima za represijom i održanjem komunističkog političkog monopola i propagandne želje i težnje da se društvo prikaže kao demokratsko a represivne težnje saobraze sa osnovnim postulatima pravne države, zakonitostima i pravilima struke krivičnog prava. Osnovne determinante koje su određivale karakter krivičnog prava bile su njegovo instrumentalno poimanje kao sredstva za eliminaciju neprijatelja revolucije (naročito 1944–1951) i spoljopolitičke okolnosti (1948–1953. i sukob sa Staljinom, drugi sukob sa Moskvom 1958, intervencija u Čehoslovačkoj 1968. godine itd.). Važan je bio i stepen otpora režimu u zemlji (događaji iz 1968. godine, maspok i drugi događaji turbulentnih sedamdesetih, smrt predsednika Josipa Broza Tita itd.). Ključni element koji je usmeravao razvoj krivičnopravnih rešenja ostao je, dakle, ideološko-politički faktor i potreba vladajuće partije za održanjem monopola vlasti i ideologije i/ili imidža liberalne diktature u svetu.⁴⁵ Gotovo svi analitičari istorije krivičnopravnog zakonodavstva zaključuju da je ono pratilo razvoj celokupnog koncepta demokratskog samoupravnog socijalizma i da je, zavisno od potrebe političkog trenutka, partijskih interesa, spoljnih i unutarnjih faktora, koncept pravne države više ili manje guran u stranu.

44 I. Janković (1983), *Smrt u prisustvu vlasti*, Beograd, 212.

45 Neki autori su skloni da suprotstavljenost dveju težnji, represivne i demokratske, prate do 1966. i Brionskog plenuma, na kojem je, navodno, demokratska struja nadvladala birokratsko-represivnu (oličenu u Aleksandru Rankoviću), što je, prema mišljenju tih autora, nagovešteno ranije u odredbama KZ iz 1951, a očitovano se već u novelama *Zakonika o krivičnom postupku* iz 1967. godine i merama koje su tajnoj policiji oduzele status nosioca nekontrolisane društvene moći i vlasti. Lj. Bavcon, 205; *Službeni list SFRJ* 23/1967.

LITERATURA

- Dokić, Velimir. Robijanje demokrate, književnika i akademika Pekića. Rukopis.
„Politički zatvorenici u Jugoslaviji“, *Politika* 22. maj 1987.
- AJ, Predsedništvo SFRJ, 13, 9. sednica, 19. april 1972, *Savet za poslove državne bezbednosti – izveštaj sa prve sednice saveta održane 21. marta 1972.*
- AJ, Predsedništvo SFRJ, 13, 9. sednica, 19. april 1972, *Savet za poslove državne bezbednosti – izveštaj.*
- AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 28, *Opšti osvrt na drugu fazu Konferencije KEBS-a u Hel-sinkiju.*
- AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 47, 80. sednica, maj 1977, *Stenogrami sa sednice Predsed-ništvva SFRJ.*
- AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 49, 83. sednica, *Odluka Predsedništva SFRJ o pomilovanju povodom Dana republike 1977, 5 juli 1977.*
- AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 650, 03-011, *Informacija o dostavljenim predstavkama Ko-ste Čavoškog i Aleksandra Stojanovića 15. 2. 1977.*
- AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 654, *Predstavka advokata Jovana Barovića Predsedništvu SFRJ 22. novembar 1977.*
- AJ, SIV 130, 558, AJ, SIV 130, 558, Savezno izvršno veće, *Analiza osposobljenosti i efikasnosti organa unutrašnjih poslova, SSUP mart 1970.*
- AJ, SIV, 130, F 111, 9-16, *Primena odredbe tač. 4, st. 2, čl. 176. Zakona o krivičnom postupku. Bavcon, Ljubo. Kazneno-pravna zaštita države i njenog društvenog uređenja. Zagreb, 1988.*
- Cvetković, Srđan. *Između srpa i čekića, politička represija u Srbiji 1953–1985.* Beograd: Služ-beni glasnik, 2011.
- Cvetković, Srđan. *Između srpa i čekića, represija u Srbiji 1944–1953.* Beograd: Službeni gla-snik, 2015.
- Janković, Ivan. *Smrt u prisustvu vlasti.* Beograd 1983.
- Kalođera, Marko. *Istorijat Vojnog pravosuđa u JNA, neobjavljeno.*
- Krivični zakonik SFRJ, *Službeni list SFRJ 44/76.*
- Politički osuđenici u Jugoslaviji, Borba, 11. jun 1987.*
- Popović, Srđa. *Poslednja instanca I.* Beograd 2003.
- Popović, Srđa. *Poslednja instanca II.* Beograd 2003.
- Popović, Srđa. *Prilog raspravi o krivičnom delu neprijateljske propagande, Theoria 1–2/1987.*
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991, od zajedništva do razlaza.* Zagreb 2006.
Službeni list 6/1973.
- Službeni list DFJ 36/45.*
- Službeni list DFJ 40/45.*
- Službeni list DFJ 48/45.*
- Službeni list DFJ 66/45.*
- Službeni list FNRJ 101/46.*
- Službeni list SFRJ 49/1966.*
- Statistički godišnjak: Jugoslavija 1918–1988.* Beograd 1988.
- Šeks, Vladimir. *Delikt mišljenja.* Beograd 1986.
- Vujić, Jure. *Trg maršala Tita – mitovi i realnosti titoizma.* Zagreb 2007.

*Srđan Cvetković*⁴⁶

CRIMINAL LAW GROUNDS
FOR POLITICAL REPRESSION IN SERBIA
1944–1985

SUMMARY

Criminal legislation in Yugoslavia, especially its segments focused on protection of the state and social order, followed the general social development of socialist Yugoslavia. It wobbled between the need for repression and maintaining the political monopoly of the Communist Party and propaganda's aim of presenting society as democratic. Repression intentions had to, in due course, be shaped within the framework of the rule of law, legislation, and codes of the criminal law expertise. The basic origins of the criminal law were its instrumental consideration (especially 1944–1951), foreign policy consideration and the level of resistance in the country. Key for understanding remains ideological-political factor and the need of ruling party for maintaining monopoly on power and ideology, resisting foreign and domestic challenges. Almost all historians of the criminal law has agreed that it followed of concept of democratic self-management socialism and, depending on the current political time, the interests of the Party, foreign and domestic factors, the concept of the rule of law was pushed aside to the smaller extent.

Key words: Criminal legislation, Human rights, Political misdemeanors, Socialism, Serbia, Yugoslavia

---

* Institute for Contemporary History, Belgrade, *scvetkovic72@gmail.com*, ORCID 0000-0002-6598-1263.

UDK: 364.6
347.63:343.26
doi: 10.5937/crimen2402207D

PREGLEDNI NAUČNI RAD
PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 07.05.2024. / 26.08.2024.

Violeta Đorđević*

Miroslav Brkić**

NAJBOLJI INTERES DECE RODITELJA NA IZVRŠENJU KAZNE ZATVORA***

Apstrakt. Rad se temelji na analizi zaštite najboljeg interesa dece roditelja na izvršenju kazne zatvora u Republici Srbiji. Cilj istraživanja je da se ustanove mehanizmi i pravni okviri za zaštitu te dece, posebno primenom načela najboljeg interesa. Analizom relevantnih zakona i pravnih standarda koji se tiču prava deteta i osoba na izvršenju kazne zatvora, u radu se otkrivaju izazovi sa kojima se ta deca suočavaju tokom odrastanja. Rezultati istraživanja pokazuju da je načelo najboljeg interesa deteta nedovoljno jasno definisano, što se posebno odnosi na očuvanje redovnih neposrednih kontakata između dece i roditelja na izvršenju kazne zatvora. Ističe se važnost unapređenja saradnje između stručnjaka u oblasti socijalne zaštite i krivičnog pravnog sistema, kao i njihove kontinuirane edukacije kako bi se obezbedile adekvatna podrška i zaštita te ranjive grupe. S tim u vezi, potrebno je unaprediti zakone, politike i prakse koje se odnose na decu čiji su roditelji u zatvoru, kako bi se obezbedile efikasna pravna zaštita i podrška u realizaciji načela najboljeg interesa.

Ključne reči: najbolji interes dece, socijalna zaštita, prava dece, zatvor, krivičnog pravnog sistema

UVOD

Deca, kao posebno osetljivi članovi društva¹, zahtevaju pažnju i zaštitu bez obzira na okolnosti u kojima se nalaze. Jedna od specifičnih porodičnih situacija u kojoj se deca mogu naći jeste odlazak roditelja na izvršenje kazne zatvora. U takvim

* Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić, violeta.djordjevic.96@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7122-0567.

** Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, miroslav3brkic@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9242-2408.

*** Rad je napisan u okviru naučnoistraživačkog rada NIO prema Ugovoru sklopljenom sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacije Republike Srbije broj: 451-03-66/2024-03 od 26. januara 2024. godine.

1 Osim dece, posebno su osetljive starije osobe, osobe koje trpe ili su pretrpele bilo koje oblike zlostavljanja i zanemarivanja, žrtve nasilja u porodici, materijalno ugrožena lica, migranti i sl. Autori nemaju nameru da navedu iscrpnu listu osetljivih grupa u društvu već da ukažu na to da, osim dece, i druge kategorije mogu biti posebno osetljive i da je podjednako važno pružiti im podršku i zaštitu.

slučajevima, balansiranje između pravne odgovornosti roditelja i najboljeg interesa deteta postaje svojevrsan izazov. Načelo najboljeg interesa korisnika, posebno dece, predstavlja ključnu komponentu socijalne i pravne zaštite u savremenom društvu. To načelo, u kombinaciji sa pravom na ostvarivanje kontakata između roditelja na izvršenju kazne zatvora i njihove dece, kompleksno je i osetljivo pitanje i zahteva pažljivu analizu.

Roditelji koji su na izvršenju kazne zatvora suočavaju se sa brojnim izazovima i ograničenjima, ali njihova roditeljska uloga ostaje važna i relevantna. Pravo na ostvarivanje kontakata komplementarno je sa najboljim interesom dece. Pitanje koje se postavlja je kako ga definisati i obezbediti, uz osiguranje odgovarajućih bezbednosnih i sigurnosnih uslova u penalnim ustanovama. U tom smislu, posebna pažnja posvećena je analizi načina na koje se to pitanje tretira u pravnom i društvenom kontekstu, posebno sa stanovišta procesa donošenja odluka o ostvarivanju prava na kontakte između roditelja u zatvoru i dece i njihovog uticaja na operacionalizaciju načela najboljeg interesa dece.

U Republici Srbiji problem ostvarivanja kontakata između roditelja na izvršenju kazne zatvora i njihove dece nije značajnije razmatran. O toj deci nema zvanične statistike, a ni većeg interesovanja naučne i stručne javnosti (Đorđević, Hrnčić, 2023). Izuzetak su pojedini radovi koji se bave istraživanjem potreba i problema te dece (Jovanić, Petrović, 2019a; 2019b; Pucarević, Skrobić, 2021a), sa namerom da se, korišćenjem iskustava država sa drugačijim krivičnopravnim i sistemom socijalne zaštite (SAD i Velika Britanija), izdvoje preporuke za postupanje prevashodno zaposlenih u sistemu socijalne zaštite. Neki radovi zasnovani na empirijskim podacima pokazuju kako stručni radnici u penalnim ustanovama pružaju podršku porodicama u kojima je roditelj na izvršenju kazne zatvora (Pucarević, Skrobić, 2021b), sa kojim se problemima suočavaju deca roditelja na izvršenju kazne zatvora i kakva je njihova pozicija u sistemu socijalne zaštite (Đorđević, Hrnčić, 2023). Uprkos značaju tih istraživanja u pogledu ukazivanja na probleme dece i stručnih radnika u krivičnopravnom i sistemu socijalne zaštite, njih nije moguće generalizovati zbog malog uzorka.

Autori će u ovom radu analizirati kako je moguće obezbediti ostvarivanje ličnih odnosa između dece i roditelja u zatvoru uz poštovanje načela najboljeg interesa deteta, na osnovu relevantnih izvora podataka, sa posebnim osvrtom na situaciju u Republici Srbiji. Ta tema je izuzetno važna jer se u savremenom društvu u velikoj meri govori o pravima dece i konstantno se radi na njihovom unapređenju. Ipak, u Republici Srbiji izostaju kriterijumi za ostvarivanje jednog od najznačajnijih dečjih prava – prava deteta na kontakte sa roditeljem sa kojim ne živi.

1. KONTAKTI IZMEĐU RODITELJA NA IZVRŠENJU KAZNE ZATVORA I NJIHOVE DECE

U međunarodnoj literaturi gotovo da nema oprečnih stavova prema ostvarivanju ličnih odnosa između roditelja u zatvoru i dece. Većina autora navodi da zatvaranje roditelja nosi veliki broj štetnih posledica te da je u najboljem interesu deteta da ostvaruju sadržajne odnose sa roditeljem u zatvoru (Hairston, 2007; Poehlmann

et al., 2010; Shlafer, Booker, Schillmoeller, 2015). Manji je broj onih koji sugerišu da odlazak roditelja u zatvor može biti podsticajan za dete, posebno ukoliko je reč o nasilnom roditelju (Hagan, Dinovitzer, 1999; Eddy, Reid, 2003). U svakom slučaju, većina je saglasna da prilikom donošenja odluke treba konsultovati roditelje, decu i njihove aktuelne staratelje te utvrditi spremnost i motivaciju zainteresovanih aktera za ostvarivanje kontakata. Istraživanja pokazuju da roditelji i deca uglavnom žele da ostvaruju kontakte (Hairston, 1991; Hairston, 1995; Saunders, 2016), kao i većina srodnika koji brinu o detetu tokom izvršenja kazne zatvora roditelja (Bloom, Steinhart, 1993). Imajući te nalaze u vidu, postavlja se pitanje zbog čega se ti kontakti ne ostvaruju. Roditelji najčešće ne žele da ostvaruju neposredne kontakte sa svojom decom zbog neadekvatnih uslova i ambijenta u zatvorskoj ustanovi (Myers *et al.*, 1999), otuđenja od deteta ili onog koji o detetu brine (Hairston, 1995) ili zbog nemogućnosti kontrole vlastitih emocija, prilikom susreta sa decom (Rosenberg, 2009; Purvis, 2011; Woodall, Kinsella, 2018). S druge strane, deca često i ne znaju da im je roditelj u zatvoru (Hirston, 1995; Poehlmann-Tynan *et al.*, 2015), dešava se da tokom, a češće nakon posete, ispoljavaju negativna ponašanja, zbog čega oni koji brinu o njima smatraju da kontakte treba ograničiti (Myers *et al.*, 1999) ili deca jednostavno nisu sigurna da li uopšte žele da vide roditelja u zatvoru (Shlafer, Poehlmann, 2010). Istraživanja, takođe, pokazuju da iako načelno podržavaju kontakte, osobe koje brinu o deci iskazuju nedvosmislenu zabrinutost zbog negativnih efekata tih poseta po decu (Cecil *et al.*, 2008; Shlafer, Poehlmann, 2010).

Stručni radnici zaposleni u sistemu socijalne zaštite u svom radu koriste različite principe, a procena najboljeg interesa deteta i individualizovani pristup u pružanju usluga posebno su značajni u radu sa porodicama u kojima je roditelj u zatvoru. Istovremeno, principom najboljeg interesa deteta vode se i sudije kada donose odluke u predmetima u kojim odlučuju o pravima dece. Postavlja se pitanje na koji način se taj princip operacionalizuje u praksi, u situacijama kada je roditelj u zatvoru.

2. NAČELO NAJBOLJEG INTERESA DETETA

Načelo najboljeg interesa korisnika jedno je od najčešće korišćenih načela u praksi socijalne zaštite i sudova koji rade na predmetima u kojima se odlučuje o pravima dece. Gotovo da nema nalaza i mišljenja stručnog radnika u socijalnoj zaštiti čiji se zaključak ne zasniva na proceni najboljeg interesa korisnika. Istovremeno, presude sudija u predmetima u kojima se odlučuje o pravima deteta oslikavaju proces po kojem je odluka doneta neretko u skladu sa preporukama stručnih radnika centara za socijalni rad (CSR), sa ciljem da se osigura najbolji interes deteta. Uprkos njegovoj širokoj primeni, pojam najboljeg interesa, posebno deteta, nije najjasnije određen i može varirati od situacije do situacije.

Načelo najboljeg interesa prvi put je istaknuto u Deklaraciji o pravima deteta 1959. godine. Kasnije je našlo svoju primenu u brojnim Konvencijama koje se bave zaštitom ljudskih i dečjih prava. Obično se vezuje za postupke ovlašćenih službi kada su pojedinci sprečeni da brinu o svojim potrebama zbog različitih ograničenja, bilo starosnih ili psihofizičkih, te se, zavisno od postojećih kapaciteta, određuje da

li i u kojoj meri mogu donositi samostalne odluke (Brkić, 2010: 57). Pojedini autori smatraju da je interes korisnika neodređen, ali i odrediv pravni pojam, koji u svakom pojedinom slučaju zahteva prepoznavanje određene potrebe i nastojanje da se ona na najbolji mogući način zadovolji (Jakovac Lozić, Vetma, 2006).

U Zakonu o socijalnoj zaštiti (2011), u čl. 26, ističe se da se „usluge socijalne zaštite pružaju u skladu sa najboljim interesom korisnika, uvažavajući njegov životni ciklus, pol, etničko i kulturno poreklo, jezik, veroispovest, životne navike, razvojne potrebe i potrebe za dodatnom podrškom u svakodnevnom funkcionisanju“. U Porodičnom zakonu Republike Srbije (2005) naglašava se da je svako dužan da se rukovodi najboljim interesom deteta u svim aktivnostima koje ga se tiču.

Sve to ukazuje na nejasnoće prilikom definisanja i brojne nedoumice u praktičnoj operacionalizaciji tog principa. Tako se u kontekstu ostvarivanja prava na lične odnose između roditelja u zatvoru i njihove dece postavlja pitanje na koji način je moguće odrediti šta je najbolji interes deteta zatvorenika/ce, ko ga određuje i koje sve kriterijume treba razmotriti prilikom donošenja odluke. Neki od tih kriterijuma mogu biti vrsta krivičnog dela koje je počinio roditelj², emocionalna veza između roditelja u zatvoru i deteta pre i tokom izvršenja kazne zatvora, želja roditelja i deteta da ostvaruju kontakte u penalnoj ustanovi. Uzrast i psihofizički razvoj deteta su takođe veoma bitne odrednice, s obzirom na to da prema čl. 125 Porodičnog zakona (2005) dete koje je navršilo 15 godina i koje je sposobno za rasuđivanje ima pravo da odluči: sa kojim će roditeljem živeti i o održavanju ličnih odnosa sa roditeljem sa kojim ne živi.

Saglasno tim odredbama, dete koje ispunjava pomenute uslove ima apsolutno pravo da odluči o kontaktima sa roditeljem koji se nalazi na izvršenju zatvorske kazne. Postavlja se pitanje šta ako se sa odlukom ne slažu stručnjaci organa starateljstva, smatrajući da nije u najboljem interesu. U tom slučaju, mogu da pokrenu mere i postupke, usmerene na ograničavanje prava na donošenje odluka, opet postupajući u skladu sa načelom najboljeg interesa deteta. Kad je reč o deci sa navršениh 10 godina života, situacija je jasnija, s obzirom na to da dete može izraziti svoje mišljenje u postupcima koji se tiču njegovih prava (čl. 65, tač. 4 Porodičnog zakona), ali odluku donose roditelji, staratelji ili nadležni organ.

Iako se princip najboljeg interesa deteta široko primenjuje, očigledno je da je nedovoljno precizan, što može uticati na njegovu nestandardizovanu i diskrecionu upotrebu. Zapravo, sloboda koju princip najboljeg interesa deteta pruža stručnim radnicima zaposlenim u CSR i sudovima proizilazi iz njegove neodređenosti, ali i specifičnosti u svakom konkretnom slučaju. Osim toga, nepostojanje procedura ili protokola za rad sa određenim grupama kakva su deca zatvorenika/ca upućuje na to da se sistem isuviše oslanja na profesionalne veštine stručnih radnika koje nisu jednako razvijene kod svih, što može uzrokovati nejednak pristup različitim uslugama i pravima deci zatvorenika/ca. Dodatno, nedovoljno razvijena međusektorska saradnja između penalnih ustanova, CSR i sudova potencijalno otežava položaj dece zatvorenika/ca i njihovu adekvatnu i blagovremenu socijalnu i pravnu zaštitu.

2 Ukoliko je roditelj u zatvoru zbog učinjenog krivičnog dela nasilja u porodici prema detetu ili supružniku (a dete je prisustvovalo tom činu nasilja), ostvarivanje ličnih odnosa između roditelja u zatvoru i deteta nije moguće zbog mera zaštita od nasilja u porodici i zbog mogućih negativnih efekata po dete koje bi ti kontakti potencijalno imali.

3. NORMATIVNI OKVIR U KONTEKSTU OSTVARIVANJA PRAVA NA LIČNE ODNOSI IZMEĐU RODITELJA NA IZVRŠENJU KAZNE ZATVORA I NJIHOVE DECE

Ostvarivanje prava na lične i neposredne odnose između deteta i roditelja sa kojim dete ne živi regulisano je međunarodnim i nacionalnim normativnim okvirima. Konvencijom o pravima deteta (1989) garantuje se da će strane ugovornice (među kojima je i Republika Srbija) poštovati pravo deteta odvojenog od jednog ili oba roditelja da redovno održava lične odnose i neposredne kontakte sa roditeljem/ima, osim ako to nije u najboljem interesu deteta (čl. 9, tač. 3 Porodičnog zakona). Konvencijom o pravima deteta dodatno se garantuje da će strane ugovornice prilikom razdvajanja deteta od roditelja, između ostalog i zbog hapšenja ili pritvora jednog ili oba roditelja, pružiti informacije detetu o tome gde se nalazi odsutan član, ukoliko je to u najboljem interesu deteta (čl. 9, tač. 4 Porodičnog zakona). I iz tih odrednica je jasno da postoje izuzeci od ostvarivanja prava, sadržani u načelu najboljeg interesa, odnosno njegovog tumačenja.

Komiteta ministara Saveta Evrope (SE) doneo je 2018. godine i Preporuku (Recommendation CM/Rec(2018)5) koja je usmerena upravo ka zaštiti prava dece roditelja na izvršenju kazne zatvora i očuvanju adekvatnih porodičnih odnosa roditelja u zatvoru i njihove dece. U samoj preporuci je bliže objašnjeno na koji način i koje institucije treba da pružaju podršku u ostvarivanju kontakata između roditelja u zatvoru i njihove dece u državama članicama SE (Council of Europe, 2018). Uprkos dragocnim smernicama koje ta preporuka daje, ona nije uvrštena u pravni sistem Republike Srbije. Razlog za to može se tražiti u potrebi za preduzimanjem „ozbiljnih zahvata u čitav sistem izvršenja krivičnih sankcija“, kako bi bilo moguće integrisati je u postojeći sistem (Ignjatović, 2019).

U Republici Srbiji pravo na ostvarivanje ličnih odnosa garantovano je Porodičnim zakonom (2005), prema kojem „dete ima pravo da održava lične odnose sa roditeljem sa kojim ne živi“ (čl. 61, tač. 1). Zakonodavac dalje predviđa da ovo pravo može biti ograničeno isključivo sudskom odlukom i to onda kada se ustanovi da je to u najboljem interesu deteta, odnosno onda kada se lišenjem roditelja roditeljskog prava (delimično ili potpuno) ograniči pravo deteta da ostvaruje lične odnose sa roditeljem sa kojim ne živi ili u slučaju nasilja u porodici (Porodični zakon, 2005, čl. 61, tač. 3). Iako se u Porodičnom zakonu ne pominje situacija u kojoj je roditelj u zatvoru, u kontekstu ostvarivanja ličnih odnosa, može se zaključiti da takvo zakonsko određenje omogućava da se neometano ostvaruju kontakti između roditelja u zatvoru i dece, ukoliko roditelj nije lišen roditeljskog prava. Ipak, mnoga pitanja ostaju nerazjašnjena. Na primer, iako je jasno da se nakon odlaska u zatvor jednog od roditelja o najboljem interesu deteta stara drugi roditelj, staratelj ili neposredni staratelj, nije jasno na koji način se donosi odluka o tome da li će se kontakti ostvarivati ili ne. Da li roditelji i staratelji donose odluke samostalno ili uz pomoć stručnih lica?

Zakonodavac je predvideo da se kontakti mogu ograničiti isključivo sudskom odlukom, međutim, istraživanja u SAD i Velikoj Britaniji pokazuju da se kon-

takti između roditelja u zatvoru i njihove dece ne ostvaruju iz različitih razloga. Neki od njih su narušeni međuljudski odnosi između osobe koja se brine o detetu i roditelja u zatvoru, nedostatak materijalnih sredstava za put do penalne ustanove (koja je često udaljena od mesta stanovanja deteta) ili rigidne procedure i uslovi za posete u penalnim ustanovama koje nisu sasvim prilagođene deci (Comfort, 2003; Braman, 2004; Hairston, 2007; Clar, Duwe, 2016; Shlafer, Davis, Dallaire, 2019). U kontekstu Republike Srbije, postavlja se pitanje da li stručni radnici organa starateljstva mogu samostalno donositi odluku o tome da li je u najboljem interesu deteta da ostvaruje lične kontakte sa roditeljem u zatvoru ili nije. Ako se kao kriterijum uzima lišavanje roditeljskog prava i samim tim ograničavanje prava na ostvarivanje ličnih odnosa između roditelja i njihove dece, jasno da takvu odluku može doneti isključivo sud. Centar za socijalni rad može pokrenuti postupak i sudu dostaviti nalaz i mišljenje (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, 2008). Međutim u svim drugim slučajevima, u kojima kontakti roditelja u zatvoru i deteta nisu ograničeni sudskim odlukama, organ starateljstva ima ključnu ulogu upravo zbog toga što zastupa najbolji interes deteta. Njegova prava i obaveze proizilaze iz poslova javnih ovlašćenja, odnosno izrade plana poseta deteta roditelju, kao sastavnog dela plana usluga i mera za porodicu sa planom stalnosti za dete u situacijama kada dete ne živi sa svojim roditeljima (Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, 2008, čl. 73, tač. 1). Sastavni deo plana je i određivanje učestalosti i vrste (nadgledan ili nenadgledan) kontakta roditelja i deteta. Iako se u pomenutom članu eksplicitno ne pominje roditelj koji je na izvršenju zatvorske kazne, sadržaj norme se odnosi na procenu najboljeg interesa deteta sa stanovišta održavanja neposrednih kontakata sa roditeljem sa kojim ne živi. U tom smislu prilikom sačinjavanja plana poseta, organ starateljstva treba da razmotri:

1. uzrast i razvojni stadijum deteta;
2. detetov odnos sa sadašnjim starateljem, hraniteljem ili vaspitačem;
3. da li su posete roditelja odgovarajuće, odnosno u interesu deteta, uključujući i procenu rizika;
4. način i učestalost kontakta deteta sa roditeljima;
5. trajanje i učestalost poseta treba progresivno da napreduju kako se približava vreme ponovnog ujedinjenja porodice.

Imajući u vidu da se roditelj nalazi na izvršenju zatvorske kazne, značajnu ulogu u izradi, a posebno realizaciji Plana poseta, osim stručnjaka organa starateljstva, treba da imaju i zaposleni u penalnim ustanovama.

Prema odredbama Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica (2015), osuđenom licu se prilikom realizacije programa za otpust iz zatvorske ustanove pruža pomoć u uspostavljanju kontakta sa maloletnom decom. Nije jasno na koji način to čini i koje sve mere i aktivnosti zaposleni preduzimaju kako bi osuđeno lice uspostavilo kontakt. Dodatno, u Pravilniku o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih za-

tvora (2016) jasno je definisano da osuđeno lice može ostvariti kontakte sa drugim licima posetama u penalnoj ustanovi, telefoniranjem i dopisivanjem. Pravo na telefoniranje i dopisivanje ostvaruje se o trošku osuđenog lica i isključivo na njegovu inicijativu. Ograničenja postoje i u učestalosti, te osuđeno lice u zatvorenom odeljenju ima pravo na telefonske razgovore četiri puta nedeljno, dok lica smeštena u poluotvoreno ili otvoreno odeljenje to pravo mogu koristiti svakodnevno. Telefonski kontakti mogu trajati do 15 minuta (Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, 2016, čl. 38). U kontekstu ostvarivanja ličnih odnosa između roditelja u zatvoru i njihove dece prepreka može biti loša materijalna situacija osuđenog lica s obzirom na to da troškove telefoniranja i dopisivanja snosi lično. Osim toga, oni su ograničeni i nemogućnošću da dete pozove roditelja u zatvoru jer su telefonski pozivi i dopisivanje mogući isključivo na inicijativu osuđenog lica (Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, 2016). Pravo na posete osuđenog lica ostvaruje se subotom ili nedeljom ili u dane neradnog državnog praznika (Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, 2016, čl. 45). Iako ta norma primarno targetira slobodno vreme posetilaca, u osnovi je ograničavajuća, s obzirom na to da ne prepoznaje nijedan drugi dan u nedelji, što možda više odgovara svakodnevnom ritmu života.

Odlazak na izvršenje kazne zatvora podrazumeva ograničenja mnogih prava, pa samim tim i roditeljskog. Ipak, čini se da zakonodavac propušta da uzme u obzir dobrobit dece sa stanovišta redovnih kontakata sa roditeljima, što je značajno posebno na nižem kalendarskom uzrastu (Poehlmann, *et al.*, 2008; Poehlmann *et al.*, 2010).

Razlika u pravima roditelja primetna je ne samo u odnosu na tip odeljenja i zatvorske ustanove već i u odnosu na pol. Tako je majkama u Republici Srbiji dozvoljeno da u zatvorskoj ustanovi zadrže dete do isteka kazne zatvora majke, a najduže do druge godine života deteta (Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, 2019, čl. 119), dok očevi nemaju tu mogućnost. Ipak se čini da je to rešenje opravdano, imajući u vidu uzrast deteta i činjenicu da je u tom periodu zadovoljavanje razvojnih potreba više usmereno na majku. Ipak, može se postaviti pitanje šta je u najboljem interesu deteta kada se odlučuje između smeštaja deteta u dom za decu bez roditeljskog staranja i boravka sa ocem u zatvoru. Ta dilema je izuzetno složen problem. U tom kontekstu, neophodno je ne samo temeljno proceniti i evaluirati roditeljske kompetencije očeva na izvršenju kazne zatvora već i pažljivo analizirati uslove i potencijalne troškove rekonstrukcije penalnih ustanova kako bi se omogućio boravak dece sa očevima u zatvoru.

Iz svega navedenog proizilazi da je neophodna koordinisana saradnja između stručnjaka organa starateljstva i penalnih ustanova i u procesima procene potreba, snaga i rizika deteta i roditelja i u realizaciji plana viđanja. Samo na taj način je moguće proceniti najbolji interes, poštujući stručni postupak, ali i pravo na participaciju i donošenje vlastitih odluka.

4. FAKTORI RIZIKA I NAJBOLJI INTERES DECE ZATVORENIKA/CA

Najbolji interes dece, kao što je više puta istaknuto, ima široku primenu u socijalnoj zaštiti, ali i pravosuđu. Međutim, utisak je da je njegova realizacija ograničena nedovoljno fleksibilnim zakonskim normama, koje ponekad ne uvažavaju specifičnosti konkretnog slučaja. U tom kontekstu, prilikom izricanja kazne zatvora, činjenica je da osuđeno lice i roditelj nema nikakvog uticaja na dužinu trajanja ili način izvršenja krivične sankcije (Krivični zakonik, 2005; Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, 2019). Tako deca zatvorenika/ca u izvesnom smislu mogu postati kolateralna šteta sudskog procesa i izvršenja kazne zatvora osuđenog roditelja. Činjenica je da posledice po decu i porodicu najčešće nastaju kao rezultat svesnog izbora da se učini kriminalni akt. Međutim, postoje i krivična dela koja nisu rezultat umišljaja već sticaja okolnosti ili nesavesnog delovanja, kao što su pojedine prometne saobraćajne nesreće, i u tim situacijama sud prilikom izricanja kazna zatvora, kao eventualnu olakšavajuću okolnost, ne uzima u obzir da li je učinilac roditelj maloletnog deteta.

Ideja nije da roditelj koji je učinio krivično delo dobije manju kaznu od one koja je propisana zakonom ili da bude u povlašćenom položaju u odnosu na druge zatvorenike/ce već da se, poštujući načelo najboljeg interesa deteta, ali i roditelja kojeg treba reintegrirati u zajednicu, u situacijama kada je moguće, razmotri izricanje alternativnih sankcija. Takođe, uključivanje organa starateljstva od samog početka izvršenja krivične sankcije (od trenutka hapšenja roditelja) moglo bi unaprediti proces podrške i zaštite deteta, smanjiti viktimizaciju i etiketiranje te stvoriti uslove za spajanje porodice i za adekvatnu reintegraciju roditelja u porodicu nakon izvršenja zatvorske kazne. To je moguće jedino ako postoje kontinuirana saradnja i razmena informacija između stručnjaka organa starateljstva i penalnih ustanova.

Kada je roditelju već izrečena kazna zatvora, javljaju se različiti rizici koji mogu da ugroze dobrobit dece roditelja na izvršenju kazne zatvora. Na prvom mestu, za mnogu decu odlazak roditelja u zatvor podrazumeva promene u porodičnoj sredini, iako izvestan broj dece ostaje sa drugim roditeljem u poznatoj porodičnoj sredini. Za drugu decu odlazak roditelja u zatvor podrazumeva i njihovo preseljenje kod srodnika, hranitelja ili u dom za decu bez roditeljskog staranja, što stvara nove izazove i rizike. Uloga onih koji brinu o deci dok su roditelji u zatvoru krucijalna je za razvoj adekvatnog stila afektivne vezanosti, posebno na nižem kalendarskom uzrastu (Poehlmann *et al.*, 2008) te je potrebno detaljnije ispitati kakav vid podrške imaju oni koji brinu o toj deci tokom separacije od roditelja u zatvoru. Osim toga, odlazak roditelja u zatvor može da izazove i nepovoljnije finansijsko stanje i onoga koji brine o detetu i samog deteta. Ukoliko je roditelj koji je u zatvoru prethodno bio u radnom odnosu a onaj koji brine o detetu nije, može se dogoditi da deca zatvorenika/ca zapadnu u siromaštvo, što posledično utiče na adekvatno zadovoljenje njihovih potreba. Istraživanje koje su sproveli Arditti, Lambert-Shute i Joest (2003), kojim je obuhvaćeno 56 porodica zatvorenika, pokazalo je da je siromaštvo porodice značajno poraslo nakon zatvaranja člana porodice. Siromaštvo je posebno značajan faktor rizika, a u više studija se ukazuje na to da je to jedan od ključnih faktora

za transgeneracijsko „prenošenje“ kriminaliteta (Lipsey, Derzon 1998; Farrington *et al.*, 2001; Farrington, 2003). Osim siromaštva, na socijalizaciju i razvijanje rezilijentnosti dece utiču i mnogi drugi faktori, poput odnosa afektivne vezanosti sa roditeljima i drugim značajnim osobama, podrške šire porodice (Poehlmann, Eddy, 2013) i drugih sistema u zajednici, posebno obrazovnog i sistema socijalne zaštite.

Stigmatizacija je još jedan od faktora rizika koji može uticati na blagostanje dece te, samim tim, i na ostvarivanje njihovog najboljeg interesa. Istraživanja pokazuju da nisu samo roditelji u zatvoru izloženi stigmati već da se ona „prenosi“ i na decu, u vidu različite izloženosti društvenoj osudi (Murray, Farrington, 2008). Takođe, može se javiti problem sa mentalnim zdravljem dece zatvorenika/ca, ali i povećanje šansi za antisocijalno ponašanje dece (Braman, Wood, 2003). Deca zatvorenika se češće isključuju iz vršnjačkih grupa (Phillips, Gates, 2011) i češće su žrtve vršnjačkog nasilja (Bocknek, Sanderson, Britner, 2009). Prema nalazima pojedinih istraživanja, pritisak koji deca zatvorenika/ca osećaju u vršnjačkoj grupi toliko je jak da neka od njih odbijaju da idu u školu (Boswell, Wedge, 2002), pa čak i odustaju od daljeg obrazovanja (Kahya, Ergin Ekinci, 2018), što značajno povećava rizike od siromaštva, socijalne isključenosti i antisocijalnog ponašanja.

Na osnovu svega toga, jasno je da posledice za decu čiji su roditelji na izvršenju zatvorske kazne mogu biti velike i krucijalno uticati na njihovo odrastanje. Primena najboljeg interesa znači da se u svakom konkretnom slučaju procenjuju snage i rizici porodice i okruženja, te da se u skladu sa tim procene mogućnosti ublažavanja ili skraćivanja kazni, odnosno izricanja alternativnih mera. Dok je na pravosuđu odgovornost da prilikom izricanja kazne zatvora roditelja uzme u obzir i najbolji interes deteta u skladu sa zakonskim mogućnostima, sistem socijalne zaštite ima obavezu da pruža kontinuiranu pomoć i podršku, podstičući međusistemsku saradnju i zastupajući interese deteta, kako bi se stvorili optimalni uslovi za njihov razvoj i uključivanje u zajednicu.

ZAKLJUČAK

Pitanjima ostvarivanja ličnih i neposrednih odnosa između roditelja na izvršenju kazne zatvora i njihove dece nije posvećivana dovoljna pažnja u praksi i nacu u Republici Srbiji. Iako postojeći zakonodavni okviri garantuju pravo deteta na kontakte sa roditeljem u zatvoru, postoje brojni izazovi u primeni načela najboljeg interesa sa stanovišta omogućavanja kontakata i uslova pod kojima se odvijaju. Nejasnoće u definisanju tog pojma i njegovog tumačenja stvaraju nedoumice i neujednačenost u praksi sudova i socijalnih službi. Tako nije dovoljno jasno, posebno u praksi, ko odlučuje o najboljem interesu deteta i na osnovu kojih kriterijuma.

Nedostatak istraživanja i zvanične statistike o tim kontaktima i položaju roditelja u zatvoru i njihove dece u Republici Srbiji dodatno komplikuje razumevanje problema. Iako postoje studije koje istražuju slične situacije u drugim zemljama, kontekst i specifičnosti Republike Srbije mogu značiti različite izazove u adekvatnom zadovoljenju potreba dece roditelja koji su na izvršenju kazne zatvora. Nedostatak konkretnih procedura, ali i odgovornosti za (ne)primenu prava na kontakte sa roditeljima na izvršenju zatvorske kazne dodatno otežava primenu tog načela.

Iako su prava na kontakte garantovana zakonima, treba razmotriti eventualne dopune i izmene normi, posebno u delovima koji se odnose na uvažavanje najboljeg interesa deteta prilikom izricanja kazne zatvora roditelju i operacionalizacije postupaka za obezbeđivanje bezbednih susreta između deteta i roditelja, uvažavajući pravo na privatnost. Takođe, valjalo bi razmotriti i pružanje eventualne podrške za ostvarivanje kontakata sa detetom roditelju koji se nalazi na izvršenju zatvorske kazne, kojom bi bile obuhvaćene i učestalost i određene materijalne stimulacije, pre svega za obavljanje telefonskih razgovora, što je u skladu sa Preporukom Saveta Evrope (Council of Europe, 2018). Ti oblici podrške procenjivali bi se za svaki konkretan slučaj i zahtevali bi uspostavljanje adekvatnog sistema praćenja, sa stanovišta postignutih ishoda, koji bi bili u nadležnosti organa starateljstva i penalnih ustanova.

Neophodno je podsticati i saradnju zaposlenih u sistemu socijalne zaštite sa ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. Jedino je na taj način moguće obezbediti holistički pristup potrebama roditelja i dece, stvarati uslove za eventualni povratak roditelja u porodicu po izvršenju zatvorske kazne, odnosno proceniti najbolji interes deteta sa stanovišta vlastite emancipacije, zadovoljavanja razvojnih potreba i uključivanja u život u zajednici. Kontinuirana i kad god je moguće zajednička edukacija zaposlenih u socijalnoj zaštiti i pravosuđu doprinela bi boljem razumevanju odgovornosti, prava i obaveza svakog sistema i, što je još bitnije, usaglašenijem tumačenju načela najboljeg interesa deteta.

LITERATURA

- Arditti J. A., Lambert-Shute J., Joest K. (2003). Saturday Morning at the Jail: Implications of Incarceration for Families and Children. *Family Relations* 52, 195–204.
- Bloom B., Steinhart D. (1993). *Why punish the children? A reappraisal of the children of incarcerated mothers in America*. San Francisco, CA: National Council on Crime and Delinquency.
- Bocknek E. L., Sanderson J., Britner P. A. (2009). Ambiguous loss and posttraumatic stress in school-age children of prisoners. *Journal of Child and Family Studies* 18(3), 323–333.
- Boswell G., Wedge P. (2002). *Imprisoned Fathers and Their Children*. London: Jessica Kingsley.
- Braman D. (2004). *Doing time on the outside: Incarceration and family life in urban America*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Braman D., Wood J. (2003). From One Generation to the Next: How Criminal Sanctions Are Reshaping Family Life in Urban America. *Prisoners Once Removed: The Impact of Incarceration and Reentry on Children, Families, and Communities*, eds. J. Travis, M. Waul. Washington, DC: Urban Institute, 157–188.
- Brkić M. (2010). *Zastupanje u socijalnom radu*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Cecil D. K., McHale J., Strozier A., Pietsch J. (2008). Female inmates, family caregivers, and young children's adjustment: A research agenda and implications for corrections programming. *Journal of Criminal Justice* 36, 513–521.
- Clar V. A., Duwe G. (2016). Distance matters: Examining the factors that impact prisoner visitation in Minnesota. *Criminal Justice & Behavior* 44(2), 184–204.
- Comfort M. L. (2003). In the tube at San Quentin. *Journal of Contemporary Ethnography* 32(1), 77–107.

- Council of Europe (2018). Recommendation CM(Rec(2018)5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents. [https://rm.coe.int/cm-recommendation-2018-5-concerning-children-with-imprisoned-parents-e\(16807b3438,10, januar 2024](https://rm.coe.int/cm-recommendation-2018-5-concerning-children-with-imprisoned-parents-e(16807b3438,10, januar 2024).
- Đorđević V., Hrnčić J. (2023). Problemi dece roditelja u zatvoru i njihova pozicija u sistemu socijalne zaštite. *Temida* 26(3), 365–387.
- Eddy J. M., Reid J. B. (2003). The adolescent children of incarcerated parents: A developmental perspective. *Prisoners once removed: The impact of incarceration and reentry on children, families, and communities*, eds. J. Travis, M. Waul. Washington, DC: Urban Institute Press, 233–258.
- Farrington D. P. (2003). Key Results from the First Forty Years of the Cambridge Study in Delinquent Development. *Taking Stock of Delinquency: An Overview of Findings from Contemporary Longitudinal Studies*, eds. T. P. Thornberry, M. D. Krohn. New York: Kluwer Academic – Plenum, 137–183.
- Farrington D. P., Jolliffe D., Loeber R., Stouthamer-Loeber, Kalb L. M. (2001). The Concentration of Offenders in Families, and Family Criminality in the Prediction of Boys' Delinquency. *Journal of Adolescence* 24, 579–596.
- Hagan J., Dinovitzer R. (1999). Collateral consequences of imprisonment for children, communities, and prisoners. *Crime and justice: A review of research*, eds. M. Tonry, J. Petersilia. Chicago: University of Chicago Press, 121–162.
- Hairston C. F. (1991). Family ties during imprisonment: Important to whom and for what? *Journal of Sociology and Social Welfare* 18(1), 87–104.
- Hairston C. F. (1995). Fathers in prison – in: *Children of incarcerated parents*, eds. D. Johnston, K. Gables. Lexington, Mass: Lexington Books, 31–40.
- Hairston C. F. (2007). *Focus on children with incarcerated parents: An overview of the research literature*. Baltimore: The Annie E. Casey Foundation.
- Ignjatović, Đ. (2019). Međunarodni izvori prava izvršenja krivičnih sankcija prema nepunoletnim licima – Dokumenti Saveta Evrope. *Kaznena reakcija u Srbiji*, IX deo, ur. Đ. Ignjatović. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, 1–42.
- Jakovac Lozić, D., Vetma, I. (2006). Seksualna orijentacija posvojitelja i najbolji interes djeteta. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 56(5), 1405–1442.
- Kahya O., Ergin Ekinci C. (2018). In their own words: School lives of children with an imprisoned parent. *International Journal of Educational Development* 62, 165–173.
- Konvencija o pravima deteta (1989). <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>, 2. april 2023.
- Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS* 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Lipsey M. W., Derzon J. H. (1998). Predictors of Violent or Serious Delinquency in Adolescence and Early Adulthood: A Synthesis of Longitudinal Research. *Serious and Violent Juvenile Offenders*, eds. D. P. Farrington, R. Loeber. Thousand Oaks, CA: Sage, 86–105.
- Murray J., Farrington D. P. (2008). The effects of parental imprisonment on children. *Crime and justice: A review of research*, ed. M. Tonry. Chicago: University of Chicago Press, 136–206.
- Myers B., Smarsh T., Hagen K., Kennon S. (1999). Children of Incarcerated Mothers. *Journal of Child and Family Studies* 8, 11–25.
- Petrović V., Jovanić G. (2019a). Zakonska i institucionalna podrška deci osuđenih roditelja. *Zbornik radova sa Nacionalnog naučnog skupa Edukativna i rehabilitaciona podrška*

- detetu, porodici i instituciji*, ur. F. Eminović, J. Maksić. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 119–125.
- Petrović V., Jovanić G. (2019b). Marginalizacija dece kao posledica inkarceracije roditelja. Zbornik radova Četvrte međunarodne naučne konferencije *Društvene devijacije, položaj marginalizovanih grupa u društvu*, ur. J. Petrović, G. Jovanić. Banja Luka: Centar modernih znanja, 201–212.
- Phillips S. D., Gates T. (2011). A conceptual framework for understanding the stigmatization of children of incarcerated parents. *Journal of Child and Family Studies* 20(3), 286–294.
- Poehlmann J., Dallaire D., Booker A., Shear L. D. (2010). Children's contact with their incarcerated parents: Research findings and recommendations. *American Psychologist* 65(6), 576–598.
- Poehlmann J., Eddy J. M. (2013). Introduction and conceptual overview. *Relationship processes and resilience in children with incarcerated parents. Monographs of the Society for Research in Child Development*, eds. J. Poehlmann, J. M. Eddy. Chichester, England: Wiley, 1–6.
- Poehlmann P., Park J., Bouffiou J. A., Schlafer J. R., Hahn E. (2008). Representations of family relationships in children living with custodial grandparents. *Attachment & Human Development* 10(2), 165–188.
- Poehlmann-Tynan, J., Runion H., Burnson C., Maleck S., Weymouth L., Pettit K., Huser M. (2015). Young children's behavioral and emotional reactions to plexiglas and video visits with jailed parents. *Children's contact with incarcerated parents*, ed. J. Poehlmann-Tynan. Springer International Publishing, 39–58.
- Porodični zakon, *Službeni glasnik RS* 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.
- Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, *Službeni glasnik RS* 79/2016.
- Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, *Službeni glasnik RS* 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. pravilnik, 1/2012 – dr. pravilnik, 51/2019, 12/2020 i 83/2022).
- Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, *Službeni glasnik RS* 66/2015.
- Pucarević B., Skrobić Lj. (2021a). Kontakti dece sa roditeljima lišenim slobode. *Godišnjak za pedagogiju* 6(1), 63–73.
- Pucarević B., Skrobić Lj. (2021b). Kontakti dece sa roditeljima lišenim slobode – izazovi tokom pandemije KOVID-9. *Socijalna politika* 2, 89–102.
- Purvis M. (2011). Paternal Incarceration and Parenting Programs in Prison: A Review Paper. *Psychiatry Psychology and Law* 20(1), 9–28.
- Rosenberg J. (2009). *Children Need Dads Too: Children with Fathers in Prison*. Geneva: Quaker United Nations Office.
- Saunders V. (2016). Children of prisoners: Children's decision making about contact. *Child and Family Social Work* 22(S2), 63–72.
- Schlafer J. R., Booker L. A., Schillmoeller L. (2015). Introduction and Literature Review. Is Parent-Child Contact During Parental Incarceration Beneficial? *Children with Incarcerated Parents*, ed. J. Poehlmann-Tynan. Switzerland: Springer International Publishing, 1–21.
- Schlafer J. R., Davis, L., Dallaire, D. H. (2019). Parental Incarceration During Middle Childhood and Adolescence. *Handbook on children with incarcerated parents: Research, policy, and practice*, eds. J. M. Eddy, J. Poehlmann-Tynan. Springer Nature Switzerland AG, 100–116.

Shlafer J. R., Poehlmann J. (2010). Attachment and caregiving relationships in families affected by parental incarceration. *Attachment & Human Development* 12, 395–415.

Woodall J., Kinsella K. (2018). Striving for a “good” family visit: The facilitative role of a prison visitors’ centre. *Journal of Criminal Psychology* 8(1), 33–43.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS* 35/2019.

Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik RS* 24/2011 i 117/2022 – odluka US.

Violeta Đorđević*

Miroslav Brkić**

BEST INTEREST OF CHILDREN OF INCARCERATED PARENTS

SUMMARY

This paper is based on an analysis of the protection of the best interests of children whose parents are serving prison sentences in the Republic of Serbia. The research aims to identify mechanisms and legal frameworks directed towards their protection, particularly through the application of the principle of the best interests of the child. Through an analysis of relevant laws and legal standards concerning the rights of the child and individuals serving prison sentences, the paper identifies challenges that these children face during their upbringing. The research results indicate insufficiently clear definition of the principle of the best interests of the child, especially regarding the preservation of regular direct contacts between children and parents serving prison sentences. The importance of improving collaboration between professionals in the field of social welfare and the criminal justice system is emphasized, along with their continuous education to ensure adequate support and protection for this vulnerable group. In this regard, there is an indicated need for improvement of laws and policies related to children with parents in prison to ensure effective legal protection and support in the implementation of the principle of the best interests.

Key words: Best interest of children, Social welfare, Incarceration, Children’s rights, Prison, Criminal justice system

---

* Institute for Serbian Culture, Priština – Leposavić, violeta.djordjevic.96@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7122-0567.

** Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, miroslav3brkic@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9242-2408.

UDK: 343.211.6:613.81(497.11)"1815/1839"

doi: 10.5937/crimen2402220P

PREGLEDNI NAUČNI RAD

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 20.05.2024. / 26.08.2024.

Miroslav M. Popović*

PRILOZI ZA ISTORIJU KONZUMACIJE ALKOHOLA U KNEŽEVINI SRBIJI: DRUŠTVENI ASPEKTI KAŽNJIVIH DELA U VEZI SA „PIJANSTVOM“ (1815–1839)

Apstrakt. Cilj autora ovog članka je da u vidu pregleda predstavi društveni kontekst kažnjivih dela proisteklih iz postupaka ljudi koji su bili pod dejstvom alkohola u Srbiji prvih decenija 19. veka. Takođe, autor se osvrće na fenomen preteranog konzumiranja alkohola, karakterističan za Srbiju u 19. veku. Posle prvog dela rada, u kojem se analiziraju društveni aspekti i pravne norme, u drugoj celini su predstavljeni slučajevi iz krivične sudske prakse. Autor će u zaključku pokušati da istakne neka opšta mesta i ključne momente „pijanstva“ i kažnjivih dela proisteklih iz njega u vreme prve vladavine kneza Miloša Obrenovića (1815–1839). To nam može pomoći da bolje shvatimo problematiku i posledice alkoholizma u Kneževini Srbiji kao društvene pojave. Način na koji je država navedene probleme i pojave rešavala zahteva dubinsku pravnu analizu. Autor se ne usuđuje da donosi dalekosežne zaključke, s obzirom na to da nije pravnik, već istoričar.

Ključne reči: alkohol, konzumacija alkohola, kaznena reakcija, knez Miloš Obrenović, Kneževina Srbija

U javnoj sferi, konzumiranje alkohola se svrstava u upotrebu ili u zloupotrebu, a posledice konzumiranja alkohola mogu se posmatrati kao pozitivne, više trenutne, i negativne, koje spadaju u dugoročne i nose veći rizik. Nevena Milanović (1987) smatra da „alkohol ostaje najčešće upotrebljavana supstanca i sastavni deo društvenog života: važi za 'društveni lubrikant' i 'probijač leda', neizostavni deo slavlja (ali i žalosti), kafanskog ili klupskog provoda, okupljanja u parku, religijskih rituala. [...] Iz perspektive društvenih nauka, zadatak se sastoji upravo u iščitavanju značenja koja se pridaju pijenju, [...] ljudi su ti koji, u zavisnosti od konteksta, određena značenja pripisuju piću i onome što ga okružuje. U tom smislu, prakse pijenja značajne su jer se putem njih, posmatrajući konzumaciju alkohola koja se odigrava pod odre-

---

* Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, miroslav.popovic@f.bg.ac.rs, ORCID: 0009-0001-5917-9186.

đenim uslovima, odnosno kao vrstu društvenog čina, iščitavaju manifestacije identiteta samih konzumenata.¹ Proizvodnja alkoholnih pića seže u vreme 8.000 godina pre Hrista, a javno „pijančenje“ je bilo predmet sankcionisanja i društvene osude još u starom Egiptu, Grčkoj i Rimu. Mada su društvena osuda i percepcija problema redovnog napijanja postojali od ranije, shvatanje alkoholizma kao društvenog i medicinskog problema i stanja bolesti nastaje kada se menjaju shvatanja koncepcije ličnosti i nastaje koncept zavisnosti. On se pojavio tek u 19. veku, kada je krajnji cilj oblikovanja „boljeg“ društva trebalo ostvariti primatom države nad pojedincima, putem društvenih institucija. Pre termina „alkoholizam“, koji je prvi put upotrebio švedski lekar Magnus Hus 1849. godine, korišćen je termin „dipsomanija“, koji je prvi pomenuo nemački lekar Hufeland 1819. godine.²

1. KONZUMIRANJE ALKOHOLA U EVROPI I SRBIJI PRVIH DECENIJA 19. VEKA: DRUŠTVENO-PRAVNI KONTEKST

Govoreći o javnom životu u Evropi u kontekstu formiranja javnog mnjenja, Jirgen Habermas (1929) ističe značaj pojave institucije kafana u evropskom društvu: „Oko sredine sedamnaestog veka – pošto su ne samo čaj, koji se prvi počeo piti, nego i čokolada i kafa postali uobičajeno piće bar imućnijih slojeva naroda – otvorio je kočijaš jednog levantskog trgovca prvu kafanu. U prvoj deceniji osamnaestog veka bilo ih je u Londonu već preko 3.000, svaka sa svojim uskim krugom stalnih gostiju. [...] Kafane su širom otvorile svoja vrata ne samo višim krugovima već i širim slojevima srednjeg staleža, čak i zanatlijama i sitnim trgovcima.“³ Ne može se reći da je postojao opšti obrazac konzumiranja alkohola u zapadnom društvu u 19. veku, pošto su postojale regionalne i demografske varijacije. Može se zapaziti da je širom Evrope i u Severnoj Americi zloupotreba alkohola bila u vezi sa razvojem industrijske radničke klase i društvenim i ekonomskim promenama ili promenama vrednosti i obrazaca ponašanja. Alkohol je ubijao svoje konzumente, uništavao porodice, bio je uzrok prostitucije, suicida, mentalnih bolesti i kriminaliteta.⁴ Kako navodi Jelena Mrgić (1972), polovinom 16. veka počelo je razdoblje klimatske promene, koje je označavano kao „malo ledeno doba“ i trajalo je do oko polovine 19. veka. Vinogradarstvo se suočavalo sa ozbiljnom krizom, vino je bilo lošeg kvaliteta i proizvodilo se u nedovoljnim

1 N. Milanović (2016). O alkoholu i pijenju sa „društvene“ strane: od socio-medicinskog pristupa do kulture pijenja. *Antropologija* 16(1), 90–91.

2 N. Milanović, 92.

3 J. Habermas (1969). *Javno mnjenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*. Beograd: Kultura (orig. J. Habermas [1962]. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Berlin: Luchterhand, Neuwied, 44–45).

4 R. Philips (2014). *Alcohol: A History*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 288. Vidi: S. Schmid, B. Schmidt-Haberkamp (eds.) (2014). Drink in the Eighteenth and Nineteenth centuries. *Perspectives in Economic and Social History* 29. London, Brookfield, Vermont: Pickering & Chatto; Holt M. P. (ed.) (2006). *Alcohol: A Social and Cultural History*. Oxford, New York: Berg; Barrows S., Room R. (eds.) (1991). *Drinking, Behavior and Belief in Modern History*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.

količinama. U evropskim zemljama počela je veća proizvodnja piva i novih alkoholnih pića – rakije, džina, ruma i votke. Povećana proizvodnja rakije od domaće šljive postala je osobenost osmanskog Balkana. Opšte je prihvaćena kulturna praksa konzumacije alkohola, koja je bila u sferi muškaraca, uključujući i njegovu proizvodnju, a to se odnosilo na celokupan Balkan u okvirima multikulturalnog i multikonfesionalnog carstva. Osmanska, to jest islamska elita uživala je u „zabranjenim stvarima“, vojni stalež je zahvatila praksa konzumacije žestokih pića. Kada su se muškarci družili, postojala je povremena, ritualna upotreba rakije, mada su zabeleženi i slučajevi korišćenja rakije u medicinske svrhe.⁵

Već u prvoj polovini 19. veka, u Kneževini Srbiji su izdate uredbe koje su imale cilj da ulice i gostionice „očiste“ od onoga što je bilo u suprotnosti sa državnim poretkom. Te uredbe su se odnosile na sprečavanje noćnog lutanja po varošima, zabranu kretanja bez fenjera, uvođenje patrola noćnih stražara, čime se pokušalo stati na put ekscesima čiji je uzrok bilo dejstvo alkohola, pa su noćne skitnice bile izložene telesnoj kazni.⁶ Naredba kneza Miloša o zabrani noćnog kretanja bez fenjera doneta je 1833. godine. Sreski načelnici su imali zadatak da vode računa da njihovi sugrađani ne besposliču i da se ne opijaju.⁷

Propis od 12/24. aprila 1831. godine, namenjen Policiji beogradskoj, u čl. 5. sadrži: „Ona valja na prave mere, čistotu i mir među varošanima u toliko da motri, da se ne bi po meanama ili po sokacima bili, i svakog ovakvog prestupnika da kazni, po meru, koju magistrat odsudi.“⁸ U *Dužnostima članova nahijskih sudova* od 8/20. jula 1833. godine navodi se da je dužnost varoškog policajca, između ostalog, da određuje noćnu patrolu, „da motri na održavanje čistote u varoši, da javlja magistratu⁹ na besposlene bečare, koje ovaj, ako nemaju dobre jemce iz varoši da istera.“¹⁰ U martu 1835. godine donet je propis kojim je zabranjeno „samoproduktivno“ otvaranje mehana i dućana po selima.¹¹ *Cirkular Upravitelnog Sovjeta*,

5 J. Mrgić (2017). *Aqua vitae – Notes on Geographies of Alcohol Production and Consumption in the Ottoman Balkans*. *Etnoantropološki problemi* 12(4): 1309–1328; J. Mrgić (2011). *Wine or Raki – The Interplay of Climate and Society in Early Modern Ottoman Bosnia*. *Environment & History* 17(4): 613–637.

6 U Srbiji na početku 19. veka postojale su tri vrste telesnih kazni: šiba, batine („boj štapovima“) i boj kamdžijama ili bičevanje. M. Грубач (2004). *Телесна казна у Србији од Првој српској ус-тјанка (1804) до њеној укидања (1873)*. Београд: Службени гласник, 31–40.

7 В. Јовановић (2017). *Сјај и беда варошкој живојш: марјиналне скујине и државна реакција у Србији 19. века*. Београд: Завод за уџбенике, 69. Јовановић navodi da se navedena naredba o zabrani kretanja bez fenjera nalazi u Državnom arhivu Srbije, u okviru arhivskog fonda Pokloni i otkupi, pod naznakom 38:48.

8 Т. Живановић (1967). *Законски извори кривичној љрава Србије и истјоријски развој њејов и њеној кривичној љравосуђа од 1804. до 1865*. Београд: Научно дело, 77.

9 Nahijski sudovi (okružni sudovi – okruzi se u srpskoj administrativnoj podeli javljaju od 1834. godine) zvali su se magistrati do maja 1835. godine, a od tada pa do septembra 1837. ispravničestva, kada im je vraćen prethodni naziv. Ispravničestva su predstavljala mešavinu sudskih i policijskih vlasti. U gradovima su vršili lokalnu policijsku vlast, a u okruzima sudili građanske i krivične stvari. М. Поповић (2016). *Судсјтво у Кнежевини Србији (1838–1869): орјанизација и основе судској љосјуйка*. Београд: Филозофски факултет, 31.

10 Т. Живановић, 85.

11 Т. Живановић, 98.

svima ispravničestvima, koji je Toma Živanović objavio pod nazivom *Pravila za „policaje i policiju“*, iz avgusta 1835. bilo je propisano da policija prati skitnice, „sirječ one ljude koji se nikakovim radom ne zanimaju, no od meane do meane prebijajući se svoje vreme badava provode“.¹² Prema Uredbi od 21. aprila/3. maja 1838. godine, koja je doneta u Beogradu, „budući se razne nepovoljnosti ovde u varoši dogoditi mogu zbog toga što ljudi, svako veče, po svim krajevima varoši ove, gde god meana ili kafana ima, u iste idu i po svanuću tamo sede i piju i preko zapovesti koja je već izdana i karte na novce usuđuju se igrati; to da bi se svaka opasnost i zločinstvo, koje se u dugom pijančenju po meanama i kafanama osobito noću dogoditi može, predupredilo i za ranije uklonilo na polzu i spokojstvo ovdašnji žitelja: [...] da niko bez fenjera po varoši ovoj ne oda posle 2 sata po zahodu sunca i da karti na novce po meanama i kafanama ne igra. [...] Isto tako zabranjuje se meandžijama i kafedžijama posle određenog roka držati noću meane i kafane otvorene i dolazećima piće točiti, u kome slučaju oni ćedu strožemu odgovoru podležati, nego oni koi se uvate posle zakazanog vremena u meani ili kafani da piju i k tomu larmu kakovu prave“.¹³

Rakija je, navodi Vladimir Jovanović (1966), u Srbiji smatrana hranom, lekom i užitkom, u različitim kontekstima, te se pretpostavljalo da je onaj ko je potpuno trezan izložen opasnosti po zdravlje i bolestima. Jovanović navodi da je rakija korišćena gotovo ritualno, pred doručak, pred ručak i nakon iscrpljujućeg rada. Svet se okupljao „uz kazan“¹⁴ tokom destilacije alkohola, a knez Miloš je naredbama pokušavao da spreči da se to događa previše često, pošto je neumerena konzumacija rakije izazivala česte svađe.¹⁵ Tihomir R. Đorđević (1868–1944) navodi: „Uz jelo se najobičnije pila mekana šljivovica. O gozbama se ova rakija još i grejala i začinjavala medom. Sem uz jelo, rakija se pila i inače, i to u velikoj količini, te je predstavljala jedno veliko narodno zlo. Šljivaci su se bili toliko namnožili da je rakija bila vrlo jeftina; obično nije koštala više od 5 para oka. Pri ovakvoj jeftinoći pila se gotovo kao voda.“¹⁶ Bartolomeo Kunibert (1800–1851), lični lekar kneza Miloša i njegove porodice, zabeležio je: „Žene, pa i sama deca, i štono reč još u kolveci pili su je kao vodu i navika pijančenja koja je zaglupljivala uzela je bila tako strašne razmere da je ne samo Knez, već su svi razumniji ljudi, pa i sami Kneževi protivnici, navaljivali da se nađe sredstvo kako bi se zloupotreba i preterivanje u piću predupredili. Uopšte se mislilo da će povećati namet na šljivake imati srećnih posledica u ovom pogledu, pošto će se većina njihovih baštinika pre rešiti da ih iseku nego da plaćaju na njih

12 Т. Живановић, 100.

13 „Zabranjeno noću bez fenjera hodati po varoši, karte po mehanama i kafanama igrati i pijančiti.“ Б. Перуничих (1970). *Управа вароши Београда 1820–1912*. Београд: Музеј града Београда, 121–122.

14 Prema Vuku Karadžiću: „Kogod dođe na kazan (gdje kazan peče) valja ga počastiti rakijom; za to se reče za one koji malo komine imaju: dokle peče dokle i teče.“ В. Караџић (1986). *Српски рјечник (1852)*. 1. А-П, приредио Јован Кашић. Београд: Просвета, 371.

15 В. Јовановић, 70.

16 Т. Р. Ђорђевић (1922). *Из Србије кнеза Милоша: културне њриликe од 1815 до 1839 године*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона, 50–51.

veliku porezu, a time bi se smanjila i proizvodnja rakije i njeno piće i u isto vreme joj se podigla cena.¹⁷

Prema zapažanjima Vilhelma Rihtera, nemačkog rudarskog inženjera i putopisca koji je boravio u Srbiji u vreme prve vlade kneza Miloša, svaki srpski seljak je gajio pitomu i divlju šljivu u velikim količinama u svrhu proizvodnje rakije, koja je, kaže Rihter, cenovno bila u ravni sa vinom. Rihter je izneo da je rakija sadržala veliku količinu cijanida, a pošto su je Srbi konzumirali u velikoj količini, rakija je štetila naciji, te „bledi ten, zemljoradnici izgled radnika u gradovima verovatno da i od toga potiče“.¹⁸ Kada je opisivao vašar u Beogradu, na dan svetog Marka, pored groblja i crkve posvećene istom svetitelju, Vilijem Denton (1815–1888), anglikanski sveštenik i publicista, dao je nešto drugačiju sliku: „Iza šatre su se čuli uzvici radosnih, ali ne pijanih, seljaka, trgovaca i vojnika. [...] Ovde nije bilo secikesa i nije bilo pijanica.“¹⁹

Vuk Karadžić (1787–1864) isticao je da su u tursko vreme krčme postojale samo po većim varošima i zabačenim planinskim krajevima.²⁰ Prema rečima Vladimira Jovanovića, na selu su se javljale *kazanice*, gde se proizvodio alkohol, i podrumi, gde se skladištio. Sačuvani su podaci da je tokom prve vlade Miloša Obrenovića postojalo više od hiljadu mehana, koje su karakterisali mrak, nehigijena i slab materijal od kojeg su bile sagrađene. Naime, 1836. godine u Srbiji je bilo 1.281, sledeće godine 1.216, a 1838. godine 1.166 mehana. Poslednjih godina prve vladavine kneza Miloša primetan je pad broja mehana u Srbiji, ne previše izražen, verovatno kao odraz Miloševih mera.²¹ Kako primećuje Vladimir Jovanović, „Vezani za svakodnevne potrebe muškog stanovništva, kao i za namere ljudi da provedu prijatne trenutke dokolice, kafanski objekti bili su u isto vreme mesta gde je cvetao kriminal. Krađe, hazardne igre, polne zaraze ili trovanja hranom i pićem bili su česta pojava po kafanama i mehanama Kneževine Srbije. Za jedne, one su predstavljale prostor za sticanje profita, dok su za pojedine bile mesta velikih ličnih gubitaka.“²² Kafane su se odlikovale

17 Б. Куниберт (1988). *Српски устџанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804–1850*. Књига друга, превео Миленко Веснић, поговор написао Душан Батаковић. Београд: Просвета (orig. B. Cuniberti [1855]. *Essai historique et l'indépendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'à nos jours* par Berthelmi-Sylvestre Cuniberti, II. Leipzig: F. A. Brockhaus), 74.

18 В. Рихтер (1984). *Прилике у Србији под кнезом Милошем до његове абдикације 1839. године: приказ најновијих догађаја, карактеристика српског народа и топографска скица Кнежевине*, превео с немачког Душан Николић, рецензија, поговор и редакција Живомир Спасић. Крагујевац: Светлост (orig. W. Richter [1840]. *Serbiens zustande unter dem fürst Miloš bis zu dessen Regierungs-Entsagung im Jahre 1839: eine Darstellung der jüngsten Ereignisse, Charakteristik des serbischen Volkes und Abriss einer Topographie des Fürstentums*. Leipzig: Verlag von B. Elischer Nachfolger), 55–56.

19 В. Дентон (2013). *Србија и Срби*, приредио Љубодраг П. Ристић, превела Мирјана Николајевић. Београд: Службени гласник (orig. W. Denton [1862]. *Servia and the Servians*. London: Bell and Daldy), 111.

20 В. Караџић (1972). *Етнографски списи*, приредио Миленко С. Филиповић. Београд: Просвета, 334–335.

21 В. Јовановић, 71; М. Петровић (1897). *Финансије и установе обновљене Србије до 1842: с једним погледом на ранији историјски развој финансиској уређења у Србији*, 1. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 352–354.

22 В. Јовановић, 72.

time što su, uz uobičajene obroke i napitke, služile kafu i „finije piće“, a u mehana-
ma su se, osim pića i hrane, nudili i prenoćište i određen broj nameštenih soba.²³
Na primer, Arčibald Pejton (1811–1874), koji je boravio u Srbiji 1843/1844. godine,
naveo je da se u Beogradu pored džamije nalazila nova turska kafana, koju je držao
Arapin muslimanske vere, rođen u Laknou²⁴ i da: „Skoro sve domaće kafane drže
muslimani; jednu, kao što sam negde rekao, drži jedan Arapin, rođen u Udu u Indiji;
drugu neki Jevrejin, u nju idu deca Izrailja i ona je vrlo prljava.“²⁵ U Šapcu je Pejton
posetio jednu kafanu, koju opisuje: „Jedna kafana golih zidova, u kojoj je nekoliko
odrpanih Turaka pušilo, upotpunila je, zajedno sa prljavom ulicom, sliku karakteri-
stičnu za zlu sudbinu islama u Srbiji.“²⁶ Kada je opisivao crkvenu proslavu u mana-
stiru Tronoši, Pejton je zabeležio: „[...] okupljeni seljaci su se uveliko veselili, ali bez
preterivanja. Jedini malo nakresan čovek beše bedno odeveni sveštenik zlikovačkog
izgleda.“²⁷ Mada je Pejton boravio u Srbiji nekoliko godina nakon perioda koji se
posmatra u ovom radu, kontekst kafana i mehana se nije mnogo promenio.

U besedi kojom je otvorio Spasovsku narodnu skupštinu, u maju/junu 1837.
godine u Kragujevcu, knez Miloš je istakao da on pod siromahom nije podrazume-
vao „bitangu, ljenštinu, pijanicu i ovim podobne, koima nikad ništa praštao nisam, i
koima ništa praštati ne treba.“²⁸ O surovosti s kojom se knez Miloš ophodio prema
pijanacima svedoči Vuk Karadžić. Jedan od Miloševih baštovana došao je kod kneza
u dvorište predveče pijan i zatražio rakije. Miloš je naredio podrumdžiji da donese
najjači špiritus, pa su naterali baštovana da ga popije „na jedan dušak“. Kada se
špiritus u njemu zapalio, bacili su ga u vodu da bi se rashladio, ali je dotični premi-
nuo.²⁹ Milan Đ. Milićević (1831–1908) beleži sledeći običaj: „Da bi pijanici ogadili
piće, neki seljaci čine ovo: Ako je pijanica muško, onda od muškoga, a ako je žen-
sko, od ženskoga mrtvaca, kad se kupa, gledaju da uzmu makar najmanju kap vode
iz one rupe koju svaki ima u potiljku. Tu vodu pomešaju u kakvom sudu s drugom
vodom. Sad u to uspu rakije, umešaju mokraće od ajgira i od ježa, pa se ta smesa
kroz rukav od košulje, skinute s mrtvaca, pronese. Zatim se opet preruči koja kap u
drugi sud, pa opet smeša, i onda da pijanici da popije, ali da ne zna oda šta mu je to
piće. Kažu da pijanica posle toga tako zaspi da se za dan i noć ne može da probudi.
Kad se probudi, on već tako mrzi na piće da ga ne može da pomiriše.“³⁰

23 V. Јовановић, 73.

24 E. A. Пејтон (1996). *Србија најмлађи члан европске породице или боравак у Београду и њу-
јтовања по планинама и шумама унутрашњости 1843. и 1844. године*, с енглеског прево
Бранко Момчиловић. Нови Сад: Матица српска (orig. A. A. Paton [1845]. *Servia the Young-
est Member of the European Family: or, a Residence in Belgrade and travels in the Highlands and
Woodlands of the Interior, during the Years 1843 and 1844*. London: Longman, Brown, Green an
Longmans), 41.

25 E. A. Пејтон, 193.

26 E. A. Пејтон, 74.

27 E. A. Пејтон, 97.

28 М. Петровић, 324.

29 В. Караџић (1969). *Историјски сјиси 1*, приредио Радован Самарџић. Београд: Просвета,
139.

30 М. Ђ. Милићевић (1894). *Животи Срба сељака*. Београд: Државна штампарија Краљевине
Србије, 17.

2. PRESTUPI I KRIVIČNA DELA PROISTEKLA IZ PIJANSTVA: DRUŠTVENI KONTEKST SLUČAJEVA

Autor ovog članka, budući da više sagledava društveni kontekst i da nije pravnik, neće ulaziti u analizu stava pravosudnih organa prema pijanstvu, niti pokušati da rekonstruiše način na koji je alkoholisanost učinilaca uticala na odluku sudija. Zadržaće se na opisu pojedinih slučajeva kao vrsti ilustracija koje svedoče kako se pojava „pijančenja“ manifestovala u srpskom društvu i kakve su bile njene posledice.

U vreme prve vladavine kneza Miloša bile su učestale tužbe protiv seoskih sveštenika, najčešće od kmetova, a jedan od glavnih uzroka njihovog nedoličnog ponašanja bilo je pijanstvo.³¹ Kmetovi iz Topole su u junu 1817. godine podneli tužbu protiv popa Milivoja, koji je činio „u selu dela nevaljala“, opijao se i tukao sa ljudima. Podneta je molba da knez Miloš iznese Milivojev slučaj pred vladiku, te da vladika dotičnog popa premesti.³² U aprilu 1831. godine magistrat Nahije požarevačke poslao je knezu Milošu dve tužbe protiv popova, Stoke iz Boževca i Stevana iz Rukumije, pošto su se nepristojno ponašali prema parohijanima. Pop Stoka je kod mehandžije Đorđa iz Makca redovno pio i u pijanom stanju terao tog mehandžiju i seljanina Jovana Stoimirovića na nadmetanje, „da se natežu za prst, s oblogom za 6 oka vina pa koi koga nategne, da dobije oblogu“. Pošto je izgubio, pop se naljutio i krenuo kući. Mehandžija je tražio novac popu za piće, a Jovan vino koje je dobio na nadmetanju. U svađi je popu pala kapa sa glave i sutradan je mehandžija, pod optužbom da je oborio popu kapu sa glave, pretrpeo kaznu od tri udarca od popa, a uz to je pop tražio i dobio novac što je išao peške od mehane do svoga sela. Toga dana se u mestu našao i vladika, a pošto je pop Stoka saznao da će njegovi parohijani izneti više tužbi, u noći kada ga je vladika grdio pobegao je iz parohije na neko vreme. Na popa Stevana iz Rukumije iznete su žalbe da se nalazio u neprestanom pijanstvu te da se u subotu uveče napio i pijan zaspao, pa nije bio u stanju da služi nedeljnu liturgiju. Pop Stevan je tukao učitelja u Rukumiji Andriju Stefanovića, pošto je ovaj izneo razlog zbog kojeg nije bilo liturgije.³³ Ispravničestvo Okruga kruševačkog je u februaru 1836. godine poslalo knezu na razmatranje krivicu za pijanstvo popa Marinka Milovanovića iz sela Nozrine. Naime, pošto je pop svakodnevno bio pijan, ljudi su ga morali čekati po više dana da izvrši svoje dužnosti, pa se dogodilo da je zbog toga jedno dete umrlo nekršteno.³⁴ U julu 1836. godine Đorđe Ilijić, paroh boževački, govorio je protiv vlasti u mehani Đoke Spasića, te je isprav-

31 Pijančenje seoskih sveštenika zabeleženo je i u dokumentima iz kasnijeg perioda. Prota Miladin Milićević pisao je mitropolitu Mihailu 1872. godine, povodom stanja u sveštenstvu u njegovom protoprezviterijatu: „...jedni se zauzeli advocirati, ljude zavađati, u mehanama češće viđati se, kartati se, pijančiti, kockati, spletke činiti [...]“. O. Ђорђевић (2006). Стање у Протопрезвистерству јагодинском седамдесетих година XIX века. *Корени* 4: 229.

32 Р. Марковић, прир. (1954). *Књажевска канцеларија*. Књига 2, Крагујевацка нахија 1815–1827, свеска прва 1815–1827. Београд: Државна архива НР Србије, 10–11.

33 М. Манојловић, прир. (2013). *Нахијски суд Пожаревац 1821–1839*. Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 100–101.

34 Б. Перуничих (1971). *Крушевац у једном веку 1815–1915*, Крушевац: Историјски архив, 193–195.

ničstvo pozvalo paroha, tužioca i svedoke na ispitivanje. Ilijić je kažnjen izopštenjem iz svešteničkog zvanja i proteran u Austriju preko Ramske skele.³⁵

Osim na sveštenike, ljudi su se tužili i na učitelje i na seoske knezove zbog opijanja. Paroh iz Paleža Stefan Poznanović isticao je rđavo ponašanje učitelja Jovana Konstantinovića, koji je: „pijanica, pokvario se po preljubodejaniju, u crkvu kad mu je volja [...]. Na Veliki petak bio je pijan da nije znao o sebi, u oči subote s Hristova groba sve pare pokrade i u meanu ode i popije i tamo ga ufate“. Crkvena opština je zamolila da se vrati prethodni učitelj Dimitrije Đurđaković.³⁶ Krajem 1833. godine, knezu Milošu je iz Jagodine stigla anonimna dostava protiv, između ostalih, kneza Milisava koji se opijao i zaduživao.³⁷

Pijanstvo je bilo i uzrok porodičnog nasilja. Mileta Jovanović iz Savamale, prema dokumentu iz februara/marta 1829. godine, stalno se svađao i tukao sa decom i ženom bez razloga. U pijanom stanju je potezao nož na svoje dete i zbog psovanja pandura kažnjen je sa dvadeset pet udaraca batinom po telu.³⁸ U martu 1828. godine, Đorđe Dževrlja iz Rogače, sa suprugom i svojim sestrama, tužio je sudu svoga oca Petra, momka vojvode Janka Katića. Petar je u pijanom stanju skitao po selu, a kada bi došao kući, rasterivao je ukućane. Kad bi se ukućani sklonili od Petra, on ih je tražio pijan kod okolnih komšija i bio spreman da se tuče sa njima. Sud je rešio da Petar bude kažnjen sa dvadeset pet udaraca štapom.³⁹ Takođe, zabeležen je slučaj da je loznički kujundžija Teodor Nikolić preko svake mere danima pijančio po mehanama, a ženi i deci nije hteo da kupi hranu. Potegao je sablju na ženu i tražio od nje novac koji je ona zaradila predući drugima i to potrošio na piće. Žena se žalila kmetu, kmet je predstavio slučaj ispravničestvu, koje je Teodora uhapsilo. Drugi opštinski kmetovi jemstvovali su za njega da mu se presudi i da se pusti, a oni će ga predati ispravničestvu ako se ponovo vrati pijanstvu. Ispravničestvo je naložilo varoškoj policiji da zapreti kaznom svim mehandžijama koji bi mu dali da pije, a Teodor je obećao da će se popraviti i ostaviti piće.⁴⁰ Stevan Marković iz Skele je 1830. godine iz nehata ubio svoju pijanu snaju udovicu. Stevan je imao troje nejake dece, pa je šest meseci imao da bude okovan u apsu, a svaka dva meseca da se kazni sa po pedeset udaraca štapom.⁴¹

35 M. Манојловић, 159–163.

36 Б. Перуничих (1973). *Град Ваљево и њејово ујравно јодручје 1815–1915*. Ваљево: Историјски архив Ваљево, 422.

37 З. Марковић, С. Мишковић, прир. (2010). *Књајеска канцеларија, Јајодинска нахија*, Књига 3, 1830–1835. Јагодина: Историјски архив Средње Поморавље, 175–176.

38 Б. Перуничих (1964). *Београдски суд 1819–1839*. Београд: Историјски архив Београда, 430.

39 В. Павић (2010). *Пројокол мајисџираја: суд нахије београдске: 1828–1839*. Сопот: Градска општина, 95.

40 В. Д. Илић (1900). Грађа за правну историју: како се судило пре 65 година (по протоколу пресудни народ. дјела Нахије лозничке из 1834. године). *Бранич* 7(9–18): 530; М. М. Поповић (2023). *Између јравде и кривице: жена у срјском друшћиву и кривична судска јракса (1804–1839)*. Крушевац: Историјски архив, Својново: Удружење за културу и уметност Логос, 133.

41 Н. Радосављевић (2008). *Ваљевски мајисџирај 1824–1831: докуменџа*. Ваљево: Историјски архив, стр. 37.

Vrlo često su pijanice izazivale javne izgrede i narušavanje javnog reda i mira, a mehane su bile mesta gde su se dešavala krivična dela. Tako su, u februaru 1831, Jevreji Rubin i Josif kažnjeni sa po pedeset udaraca batinom, a Nisim sa dvadeset pet udaraca batinom, zato što su tukli Srbina Tasu Nikolića, nakon što su se napili u mehani.⁴² Sima Pašalić je 1831. godine, dok je pio u mehani u Beogradu, psovao Turke pred policijskom patrolom, u kojoj je bilo i Turaka. Kažnjen je sa samo dvanaest udaraca batinom, pošto se nije znalo da li su Turci čuli psovke, a sa turske strane nije uložena tužba.⁴³ U januaru 1832. godine, Mihailo Ivanović i Mehmed tobčija pijani su otišli kući Petra baštovana. Žene su ih isterale iz kuće, pa se tobđžija vratio i udario nogom ženu sa malim detetom. Mihailo je kažnjen sa pedeset udaraca batinom, a Mehmeda je kaznio turski starešina.⁴⁴ U avgustu 1834. godine, u mehani Đoke Nanića kod Varoš kapije, sukobili su se Gavazi Deli Memed i njegov drug Amet i dva pandura Petar i Vučko oko žena.⁴⁵ Godine 1838, u Požarevačkom okrugu, Jeremija Mitrović, podstaknut vikom pijanog brata Miše, koji se vraćao kući sa gozbe, udario je sekirom Ranisava Tanaskovića preko desne ruke i prebio je. Jeremija i brat mu Miša pritvoreni su na deset dana i naplaćeni su im danguba i lek za Ranisava 21 groš, a potom su pušteni.⁴⁶ Prema slučaju Požarevačkog magistrata iz 1839. godine, Živko Ćirkov, Manojlo Jovičin iz Gradišta i Stoka govedar iz Kumana opili su se u Krstinoj mehani, galamili i pobili se, a Manojlo, Živko i Ćirko, pijani, doveli su u Krstinu mehanu neku ženu iz Biskuplja, koja se opila u mehani Ilije Pavlovića iz Velikog Gradišta, i još je više opili i obeščastili.⁴⁷ Iste godine, kako svedoče dokumenta Požarevačkog magistrata, Pera Erić i Stanko Lazetić su se pijani opkladili u rakiju ko će koga pre oboriti. U rvanju su jedan drugom porazbijali glave i iskrvarili se. Kažnjeni su sa po dvadeset pet udaraca batinom.⁴⁸ Arandel Milosavljević je u junu 1823. godine iz Jagodine javio knezu Milošu o sukobu Milenka Mute i pijanoga Ranka iz Praćine u kojem je Milenko teško ranio Ranka iz pištolja.⁴⁹

* * *

Kao što je navedeno u uvodnom delu rada, shvatanje alkoholizma kao medicinskog i društvenog problema vezuje se za 19. vek, u evropskim okvirima i u Severnoj Americi. Moderne države su počele da sankcionišu tu pojavu putem društvenih institucija, s krajnjim ciljem da stvore „bolje“ društvo. Ne može se reći da je u Srbiji alkoholizam prepoznat kao problem u punom značenju, kakvo

42 B. Peruничић (1964). *Београдски суд 1819–1839*, 476.

43 B. Peruничић, 480.

44 B. Peruничић, 553.

45 B. Peruничић, 619.

46 С. Максимовић (1973). *Суђења у Пожаревачком мајистрају (1827–1844)*, књигу припремио Војислав Живковић. Пожаревац: Просвета, 155.

47 С. Максимовић, 162.

48 С. Максимовић, 166.

49 З. Марковић, Љ. Поповић, прир. (2008). *Књажевска канцеларија, Јагодинска нахија*. Књига 2, 1823–1830. Јагодина: Историјски архив Средње Поморавље, 16.

je imalo u modernim evropskim državama. U kontekstu Kneževine Srbije prvih decenija 19. veka, pre bi trebalo upotrebiti termin „preterano pijančenje“, nego „alkoholizam“. Termin alkoholizam u značenju bolesti zavisnosti nastao je kasnije, mada je imao svoje preteče. Nemamo empirijska istraživanja u kojoj je meri u Kneževini Srbiji konzumacija alkohola prešla u zavisnost, pa se treba ograditi. Konzumacija alkohola je više bila rašireni manir svakodnevice, ali ne možemo sa sigurnošću tvrditi u kojoj meri se to činilo preterano, a u kojoj učestalo. Pijanstvo je, u svakom slučaju, osuđivano i od državne vlasti i od sunarodnika. Knez Miloš nije tolerisao pijanice, nije im praštao odavanje alkoholu i izgrede, prema njima se okrutno ponašao, što je za posledicu imalo i smrtne ishode. Država je donosila mere protiv „skitača“, kretanja noću bez fenjera, obitavanja u kafanama i mehanama posle određenog doba dana. Uvođene su noćne patrole koje su vodile nadzor nad besposličarima i pijancima koji su se okupljali po mehanama i kafanama i bili potencijalni izgređnici. Tako su mehane i kafane postale izvorišta kriminalnih radnji i nemoralnog ponašanja.

Pre svega, narod je upućivao žalbe protiv seoskih sveštenika, učitelja i knezova, dakle viših i uglednijih slojeva srpskog društva, koji su se odavali pijanstvu. I obični ljudi, muškarci i žene, bili su skloni svakodnevnom pijanstvu, što je dovelo do porodičnog nasilja, koje se sankcionisalo telesnim kaznama. Na isti način su kažnjavani i izgređi koji su nastajali u samim mehanama, u vidu tuča, obračuna, psovanja i sličnog neprimerenog ponašanja. Opšte je mesto da je rakija, kako su i strani posmatrači primetili, bila jeftina i lako dostupna, da se konzumirala u velikim količinama, kao lek, hrana i užitak, a u narodu se potpuna trezvenost nije smatrala zdravom. S druge strane, i preterivanje u pijanstvu nije bilo odobravano u narodu, o čemu svedoče narodni običaji za odvikavanje pijanaca od zavisnosti, koji su bili prilično rigorozni. Strani putopisci su isticali štetnost rakije po srpsku naciju, zbog nezdravih materija u njoj. Država i knez Miloš su nastojali da suzbiju pojavu uvećanja broja mehana, pa se primećuje da je poslednjih godina prve vladavine kneza Miloša njihov broj smanjen.

Može se reći da je srpska država pratila evropske trendove suzbijanja alkoholizma putem državnih institucija, mada to verovatno nije bio deo organizovane i planirane državne politike na duže staze, već odraz shvatanja kneza Miloša i srpskih vlasti koji su gorući problemi u srpskoj državi, čije dalje podsticanje nije bilo u državnom interesu. Kultura konzumiranja alkoholnih pića ostala je dominantna u Srbiji do današnjih dana. Tako se rakija upotrebljavala u medicinske svrhe, pošto je postojalo uverenje, delom i naučno utemeljeno, u blagotvorne efekte rakije na zdravlje ljudi, mahom kratkotrajne. Kao hrana, rakija je smatrana okrepljenjem pred veće fizičke napore, izvorom snage i energije. Rakija je bila i užitak, povezan sa druženjem muškaraca i ritualima svakodnevnog odlaska u kafanu ili mehanu, kao mesta ispijanja pića, ali i društvenog života, gde su se vodile javne i političke rasprave i formiralo javno mnjenje. Kafane su bile mesto gde se, u opuštenijoj atmosferi, pod dejstvom alkohola, iznosilo mišljenje o vlasti, a spominjanje vlasti u negativnom kontekstu bilo je sankcionisano.

LITERATURA

- Barrows S., Room R., eds. (1991). *Drinking, Behavior and Belief in Modern History*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Грубач М. (2004). *Телесна казна у Србији од Првој српској устџанка (1804) до њеној уку- дања (1873)*. Београд: Службени гласник.
- Дентон В. (2013). *Србија и Срби*, приредио Љубодраг П. Ристић, превела Мирјана Ни- колајевић. Београд: Службени гласник (orig. W. Denton [1862]. *Servia and the Servi- ans*. London: Bell and Daldy).
- Ђорђевић О. (2006). Стање у Протопрезвитерству јагодинском седамдесетих година XIX века. *Корени* 4: 228–247.
- Ђорђевић Т. Р. (1922). *Из Србије кнеза Милоша: културне љриликe од 1815 до 1839 љо- дине*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона.
- Живановић Т. (1967). *Законски извори кривичној љрава Србије и историјски развој ње- љов и њеној кривичној љравосуђа од 1804. до 1865*. Београд: Научно дело.
- Илић В. Д. (1900). Грађа за правну историју: како се судило пре 65 година (по про- токолу пресудни народ. дјела Нахије лозничке из 1834. године). *Бранич* 7(9–18): 525–530.
- Јовановић В. (2017). *Сјај и беда варошкој живојџа: марјиналне скујџине и државна реак- ција у Србији 19. века*. Београд: Завод за уџбенике.
- Караџић В. (1969). *Истџоријски сјџиси 1*, приредио Радован Самарџић. Београд: Про- света.
- Караџић В. (1972). *Естџнографски сјџиси*, приредио Миленко С. Филиповић. Београд: Просвета.
- Караџић В. (1986). *Српски рјечник (1852)*. 1. А–П, приредио Јован Кашић. Београд: Просвета.
- Куниберт Б. (1988). *Српски устџанак и љрва владавина Милоша Обреновића 1804–1850*. Књига друга, превео Миленко Веснић, поговор написао Душан Батаковић. Бео- град: Просвета (orig. V. Cuniberti [1855]. *Essai historique et l'indpendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'а nos jours* par Berthelmi-Sylvestre Cuniberti, II. Leipzig: F. A. Bro- ckhaus).
- Максимовић С. (1973). *Суђења у Пожаревачком мајџстџрајџу (1827–1844)*, књџгу при- премио Војислав Живковић. Пожаревац: Просвета.
- Манојловић М., прир. (2013). *Нахијски суд Пожаревац 1821–1839*, Пожаревац: Исто- ријски архив.
- Марковић З., Мишковић С., прир. (2010). *Књажеска канџеларија, Јаџодинска нахија*. Књџга 3, 1830–1835. Јагодина: Истџоријски архив Средње Поморавље.
- Марковић З., Поповић Љ., прир. (2008). *Књажеска канџеларија, Јаџодинска нахија*, Књџга 2, 1823–1830. Јагодина: Истџоријски архив Средње Поморавље.
- Марковић Р., прир. (1954). *Књажеска канџеларија*. Књџга 2, Крагујевачка нахија 1815– 1827, свеска прва 1815–1827. Београд: Државна архива НР Србије.
- Milanović N. (2016). О alkoholu i pijenju sa „društvene“ strane: od socio-medicinskog pri- stupa do kulture pijenja. *Antropologija* 16(1): 89–102.
- Милићевић М. Ђ. (1894). *Живојџ Срба сељака*. Београд: Државна штампарија Краље- вине Србије.

- Mrgić J. (2011). Wine or Raki – The Interplay of Climate and Society in Early Modern Ottoman Bosnia. *Environment & History* 17(4): 613–637.
- Mrgić J. (2017). Aqua vitae – Notes on Geographies of Alcohol Production and Consumption in the Ottoman Balkans. *Etnoantropološki problemi* 12(4): 1309–1328.
- Павић В. (2010). *Проїкокол маїсїтраїа: суд нахије беоїрадске: 1828–1839*. Сопот: Градска општина.
- Пејтон Е. А. (1996). *Србија најмлађи члан евроїске їородице или боравак у Беоїрагу и їуїшовања їо їланинама и шумама унуїрашњосїи 1843. и 1844. їодине, с енглеског превео Бранко Момчиловић*. Нови Сад: Матица српска (orig. A. A. Paton [1845]. *Servia the Youngest Member of the European Family: or, a Residence in Belgrade and travels in the Highlands and Woodlands of the Interior, during the Years 1843 and 1844*. London: Longman, Brown, Green an Longmans.
- Перуничић Б. (1964). *Беоїрадски суд 1819–1839*. Београд: Историјски архив Београда.
- Перуничић Б. (1970). *Уїрава вароши Беоїрага 1820–1912*. Београд: Музеј града Београда.
- Перуничић Б. (1971). *Крушевац у једном веку 1815–1915*. Крушевац: Историјски архив.
- Перуничић Б. (1973). *Град Ваљево и њеїово уїравно їодручје 1815–1915*. Ваљево: Историјски архив Ваљево.
- Петровић М. (1897). *Финансије и усїанове обновљене Србије до 1842: с једним їоїледом на ранији исїориски развој финансискої уређења у Србији*, 1. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Поповић М. (2016). *Судсїиво у Кнежевини Србији (1838–1869): орїанизација и основе судскої їосїуйка*. Београд: Филозофски факултет.
- Поповић М. М. (2023). *Између їравде и кривице: жена у срїском друшїиву и кривична судска їпракса (1804–1839)*. Крушевац: Историјски архив, Својново: Удружење за културу и уметност Логос.
- Радосављевић Н. (2008). *Ваљевски маїсїтраїи 1824–1831: докуменїа*. Ваљево: Историјски архив.
- Рихтер В. (1984). *Прилике у Србији їод кнезом Милошем до њеїове абдијације 1839. їодине: їриказ најновијих доїађаја, каракїтерисїиика срїскої народа и їоїоїрафска скица Кнежевине, превео с немачког Душан Николић, рецензија, поговор и редакција Живомир Спасић*. Крагујевац: Светлост (orig. W. Richter [1840]. *Serbiens zustande unter dem fürst Miloš bis zu dessen Regierungs-Entsagung im Jahre 1839: eine Darstellung der jüngsten Ereignisse, Charakteristik des serbischen Volkes und Abriss einer Topographie des Fürstentums*. Leipzig: Verlag von B. Elischer Nachfolger).
- Schmid S., Schmidt-Haberkamp B., eds. (2014). Drink in the Eighteenth and Nineteenth centuries. *Perspectives in Economic and Social History* 29. London, Brookfield, Vermont: Pickering & Chatto.
- Philips R. (2014). *Alcohol: A History*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Habermas J. (1969). *Javno mnjenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*. Београд: Kultura (orig. J. Habermas [1962]. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Berlin: Luchterhand, Neuwied).
- Holt M. P., ed. (2006). *Alcohol: A Social and Cultural History*. Oxford, New York: Berg.

Miroslav M. Popović*

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF ALCOHOL
CONSUMPTION IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA:
SOCIAL ASPECTS OF CRIMINAL ACTS RELATED
TO “DRUNKENNESS” (1815–1839)

SUMMARY

The understanding of alcoholism as a medical and social problem dates back to the 19th century, both in Europe and in North America. Modern states have begun to sanction this phenomenon through social institutions, with the ultimate goal of creating a “better” society. In Serbia, one cannot talk about recognizing alcoholism as a problem in the full sense, as it has in modern European countries. When it comes to the context of the Principality of Serbia in the first decades of the 19th century, the term “excessive drinking” should be used rather than “alcoholism”. Alcoholism implies a disease of addiction, as a term that was created later, although it had its predecessors. Since we do not have empirical research on the extent to which alcohol consumption has become an addiction in the Principality of Serbia, we should be cautious. Alcohol consumption was more of a widespread way of everyday life, but we cannot say with certainty to what extent we can talk about excess and to what extent about the frequency of consumption. It can be discussed about the condemnation of drunkenness, both by the state authorities and by compatriots. Prince Miloš did not tolerate drunkards, he did not forgive them for drinking alcohol and mischief, he made fun of them cruelly, which resulted in deaths. Also, the state enacted measures against “vagrants”, moving at night without lanterns, staying in bars and taverns after a certain time of day. Night patrols were introduced to monitor idlers, drunkards who gathered in taverns and taverns and were potential miscreants. Thus, inns and taverns became places that represented the sources of criminal activities and immoral behavior. First of all, there were complaints against village priests, teachers and princes who indulged in drunkenness, that is, among the higher and more respectable layers of Serbian society. And ordinary people, men and women, were prone to drunkenness, in the everyday context, which led to domestic violence, which was sanctioned by corporal punishment. Misdemeanors that arose in the context of inns, in the form of fights, confrontations, swearing and similar inappropriate behavior, were punished in the same way. It is a commonplace that, as foreign observers noticed, brandy was cheap and easily available, that it was consumed in large quantities, as medicine, food and pleasure, and complete sobriety was not considered healthy among the people. On the other hand, exaggeration in drunkenness was not approved by the people, as evidenced by the rather rigorous folk customs used to wean drunkards off their addiction. Foreign travel writers emphasized the harmfulness of brandy for the Serbian nation, due to the presence of unhealthy substances in it, which also affected the appearance of Serbian residents. The state and Prince Miloš strove to suppress the increase in the number of inns, so a decrease in their number can be observed in the last years of the first reign of Prince Miloš. It can be said that the Serbian state followed European trends in the suppression of alcoholism through state institutions, although this was probably not part of an organized and planned long-term state policy, but rather a reflection of the understanding of Prince Miloš and

---

* University of Belgrade, Faculty of Philosophy, History department, *miroslav.popovic@f.bg.ac.rs*, ORCID: 0009-0001-5917-9186.

the Serbian authorities that there are pressing problems in the Serbian state, whose further encouragement it was not in the state's interest. Certainly, the culture of consuming alcoholic beverages has remained dominant in Serbia until today, distinguishing the contexts that people introduce themselves. Thus, brandy was used for medicinal purposes, since there was a belief, partly scientifically based, in the beneficial effects of brandy on human health, which are mostly short-lived. As a food, brandy was considered to strengthen before greater physical efforts, as a source of strength and energy. Of course, brandy was a pleasure, associated with the socializing of men and the rituals related to the daily visit to a tavern or inn, as a place of drinking, but also of social life, where public and political discussions were held and public opinion was formed.

Key words: Alcohol, Alcohol consumption, Punitive reaction, Prince Miloš Obrenović, Principality of Serbia

Vojislava Nikolić*

NAČELO *NE BIS IN IDEM* I ODLUKE JAVNOG TUŽIOCA

Apstrakt. Zabrana ponovnog suđenja za isto delo *ne bis in idem* jedno je od temeljnih krivičnoprocesnih načela i osnovno ljudsko pravo. Štiti okrivljenog od ponovnog vođenja postupka za isto krivično delo za koje je postupak pravnosnažno okončan. Dejstvo tog načela se prvenstveno vezuje za pravnosnažne sudske odluke. Kako reformisani krivični postupak pruža šira ovlašćenja javnom tužiocu, ukazala se potreba da se u radu razmotri kakav se status u praksi daje odlukama tog procesnog subjekta u pogledu zabrane *ne bis in idem*. U razmatranju su predstavljeni stavovi Evropskog suda za ljudska prava koji ima ključnu ulogu u definisanju načela i postavljanju standarda za njegovu primenu i stavovi Evropskog suda pravde i domaće sudske prakse. Autor stoji na stanovištu da treba prihvatiti šire tumačenje tako da se dejstvo načela *ne bis in idem* ne ograničava samo na sudske odluke nego da obuhvati i odluke javnog tužioca.

Ključne reči: *ne bis in idem*, odluka, pravnosnažnost, sud, javni tužilac

1. UVODNE NAPOMENE

Načelo *ne bis in idem* („ne dvaput o istom“), u zemljama *common law*-a poznato kao *the prohibition of double jeopardy* („zabrana dvostruke ugroženosti“), u kaznenoj materiji određuje se kao procesno načelo kojim se zabranjuje ponovno suđenje licu protiv kojeg je povodom iste kaznene stvari vođen postupak ili je kažnjen. Načelo *ne bis in idem* potiče iz rimskog prava, a kada je reč o njegovoj sadržini tradicionalno se pravi razlika između dva odvojena pravila *nemo debet bis vexari pro una eadem causa* (niko ne može dva puta da bude krivično gonjen za isto delo) i *nemo debet bis puniri pro uno delicto* (niko ne može dva puta da bude kažnjen za isto delo) (Veravaele 2005: 100). Među teoretičarima krivičnoprocesnog prava ima zastupnika gledišta da se dejstvo tog načela proteže na dve situacije u kojima se ostvaruje njegova funkcija: 1. nakon pravnosnažno okončanog postupka, u kom slučaju je sporna stvar postala (*res iudicata*), kada je zabranjeno sukcesivno pokrenuti postupak protiv istog lica za delo koje je bilo predmet pravnosnažno okončanog

* Osnovno javno tužilaštvo u Vršcu, vojislavanikolic@gmail.com, ORCID 0009-0002-1680-8656.

postupka, 2. kada je postupak u toku (*litispendingio*), a ispoljava se kao zabrana istovremenog vođenja više postupaka povodom iste krivične stvari (Grubač, Vasiljević 2014: 41; Kalajdžiev i dr. 2018: 53).

U mnogim zemaljama je predviđeno kao ustavom zagantovano pravo (Conway 2003: 217). O njegovom značaju govori i činjenica da je predviđeno kao osnovno ljudsko pravo u brojnim međunarodnim dokumentima univerzalnog i regionalnog karaktera o ljudskim pravima, kao što su Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (član 14, stav 7),¹ Protokol broj 7 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda – EKLJP (član 4, stav 1),² Povelja Evropske unije o osnovnim pravima (član 50),³ Konvencija o sprovođenju Šengenskog sporazuma (član 54)⁴ i drugi.

Svrha načela *ne bis in idem* je višestruka. S jedne strane ima cilj da zaštiti pojedinca od neograničenog prava države na kažnjavanje (*ius puniendi*) nakon što je protiv njega vođen kazneni postupak ili mu je izrečena kazna (Burić 2010: 820). Pružanje zaštite pojedincu u toj situaciji u skladu je sa načelima pravne sigurnosti i pravičnosti (Gless 2017: 223). Iz perspektive pojedinca ishod postupka treba da bude izvestan i stabilan (Bockel 2009: 46). S druge strane, sa stanovišta države, obezbeđuje se autoritet krivičnog pravosuđa i poštovanje pravnosnažnih sudskih odluka u pogledu presuđene stvari (*res iudicata*) (Vervaele 2013: 212). Javni interes zahteva da, u situaciji kada su sudovi pravnosnažno rešili neki predmet, njihova odluka više ne može da se dovede u pitanje kako bi se obezbedila pravna sigurnost (Wasmeier 2006: 121). Istovremeno se izbegava nepotrebno trošenje vremena i sredstava pravosudnih organa vođenjem više kaznenih postupaka (Ilić 1996: 15).

2. PRIMENA I DEJSTVO NAČELA

U našem pravnom poretku načelo *ne bis in idem* podignuto je na rang ustavnog načela. Sadržano je Ustavu⁵ u odeljku pod nazivom „Pravna sigurnost u kaznenom pravu“. Prema odredbi člana 34, stav 4 Ustava, niko ne može biti gonjen ni kažnjen za krivično delo za koje je pravnosnažnom presudom oslobođen ili osuđen ili za koje je optužba pravnosnažno odbijena ili postupak pravnosnažno obustavljen, niti

1 Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, *Službeni list SFRJ* 7/71.

2 Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima, sa izmenama i dopunama, *Službeni list SCG – Međunarodni ugovori* 9/03, 5/05 i 7/05 – ispravka i *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori* 12/10 i 10/15.

3 Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2016/C 202/02, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&rid=3>, 20. februar 2023.

4 Convention Implementing the Schengen Agreement, Official Journal of the European Communities, L 239, 22 September 2000, <https://eurlex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&txt=Convention+Implementing+the+Schengen+Agreement%2C+Official+Journal+of+the+European+Communities%2C+L+239%2C+22+September+2000&lang=en&type=quick&qid=1682952650582>, 20. februar 2023.

5 Ustav Republike Srbije – Ustav, *Službeni glasnik RS* 98/06, 115/21 i 16/22.

sudska odluka može biti izmenjena na štetu okrivljenog u postupku po vanrednom pravnom leku. Istim zabranama podleže vođenje postupka za neko drugo kazneno delo, što znači da se ta norma odnosi i na prekršaje i privredne prestupe.⁶ Nakon sticanja svojstva pravnosnažnosti, stvar postaje presuđena *res iudicata*. Zabrana ponovnog suđenja u istoj stvari ne sprečava eventualno ponavljanje krivičnog postupka (Pavišić 2011: 109), pod uslovima predviđenim za taj vanredni pravni lek. Ustav dozvoljava ponavljanje postupka u slučaju da se otkriju dokazi o novim činjenicama koje su, da su bile poznate u vreme suđenja, mogle bitno da utiču na njegov ishod ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla uticati na njegov ishod (član 34, stav 5 Ustava).

Zakonik o krivičnom postupku⁷ sadrži u osnovi istu odredbu kao Ustav, s tim što je zakonodavac pojam „presuda“ zamenio pojmom „sudska odluka“ i izostavio izraz „ni kažnjen“. Odredba člana 4, stav 1 ZKP predviđa da niko ne može biti gonjen za krivično delo za koje je odlukom suda pravnosnažno oslobođen ili osuđen ili za koje je optužba pravnosnažno odbijena ili je postupak pravnosnažno obustavljen. Stavom 2 istog člana propisano je da pravnosnažna sudska odluka ne može biti izmenjena na štetu okrivljenog.

U članu 8, stav 1 Zakona o prekršajima⁸ propisano je da se nikome ne može ponovo suditi niti mu može biti ponovo izrečena prekršajna sankcija za prekršaj o kome je pravnosnažno odlučeno u skladu sa zakonom. Zakonodavac ne nabraja situacije presuđene stvari, ali imajući u vidu razloge obustave prekršajnog postupka iz člana 248, stav 1, tačka 3 ZP, presuđena stvar bi podrazumevala donetu osuđujuću ili oslobađajuću presudu, odnosno rešenje o obustavi prekršajnog postupka (Vuković 2021: 144). U doktrini se s pravom ističe da rešenja ZP koja se odnose na odluke koje imaju dejstvo *res iudicata* u prekršajnom postupku nisu usklađena, tako da između člana 8, st. 1, 3 i 4 ZP i člana 248, st. 1, tač. 3 i 4 ZP postoji značajna neusaglašenost.⁹ Načelo zabrane ponovnog suđenja odnosi se ne samo na višestruke osude za isti prekršaj već i na pravnosnažno okončan krivični, odnosno privrednoprestupni postupak (Delić, Bajović 2022: 27). Protiv učinioča prekršaja koji je u krivičnom postupku ili u postupku po privrednom prestupu pravnosnažno oglašen krivim za krivično delo koje obuhvata i obeležja prekršaja ne može se za taj prekršaj pokrenuti postupak, a ako je pokrenut ili je u toku, ne može se nastaviti i dovršiti (član 8, st. 3 i 4 ZP). Zakonodavac dejstvo načela vezuje samo za osuđujuću presudu za krivično delo ili privredni prestup. Imajući u vidu odnos između člana 8 ZP i člana 34, stav 4 Ustava, u kojem je isto načelo šireg domašaja, zabranu vođenja prekršajnog

6 O problematiki privrednih prestupa i načelu *ne bis in idem* videti Zakon o privrednim prestupima, *Službeni list SFRJ* 4/77, 36/77 – ispr., 14/85, 10/86 – prečišćen tekst, 74/87, 57/89 i 3/90, *Službeni list SRJ* 27/92, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 64/01 i *Službeni glasnik RS* 101/05 – dr. zakon; Ilić, Milić 2018: 60–62.

7 Zakonik o krivičnom postupku – ZKP, *Službeni glasnik RS* 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14, 35/19, 27/21 – odluka US i 2/21 – odluka US.

8 Zakon o prekršajima – ZP, *Službeni glasnik RS* 65/13, 13/16, 98/16 – odluka US, 91/19 i 91/19 – dr. zakon i 112/22 – odluka US.

9 Više o tome videti: Ilić 2018: 150–165.

postupka aktivira i oslobađajuća ili odbijajuća presuda ili odluka kojom je krivični postupak pravnosnažno obustavljen. Ilić tu svrstava i rešenje vanpretnosnog veća o odbijanju optužbe prilikom ispitivanja optužnice javnog tužioca koja je podneta bez sprovođenja istrage ili privatne tužbe iz člana 339, stav 1 ZKP (Ilić 2018: 155). Vođenju krivičnog postupka ili postupka za privredni prestup daje se prednost nad vođenjem prekršajnog postupka. Kada ista protivpravna radnja ima odlike i krivičnog dela i prekršaja, mogu se javiti nedoumice kako razgraničiti krivičnu i prekršajnu odgovornost.¹⁰ U zahtevu za pokretanje prekršajnog postupka treba da se navede da li je protiv okrivljenog povodom istog događaja pokrenut krivični postupak ili postupak za privredni prestup (član 181, st. 1 i 8 ZP) kako bi se izbegla povreda zabrane dvostrukog suđenja u istoj stvari. Prekršajni sud je u tom slučaju dužan da spise predmeta dostavi na postupanje nadležnom sudu (krivičnom, odnosno privrednom) i o tome obavesti podnosioca zahteva (Vuković 2021: 145). Zakonodavac ne propisuje kakvu odluku donosi prekršajni sud u takvoj situaciji, a mišljenja u literaturi su podeljenja.¹¹

Članom 4, stav 1 Protokola broj 7 uz EKLJP predviđeno je da se nikome ne može ponovo suditi niti se može kazniti u krivičnom postupku iste države za delo za koje je već pravnosnažno oslobođen ili osuđen u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom te države. Protokol se ne ograničava samo na pravo da se ne kažnjava dva puta nego i na pravo da se u istoj državi ne goni ili ne sudi dva puta. U stavu 2 istog člana predviđen je izuzetak od načela *ne bis in idem*, tako da se postupak koji je pravnosnažno okončan može ponovo otvoriti u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom date države, ako postoje dokazi o novim ili novootkrivenim činjenicama ili ako je u prethodnom postupku došlo do bitnih povreda koje su mogle da utiču na rešenje slučaja. Pravo iz člana 4 Protokola broj 7 uz EKLJP spada u „tvrdo jezgro“ ljudskih prava. Nije dozvoljeno odstupanje na osnovu člana 15 Konvencije, odnosno ne može biti derogirano u slučaju rata ili druge javne opasnosti koja pretili opstanku nacije (član 4, stav 3 Protokola broj 7 uz EKLJP), što je rezervisano za vrlo mali broj prava koje garantuje EKLJP. Konvencijom je dejstvo načela ograničeno isključivo na nacionalni pravni poredak (Ilić 2017b: 721). Evropski sud za ljudska prava (dalje ESLJP) bavio se samo nacionalnim *ne bis in idem* koji se odnosi na suđenje u domaćim pravnim porecima, tako da suđenje istom licu za isto delo u drugoj državi nije obuhvaćeno zabranom. Osim nacionalnog *ne bis in idem* koji se primenjuje u nacionalnoj jurisdikciji, sve više dolazi do izražaja shvatanje o transnacionalnoj dimenziji *ne bis in idem* (Lelieur 2013: 199).

Posmatrajući normativno određenje načela *ne bis in idem*, ono je u našem pravu šire postavljeno u odnosu na definisanje u članu 4 Protokola broj 7 uz EKLJP jer, osim meritornih odluka (osuđujuće ili oslobađajuće presude), obuhvata i formalne (odbijajuću presudu i rešenje o obustavi postupka). Takođe, EKLJP ne zabranjuje ponavljanje postupka na štetu okrivljenog, dok je, shodno članu 473, stav 1 ZKP, ponavljanje postupka moguće samo u korist okrivljenog.

10 Videti: Mrvić Petrović 2014: 27–39.

11 Više o tome: Ilić 2018: 159–163.

3. MEĐUNARODNI STANDARDI ZA PRIMENU NAČELA *NE BIS IN IDEM*

Nekoliko uslova treba da bude ispunjeno da bi se primenilo načelo *ne bis in idem*. Osim uslova da je okrivljeni isti, potrebno je:

1. da oba postupka budu „krivične prirode“,
2. da je reč o istom delu (*idem*) i
3. da postoji dvostrukost postupka (*bis*).

3.1. Karakter postupka

Evropski sud za ljudska prava na autonoman način tumači pojam krivičnog postupka i krivičnog dela, u svetlu opštih principa u vezi sa odgovarajućim rečima „krivična optužba“ i „kazna“ iz čl. 6 i 7 EKLJP (Neagu 2012: 959). Da bi se utvrdilo da li je postupak „krivične prirode“, odnosno da li je reč o „krivičnoj optužbi“, koriste se kriterijumi koje je ESLJP postavio u predmetu *Engel i ostali protiv Holandije*¹² (poznati kao „Engel kriterijumi“). Uzimaju se u obzir:

1. pravna kvalifikacija dela u nacionalnom zakonodavstvu,
2. priroda dela i
3. težina propisane sankcije za to delo.

Ti kriterijumi su alternativno postavljeni, ali se prilikom ocene da li je reč o krivičnom delu može pribeći njihovoj kumulativnoj primeni u situaciji kada analiza pojedinog kriterijuma ne omogućava zaključak da se može svrstati u krivičnu oblast (Popović 2012: 244).

Pravna kvalifikacija dela podrazumeva kojoj kategoriji protivpravnog ponašanja delo pripada u nacionalnom pravnom poretku. Pritom ESLJP je zauzeo stav da pravna kvalifikacija dela u domaćem pravu ne može biti isključivi kriterijum za primenu načela *ne bis in idem* jer ukoliko bi primena odredbe EKLJP zavisila isključivo od kvalifikacije dela po nacionalnom pravu, bilo bi prepušteno diskrecionom pravu države da odredi da li je postupak krivični, što bi moglo da dovede do rezultata koji su nespojivi sa ciljem i svrhom Konvencije (Sladojević 2017: 264). Evropski sud za ljudska prava je u svojoj praksi procenjivao i utvrđivao da određena dela imaju krivičnopravni karakter i u situacijama kada domaće pravo određenu radnju ne kvalifikuje kao krivično delo, ukoliko se po svojoj prirodi i strogosti propisane sankcije mogu smatrati krivičnim u smislu EKLJP (Ilić 2022: 90). U dosadašnjoj strazburškoj praksi prekršaji su svrstavani u krivična, to jest kaznena dela. Značenje izraza „krivična“ je šire u odnosu na značenje pojma u našem pravu, tako da bi se u našem pravu prema tom standardu ESLJP mogli svrstati prekršaji i privredni prestupi.

¹² ESLJP, *Engel i ostali protiv Holandije*, 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72, 8. 6. 1976, §§ 82, 83. Presude Evropskog suda za ljudska prava dostupne su na: <http://hudoc.echr.coe.int>, 27. jul 2023.

Kada je u pitanju priroda dela, razmatra se stepen opštosti norme, da li je norma upućena neodređenom broju lica ili se odnosi na grupu lica koja imaju određeni status, kao i da li je svrha pravne norme kažnjavanje ili odvracanje od ponovnog vršenja dela (Ilić 2017: 24). Čest je slučaj da je svrha određene mere istovremeno preventivnog i represivnog karaktera pa, zavisno od okolnosti konkretnog slučaja, treba oceniti koji je od pomenutih aspekata pretežniji.

U pogledu težine propisane sankcije ima se u vidu maksimalna propisana kazna u domaćem pravu, dok izrečena kazna nije značajna. Pritom važi pretpostavka da je reč o krivičnom delu svaki put kada je za to delo moguće izreći kaznu koja podrazumeva lišenje slobode. Ta pretpostavka se može samo izuzetno pobijati ako se lišenje slobode ne može smatrati „osobito štetnim“ s obzirom na njegovu prirodu, trajanje ili način izvršenja (Bajović 2016: 245).

Ustavni sud je, uvažavajući praksu ESLJP, izneo mišljenje¹³ da se prilikom primene načela *ne bis in idem* ne smeju ugroziti pretežnije konvencijske obaveze svake države, a to je zaštita prava žrtve na život iz člana 2 EKLJP, pa prilikom procene da li je povređeno načelo *ne bis in idem*, osim osnovnih kriterijuma: da se u oba postupka radi o kažnjivom delu, da su dela ista (*idem*), da postoji dvostrukost postupka (*bis*), u svakom konkretnom slučaju treba razmatrati i dodatne, tzv. korektivne kriterijume: 1. identitet zaštićenog dobra i težinu posledice dela i 2. identitet sankcije (Kolarić, Marković, 2017: 272–273).

3.2. Pojam ista dela (*idem*)

Odluka o tome da li su dela ista (*idem*) odnosi se na tumačenje pojma identiteta krivičnih dela. Praksa ESLJP u vezi sa pitanjem da li je reč o istom delu nije bila jedinstvena (Rodić 2021: 51). U predmetu *Gradinger protiv Austrije*,¹⁴ ESLJP je stavio naglasak na „isto ponašanje“ (*idem factum*) bez obzira na to kako je ono pravno kvalifikovano u unutrašnjem pravu. Drugo stanovište ESLJP je primenio u predmetu *Oliveira protiv Švajcarske*¹⁵ smatrajući da isto kažnjivo ponašanje može da obuhvati dva različita kaznena dela (idealna sticaj kaznenih dela), za koje je moguće suditi u odvojenim postupcima (Ilić, Veselinović 2016: 255). U predmetu *Franz Fischer protiv Austrije*,¹⁶ ESLJP je istakao da je neophodno razmotriti „bitne elemente“ dela kako bi se utvrdilo da li je povređeno načelo *ne bis in idem*. Merilo o „bitnim elementima“ se u suštini svodi na ocenu da li se dva dela poklapaju u bitnim činjeničnim elementima (Ilić 2017: 29).

ESLJP je konsolidovao svoje različite stavove o tom pitanju i konačno u predmetu *Sergey Zolotukhin protiv Rusije*¹⁷ primenio materijalni identitet dela. ESLJP je zauzeo stav da postoji zabrana gonjenja ili suđenja za drugo krivično delo, ako se

13 Ustavni sud, Už. 1285/12 od 26. marta 2014. godine, <http://www.ustavni.sud.rs/page/jurisprudence/35>, 27. jul 2023.

14 ESLJP, *Gradinger protiv Austrije*, 15963/90, 23. oktobar 1995, §§ 54, 55.

15 ESLJP, *Oliveira protiv Švajcarske*, 25711/94, 30. jul 1998, § 26.

16 ESLJP, *Franz Fischer protiv Austrije*, 37950/97, 29. maj 2001, § 29.

17 ESLJP, *Sergey Zolotukhin protiv Rusije*, 14939/03, 10. februar 2009, § 82.

ono zasniva na istim činjenicama ili činjenicama koje su u bitnom iste, nezavisno od pravne kvalifikacije dela i zaštićenog dobra (Novosel, Rašo, Burić 2010: 792). Identitet činjenica, kao odlučujući za ocenu postojanja istog dela u smislu *idem*, treba shvatiti kao skup konkretnih činjeničnih okolnosti koje se odnose na istog okrivljenog i koje su neraskidivo međusobno povezane u vremenu i prostoru. Taj činjenični pristup ESLJP je primenio i u kasnijim slučajevima u kojima je odlučivao o tome da li ima povrede načela *ne bis in idem*. Sud pravde Evropske unije (dalje: SPEU) takođe je prihvatio činjenični pristup kao kriterijum za ocenu postojanja istog dela.¹⁸

3.3. Pojam dvostrukog postupka (*bis*)

Za ocenu da li je došlo do dupliranja postupka (*bis*) značajno je svojstvo odluke kojom je okončan postupak i vrsta donosioca (Ilić 2017a: 218). Iz formulacije člana 4 Protokola broj 7 uz EKLJP proizilazi da se načelo *ne bis in idem* odnosi isključivo na pravnosnažne sudske odluke kojima se meritorno okončava krivični postupak. Prema Eksplanatornom izveštaju uz Protokol broj 7, odluka je konačna kada je prema tradicionalnom izrazu stekla svojstvo *res iudicata*.¹⁹ To će biti onda kada se odluka više ne može pobijati redovnim pravnim lekovima ili kada su ih strane u postupku iscrpele ili su propustile rok za njihovo podnošenje ili su se odrekle ili odustale od njega, što treba procenjivati prema pravu države u kojoj je odluka doneta. Dostupnost vanrednih pravnih lekova ne utiče na pitanje da li je odluka pravnosnažna²⁰ jer se postupak koji se vodi povodom vanrednog pravnog leka smatra produženjem istog postupka. U presudi *A. i B. protiv Norveške*,²¹ ESLJP je izneo mišljenje da postupak neće biti dupliran u smislu člana 4 Protokola broj 7 uz EKLJP u slučajevima kada se istovremeno vodi više postupaka (prekršajnog i krivičnog) ili u slučajevima kada se nastavlja drugi postupak u situaciji kada je odluka u prvom postupku postala pravnosnažna ukoliko se jasno pokaže da različiti postupci koji se vode protiv istog lica predstavljaju usklađenu celinu, između kojih postoji „dovoljno tesna veza u sadržinskom i vremenskom pogledu“, zbog čega njihovo istovremeno vođenje nije u suprotnosti sa načelom *ne bis in idem* (Rodić 2021: 53–54).

Prema praksi SPEU, da bi odluka stekla svojstvo pravnosnažnosti progon mora biti pravnosnažno okončan,²² a donošenju odluke moraju prethoditi detaljna istraga²³ i ocena o meritumu predmeta²⁴ (Satzger 2020: 215). Pravnosnažna oslobađajuća presuda doneta zbog nedostatka dokaza²⁵ i pravnosnažna presuda doneta

18 Videti SPEU, *Leopold Henri Van Esbroeck*, C-436/04 ECR I-2333, 9. mart 2006; *Jean Leon Van Straaten*, C-150/05 ECR I-9327, 28. septembar 2006; *Jürgen Kretzinger*, C-288/05 ECR I-6441, 18. jul 2007, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/, 27. jul 2023.

19 Explanatory Report to the Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, <https://rm.coe.int/16800c96fd>, 28. maj 2023.

20 ESLJP, *Sergey Zolotukhin protiv Rusije*, §§ 107, 108.

21 ESLJP, *A. i B. protiv Norveške*, 24130/11 i 29758/11, 15. novembar 2016, § 121.

22 CPEU, *Vladimir Turanský*, C-491/07, 5. jun 2014, § 36.

23 CPEU, *Piotr Kossowski Generalstaatsanwaltschaft Hamburg*, C-486/14, 29. jun 2016, § 48.

24 CPEU, *Filomeno Mario Miraglia*, C-469/03, 10. mart 2005, § 28.

25 CPEU, *Van Straaten*, C-150/05, 28. septembar 2006, § 61.

zbog formalnih razloga, kao što je oslobađajuća presuda zbog zastarelosti krivičnog gonjenja,²⁶ obuhvaćene su dejstvom načela *ne bis in idem*.

4. ODNOS ODLUKA JAVNOG TUŽIOCA I NAČELA *NE BIS IN IDEM* U SVETLU PRAKSE ESLJP I SPEU

Nameće se pitanje kakav se status daje odlukama javnog tužioca kojima se obustavlja postupak ili kojima se primenom oportuniteta odbacuje krivična prijava. U svojoj dosadašnjoj praksi ESLJP je smatrao da odluka javnog tužioca kojom obustavlja postupak nema status presuđene stvari²⁷ jer „ne predstavlja ni osuđujuću ni oslobađajuću presudu“ i ne može biti izjednačena sa tim presudama, tako da nema mesta primeni načela *ne bis in idem* (Evropski sud za ljudska prava 2017: 12). U praksi ESLJP bilo je i slučajeva u kojima je okončanje postupka u smislu člana 4, stav 1 Protokola broj 7 uz EKLJP ocenjivano u svetlu odluka nesudskih organa. Tako je u predmetu *Gradinger protiv Austrije*²⁸ krivičnom odlukom okružne uprave izrečena novčana kazna, dok je u predmetu *Oliveira protiv Švajcarske*²⁹ kaznenim nalogom okružnog javnog tužioca izrečena novčana kazna, a u oba slučaja je kazneni karakter izrečene sankcije predstavljao odlučujući uslov za primenu odredbe člana 4, stav 1 Protokola broj 7 uz ESLJP.

S tim u vezi postavlja se pitanje kako bi trebalo postupiti u slučaju kada javni tužilac odustane od gonjenja nakon što je optuženi ispunio obaveze koje mu je tužilac odredio, budući da izostaje osuda, da li bi odluka o kaznenom karakteru mere ili obaveze bila dovoljna za izvođenje zaključka o nemogućnosti gonjenja za isto delo (Ilić 2017b: 722–723). Sud pravde Evropske unije je dao pozitivan odgovor na to pitanje kada je tumačio član 54 Konvencije o sprovođenju Šengenskog sporazuma, smatrajući da je neophodno jedno šire tumačenje kako bi se ostvarili cilj i svrha odredbe člana 54 Konvencije (Fletcher 2003: 774). U predmetu *Hüseysin Gözütok i Klaus Brügge*³⁰ SPEU je izneo stav da se postupci državnih tužilaštava koja odustaju od daljeg krivičnog gonjenja nakon što okrivljeni ispuni određene obaveze koje mu je ponudilo isto to tužilaštvo mogu smatrati *res iudicata*, sa argumentacijom da odluku u tim postupcima donosi telo vlasti koje prema odredbama nacionalnog krivičnog prava čini sastavni deo kaznenog pravosuđa. Obaveze koje je naložio javni tužilac imaju kazneni karakter i njima se kažnjava protivpravno ponašanje koje je okrivljeni počinio. Činjenica da u postupku ne učestvuje sud i da doneta odluka nema formu presude ne sprečava primenu načela *ne bis in idem*. U toj presudi sudija General Ruiz-Jarabo Colomer iznosi mišljenje da obaveza koju naloži javni tužilac treba da ima karakter kazne za okrivljenog, da nagodba između tužioca i okrivljenog podrazumeva priznanje, da ne utiče na prava žrtve i oštećenog da traži naknadu štete

26 CPEU, *Giuseppe Francesco Gasparini*, C-467/04, 28. septembar 2006, §

27 Videti ESLJP, *Smirnova protiv Rusije*, 46133/99, 48183/99 24. oktobar 2003; *Harutyunyan protiv Jermenije*, 34334/04, 7. decembar 2006; *Marguš protiv Hrvatske*, 4455/10, 27. maj 2014.

28 ESLJP, *Gradinger protiv Austrije*, 15963/90, 23. oktobar 1995.

29 ESLJP, *Oliveira protiv Švajcarske*, 25711/94, 30. jul 1998.

30 SPEU, *Hüseysin Gözütok i Klaus Brügge*, C-187/01 i C-385/01, 11. februar 2003, §§ 28, 31

u građanskom postupku, te da odluka javnog tužioca ne mora biti potvrđena od suda ako su individualna prava stranaka zaštićena (Крстикеcka 2016: 184).

Sud u Luksemburgu je znatno proširio dejstvo primene *ne bis in idem* predviđajući da pravnosnažno okončanje postupka podrazumeva ne samo postojanje sudskih odluka nego i odluka javnog tužilaštva. Rešenju o odbacivanju krivične prijave koje je doneo javni tužilac na osnovu primene uslovnog oportuniteta daje se status *res iudicata*, iako to nije sudska odluka, jer je reč o subjektu koji čini sastavni deo krivičnog pravosuđa (Ivičević Karas 2014: 292). Pod uticajem prakse SPEU, ESLJP je izneo novi pristup u predmetu *Mihalache protiv Rumunije*.³¹ Evropski sud za ljudska prava upućuje na šire značenja člana 4 Protokola broj 7 uz EKLJP navodeći da postupanje suda nije nužno već da li je predmetnu odluku donelo telo vlasti koje učestvuje u sprovođenju pravde u nacionalnom pravnom sistemu te da li je taj organ vlasti nadležan prema domaćem pravu da utvrdi delo i kazni za nezakonito ponašanje (Tarallo 2021: 327). U tom predmetu se postavilo pitanje da li je rešenje javnog tužioca „oslobođenje“ ili „osuda“. Evropski sud za ljudska prava navodi da „krivičnu osudu“ suštinski predstavlja i mera javnog tužioca koja ima odvratajući i represivni karakter.³² Činjenica da odluka nije presuda ne može dovesti u pitanje „oslobođenje“ ili „osudu“ pojedinca jer takav proceduralni i formalni aspekt ne može uticati na dejstvo same odluke. U tom kontekstu se ističe da kada se tumači da li je postupak okončan, odlučujuća treba da bude sadržina odluke a ne forma. Sud primećuje razliku u formulaciji člana 4 Protokola broj 7 uz EKLJP u verziji na francuskom jeziku koja glasi „*acquitté ou condamné par un jugement*“ (oslobođen ili osuđen presudom) i engleskom jeziku „*finally acquitted or convicted*“ (konačno oslobođen ili osuđen). U verziji na engleskom jeziku nije određen oblik akta koji mora da sadrži oslobođenje ili osudu, pa ESLJP zaključuje da upotreba reči „presuda“ u tekstu na francuskom jeziku ne treba da bude opravdanje za restriktivan pristup i nema uže značenje od pojmova „oslobođen“ ili „osuđen“ u verziji na engleskom jeziku.³³ Da bi se utvrdilo da li je određena odluka „oslobođenje ili „osuda“, mora se oceniti njen stvarni sadržaj i učinak na situaciju podnosioca predstavke.³⁴

U konkretnom slučaju, podnosiocu predstavke je javno tužilaštvo izreklo administrativnu kaznu koja je imala represivni i odvratajući karakter. Rešenje tužioca nije osporeno pravnim lekovima pa je podnosilac predstavke kaznu platio, a nakon toga je više javno tužilaštvo po sopstvenoj inicijativi ukinulo odluku nižeg tužioca i odredilo pokretanje novog postupka u kojem je bio osuđen. Sud je zauzeo stav da odluku treba smatrati pravnosnažnom kad nije moguće izjaviti redovni pravni lek, a dejstvo pravnog leka mora biti takvo da je jasno u kojem trenutku odluka postaje pravnosnažna.³⁵ Mogućnost višeg javnog tužioca da u kontekstu hijerarhijskog nadzora ispita osnovanost odluke koju je donelo niže tužilaštvo ne može se smatrati odlukom o pravnom leku i nema uticaja na utvrđivanje pravnosnažnosti.³⁶

31 ESLJP, *Mihalache protiv Rumunije*, 54012/10, 8. jul 2019.

32 *Ibid.*, § 101.

33 *Ibid.*, § 95.

34 *Ibid.*, § 97.

35 *Ibid.*, § 115.

36 *Ibid.*, § 125.

Sud podseća na dva alternativna uslova za ponavljanje krivičnog postupka iz člana 4, stav 2 Protokola broj 7 uz EKLJP, a to su: 1. da postoji dokaz o novim ili novootkrivenim činjenicama ili 2. da je u prethodnom postupku došlo do bitnih povreda koje su mogle da utiču na rešenje slučaja. Bitnom povredom se smatra kršenje postupka koje je u toj meri bilo ozbiljno da narušava integritet postupka i utiče na prethodno donetu odluku, a samo puko preispitivanje istih činjenica i njihova drugačija ocena od tužioca ili suda ne ispunjava kriterijum bitne povrede.³⁷ Ističe se da je odluka tužioca višeg ranga uključivala preispitivanje težine optužbe i adekvatnost kazne te da je doneta na temelju istih činjenica, što je bilo suprotno uslovima iz člana 4, stav 2 Protokola broj 7 uz EKLJP (Serneels 2020: 6). Ponovno otvaranje postupka samo radi nove ocene dokaza koji su postojali u trenutku donošenja prethodne odluke nije bilo opravdano. S obzirom na to da se nije pojavila nijedna situacija koja bi dopustila ponavljanje postupka, sud je jednoglasno zaključio da je podnosiocu predstavke suđeno dva puta za isto delo i da je povređen član 4 Protokola broj 7 uz EKLJP.

5. OKONČANJE POSTUPKA I ODLUKE JAVNOG TUŽIOCA U DOMAĆEM PRAVU

Jedno od osnovnih načela krivičnog postupka kojim se rukovodi javni tužilac³⁸ u vršenju svoje funkcije jeste načelo legaliteta (Petrić 1982: 35). Shodno tom načelu, javni tužilac je dužan da preduzme krivično gonjenje kada postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično delo ili da je određeno lice učinilo krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, a izuzetno može odlučiti da odgodi ili ne preduzme krivično gonjenje pod uslovima propisanim ZKP, prema načelu oportuniteta (član 6 ZKP). U skladu sa tim načelima, javni tužilac okončava postupak donošenjem rešenja o odbacivanju krivične prijave ili naredbe o obustavi istrage.

5.1. Odluke javnog tužioca kojima se okončava postupak po osnovu načela legaliteta

5.1.1. Rešenje o odbacivanju krivične prijave (član 284, stav 1 ZKP)

Odredbom člana 284, stav 1 ZKP predviđeno je da će javni tužilac rešenjem odbaciti krivičnu prijavu ako iz same prijave proističe da: 1. prijavljeno delo nije krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti (u slučaju kada nema krivičnog dela tako i u slučaju krivičnog dela za koje se goni po privatnoj tužbi), 2. ako je nastupila zastarelost ili je delo obuhvaćeno amnestijom ili pomilovanjem ili postoje druge okolnosti koje trajno isključuju gonjenje (npr. smrt okrivljenog, presuđena stvar, politički imunitet) ili 3. ako ne postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti (u slučaju da nema dovoljno dokaza).

37 *Ibid.*, §§ 130, 131.

38 Zakon o javnom tužilaštvu, *Službeni glasnik RS* 10/23.

O odbacivanju krivične prijave i o razlozima za to javni tužilac će obavestiti oštećenog u roku od osam dana i poučiti ga da može da podnese prigovor neposredno višem javnom tužiocu (član 51, stav 1 ZKP), a ako je krivičnu prijavu podneo organ policije, javni tužilac će obavestiti i taj organ. Iako odredbama ZKP nije propisana obaveza da javni tužilac obavesti osumnjičenog da je protiv njega odbačena krivična prijava, smatramo da bi bilo korisno da bude obavješten, što se u praksi i čini. U teoriji i praksi nesporno je prihvaćen stav da rešenje kojim se odbacuje krivična prijava (član 284, stav 1 ZKP) ne sprečava da se kasnije osumnjičeni goni za isto krivično delo ako se naknadno ispostavi da za to postoje uslovi, na primer rešenje može biti promenjeno po prigovoru oštećenog ili izuzetno nakon pribavljanja novih dokaza, sve do zastarelosti krivičnog gonjenja (Grubač, Vasiljević 2014: 520).

5.1.2. Naredba o obustavi istrage (član 308 ZKP)

Javni tužilac može u toku istrage da odustane od gonjenja osumnjičenog i da obustavi istragu naredbom: 1. ako delo koje je predmet optužbe nije krivično delo a nema uslova za primenu mere bezbednosti 2. ako je krivično gonjenje zastarelo ili je delo obuhvaćeno amnestijom ili pomilovanjem ili postoje druge okolnosti koje trajno isključuju krivično gonjenje (npr. smrt okrivljenog, presuđena stvar i slično) ili 3. nema dovoljno dokaza za optuženje (član 308, stav 1 ZKP). Iz formulacije člana 308 ZKP proizilazi da su odustajanje od krivičnog gonjenja i obustava istrage fakultativni i da predstavljaju mogućnost kojom raspolaže javni tužilac kada zaključi da iz navedenih razloga nije opravdano dalje voditi istragu. Javni tužilac o obustavi istrage obavještava osumnjičenog i oštećenog koji može podneti prigovor neposredno višem javnom tužiocu (član 308, stav 2 ZKP). Bilo bi korisno da odredbama ZKP bude predviđeno da naredba o obustavi istrage bude obrazložena (da sadrži opis prikupljenih i izvedenih dokaza i utvrđenih činjenica u toku istrage, pravnu ocenu utvrđenog činjeničnog stanja i pravni osnov za odustanak) kako bi oštećeni, ako smatra potrebnim, mogao da podnese argumentovan prigovor i ospori je.

Prema stavu Vrhovnog kasacionog suda³⁹ (u daljem tekstu VKS),⁴⁰ naredba javnog tužioca o obustavi istrage zbog nepostojanja dovoljno dokaza za optuženje ne predstavlja odluku o pravnosnažnom obustavljanju postupka, imajući u vidu fazu krivičnog postupka u kojoj postupa javni tužilac, te nakon obustave istrage, odnosno završetka istrage javni tužilac može ponovo da pokrene tu istu istragu ako se pojave novi dokazi ili može da preduzme još neke radnje koje bi dovele do optuženja, bez opasnosti da će na taj način povrediti načelo *ne bis in idem* (Pantelić 2020: 205). Jednom okončana istraga može biti ponovo pokrenuta povodom iste stvari neograničen broj puta, a protiv naredbe o pokretanju istrage ne postoji pravno sredstvo, što može biti problematično rešenje sa stanovišta pravne sigurnosti. Prema našem mišljenju, ponovno pokretanje istrage bilo bi opravdano samo ukoliko to opravdavaju novi dokazi i činjenice sagledani u svetlu već prikupljenih dokaza koji bi vodili podizanju optužnog akta, te bi bilo korisno predvideti da okrivljeni ima

39 Sada Vrhovnog suda, Zakon o uređenju sudova, *Službeni glasnik RS* 10/23.

40 VKS, KZZ. 1285/19 od 28. januara 2020. godine, <https://www.vk.sud.rs/sr-lat/kzz-12852019-odbija-se-438-st-1-ta%C4%8D-1>, 22. januar 2023.

pravo da izjavi pravni lek protiv naredbe o sprovođenju istrage. U slučaju trajnih i neotklonjivih smetnji logično bi bilo predvideti obaveznu obustave istrage.

Treba podsetiti da je, prema odredbi člana 406, stav 3 ZKP iz 2001. godine,⁴¹ načelom *ne bis in idem* bilo zabranjeno ponovno pokretanje istrage koja je obustavljena. Eventualno nastavljanje postupka usled podnošenja novih dokaza bilo je moguće samo ako je sud odbio zahtev tužioca za sprovođenje istrage zbog nepostojanja osnovane sumnje da je osumnjičeni izvršio krivično delo, ali ne i u slučaju da je istraga već bila pokrenuta pa nakon toga obustavljena, što je nametalo pojačanu odgovornost istražnom sudiji odnosno vanraspravnom veću da ne obustavi „olako“ istrage usled nedostatka dokaza budući da bi njihovo kasnije pokretanje bilo one-mogućeno (Bajović 2014: 243).

5.2. Rešenja javnog tužioca kojima se okončava postupak po osnovu načela oportuniteta (član 283, stav 3 ZKP i član 284, stav 3 ZKP)

U našem krivičnoprocesnom pravu javni tužilac može da postupa u skladu sa načelom oportuniteta u dve situacije. Prvo u slučaju „uslovljenog“ oportuniteta, za krivična dela za koja je zaprećena novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina javni tužilac može naredbom da odgodi krivično gonjenje ukoliko osumnjičeni prihvati jednu ili više obaveza predviđenih ZKP (član 283, stav 1). Javni tužilac najpre utvrđuje činjenice iz kojih proističe određeni stepen sumnje da je osumnjičeni učinio krivično delo i nepostojanje okolnosti koje isključuju krivično gonjenje, a potom procenjuje celishodnost krivičnog gonjenja sa stanovišta javnog interesa i donosi odluku o primeni oportuniteta.

Primena uslovljenog oportuniteta nije moguća bez saglasnosti osumnjičenog. Reč je o svojevrsnoj nagodbi, to jest sporazumu između javnog tužioca i osumnjičenog u kojem se saglašavaju o primeni tog instituta. Javni tužilac će saslušati osumnjičenog koji mora biti upoznat sa predmetom optužbe, činjeničnim stanjem i dokazima, svrhom i ciljem primene oportuniteta te posledicama ispunjenja, odnosno neispunjenja naložene obaveze. Sporazum se ogleda u tome da se osumnjičeni i javni tužilac saglašavaju u pogledu vrste obaveze, načina i roka za njeno izvršenje, odnosno da okrivljeni prihvati da ispuni obavezu koja mu se nameće, pri čemu ima potpunu slobodu da odluči da li će je prihvatiti ili ne (Stojanović, Škulić, Delibašić 2018: 232). Izjava osumnjičenog kojom se obavezuje da će izvršiti obavezu zapisnički se konstatuje. Obaveze koje naloži javni tužilac a koje osumnjičeni prihvati imaju odgovarajući kazneni karakter (Buha 2016: 258). Prihvatanjem uslovljenog oportuniteta i davanjem saglasnosti da izvrši naloženu obavezu osumnjičeni se odriče sudskog odlučivanja i suđenja. Cilj je da se sudovi rasterete, da se pojednostavi krivična procedura i da se pronađu efikasnije i humanije mere socijalnog i pravnog reagovanja u slučaju pojedinih učinioca relativno lakših krivičnih dela (Đokić 2009: 305). Ako osumnjičeni ne ispuni obavezu u roku, javni tužilac dalje preduzima krivično gonjenje.

41 Zakonik o krivičnom postupku – ZKP/2001, *Službeni list SRJ* 70/01 i 60/02 i *Službeni glasnik RS* 58/04, 85/05, 85/05 – dr. zakon, 115/05, 49/07, 20/09 – dr. zakon, 72/09 i 76/10.

Zakonodavac izričito ne propisuje kriterijume koje javni tužilac ocenjuje pri donošenju odluke o primeni oportuniteta iz člana 283 ZKP. Preovladava mišljenje da javni tužilac, rukovodeći se javnim interesom i ocenjujući okolnosti koje se tiču ličnosti osumnjičenog i njegovog ranijeg života, vrstu i težinu izvršenog krivičnog dela i okolnosti pod kojima je delo izvršeno, donosi odluku o primeni oportuniteta (Bejatović *et al.* 2019: 20–21). Treba imati u vidu preporuku Komiteta ministara Saveta Evrope u vezi sa pojednostavljenjem krivičnog pravosuđa R (87) 18 od 17. septembra 1987. godine⁴² u kojoj se navode okolnosti koje treba razmotriti i koje su značajne za diskreciona ovlašćenja javnog tužioca.⁴³ Radi zaštite prava oštećenog, treba predvideti da oštećeni bude saslušan, što u praksi nije uvek slučaj. Korisno je predvideti da se oštećenom dostavi naredba o odgađanju krivičnog gonjenja kako bi bio upućen u tok postupka. Smatramo da ukoliko je krivičnim delom pričinjena šteta, javni tužilac treba najpre da naloži osumnjičenom obavezu da otkloni štetne posledice nastale izvršenjem krivičnog dela ili da naknadi pričinjenu štetu oštećenom. Javni tužilac ocenjuje i realnost postavljenog zahteva i dužan je da oštećenom predoči da preostali deo svog imovinskopravnog zahteva u odnosu na deo za koji javni tužilac smatra da realno predstavlja potpunu nadoknadu štete može ostvariti u parnici. Ako oštećeni smatra da mu nije nadoknađen pun iznos štete kroz oportunitet, namirenje može ostvariti u parničnom postupku.⁴⁴

Kada osumnjičeni ispuni prihvaćenju obavezu u roku, o čemu mora da postoji dokaz, javni tužilac će rešenjem odbaciti krivičnu prijavu⁴⁵ i o tome obavestiti oštećenog, koji nema pravo da podnese prigovor neposredno višem javnom tužiocu. Pre donošenja tog rešenja ne može smatrati da je primenjen navedeni institut niti da su nastupile okolnosti koje trajno isključuju krivično gonjenje.⁴⁶ Postupak je okončan tek donošenjem rešenja o odbacivanju krivične prijave, a ne pre toga, kada osumnjičeni ispuni naložene obaveze.⁴⁷ Osumnjičeni koji su naložene obaveze ispunili vode se u centralnoj evidenciji VJT.⁴⁸ Prema stavu Vrhovnog kasaci-

42 Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (87) 18. Member States concerning the Simplification of Criminal Justice, <https://rm.coe.int/16804e19f8>, 1. jun 2023.

43 Nadležni organ prilikom diskrecionog odlučivanja posebno treba da vodi računa o jednakosti svih građana pred zakonom; ličnosti učinioca; ozbiljnosti, prirodni okolnostima i posledicama počinjenog krivičnog dela; verovatnoj presudi suda; efektima kazne na učinioca i položaju žrtve (poglavlje I. A. 5). Za uslovno odgađanje potrebna je saglasnost osumnjičenog (poglavlje I. A. 7).

44 O pojedinim spornim pitanjima u vezi sa odgađanjem krivičnog gonjenja videti: Stojanović, Škuljić, Delibašić 2018: 234–236.

45 U praksi Osnovnog javnog tužilaštva u Vršcu 2021. godine je primenjen oportunitet iz člana 283. ZKP u odnosu na 167 lica, od kojih je u odnosu na 146 lica doneto rešenje o odbacivanju krivične prijave; 2022. godine je primenjen u odnosu na 163 lica od kojih je u odnosu na 140 lica doneto rešenje o odbacivanju krivične prijave. Kao izvor podataka o primeni oportuniteta iz člana 283. ZKP korišćeni su upisnik „KEO“ i Informator o radu OJT Vršac.

46 Republičko javno tužilaštvo (u daljem tekstu RJT), KTZ. br.1041/20 od 20. oktobra 2020.

47 VKS, KZZ. br. 248/21 od 24. marta 2021. i KZZ. br. 1249/20 od 18. novembra 2020.

48 Obavezanim uputstvom za postupanje tužilaštvima RJT, A. br. 246/08 od 28. avgusta 2008. sa izmenom A. br. 246/08–01 od 28. marta 2019. godine, predviđeno je da postupajuće tužilaštvo ne može primeniti čl. 28. i čl. 284. st. 3. ZKP ako je ta mera već dva puta primenjena prema prijavljenom za isto krivično delo. Ukoliko je lice za koje se vrši provera uvedeno u navedenu elektronsku evidenciju za neko drugo krivično delo, postupajuće tužilaštvo će, zavisno od svih

onog suda,⁴⁹ isključena je mogućnost da se pravno dejstvo rešenja o odbacivanju krivične prijave po osnovu oportuniteta izjednačava sa pravnim dejstvom koje proizvodi obustava krivičnog postupka do koje je došlo primenom načela legaliteta iz čl. 20, 308, 338 i 352 ZKP u pogledu troškova krivičnog postupka. Stoga se na pravo na naknadu troškova postupka u slučaju odbacivanja krivične prijave primenom oportuniteta ne primenjuju odredbe člana 265, stav 1 ZKP.

Drugo, u slučaju tzv. čistog oportuniteta kod krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora do tri godine javni tužilac može rešenjem odbaciti krivičnu prijavu ako je osumnjičeni usled stvarnog kajanja sprečio nastupanje štete ili je štetu u potpunosti već nadoknadio, a javni tužilac oceni da izricanje krivične sankcije ne bi bilo pravično (član 284, stav 3 ZKP).⁵⁰ Za odbacivanje krivične prijave neophodno je da su navedena tri uslova kumulativno ispunjena, a javni tužilac ocenjuje da li je to celishodno prema okolnostima konkretnog slučaja. U obrazloženju rešenja o odbacivanju krivične prijave javni tužilac treba da da pravnu ocenu činjenica i dokaza koji utiču na to da se donese rešenje o odbacivanju krivične prijave i zašto izricanje krivične sankcije ne bi bilo pravično. Oštećeni nema pravo na podnošenje prigovora neposredno višem javnom tužiocu (član 284, stav 3 ZKP).

S obzirom na to da se u odredbi člana 4, stav 1 ZKP izričito navodi da se načelo *ne bis in idem* odnosi samo na pravnosnažne sudske odluke i to: osuđujuću, oslobađajuću, odbijajuću presudu i rešenje o obustavi sudskog postupka, postavlja se pitanje da li rešenje javnog tužioca o odbacivanju krivične prijave po osnovu oportuniteta ima svojstvo presuđene stvari za koje važi načelo *ne bis in idem*. Prema strogo jezičkom tumačenju, dejstvo načela nije predviđeno u pogledu odluka javnog tužioca. Ni Ustav ni ZKP ne propisuju zabranu ponovnog krivičnog gonjenja lica protiv kojeg je krivična prijava prethodno odbačena, pa je moguće zamisliti da javni tužilac nakon primene oportuniteta preduzme krivično gonjenje u odnosu na isto lice i za isto krivično delo. Iako nema formalne zabrane za takvo postupanje, radilo bi se o nelogičnom i nepravičnom postupanju javnog tužioca naročito u slučaju uslovljenog oportuniteta, a nekada i o zloupotrebi (Škulić 2019: 226). Reč je o pravnoj praznini, pa smatramo da bi radi pravne sigurnosti to pitanje trebalo normativno rešiti tako što bi se u ZKP predvidelo da rešenje kojim se odbacuje krivična prijava po osnovu oportuniteta proizvodi dejstvo *res iudicata*. Imajući u vidu stavove koje su izneli ESLJP i SPEU, smatramo da je opravdano prihvatiti šire tumačenje

---

okolnosti slučaja, samostalno proceniti da li će primeniti odredbu čl. 283. i čl. 284. st. 3. ZKP ili ne. <https://jtpraksa.rjt.gov.rs/opsta-obavezna-uputstva>, 10. maj 2023.

49 VKS, KZZ. br. 466/19 od 8. maja 2019. i KZZ. br. 66/20 od 30. januara 2020.

50 Osnovna i viša javna tužilaštva na teritoriji Republike Srbije su, 2022. godine, primenom člana 284. stav 3. ZKP rešila krivične prijave prema 6.853 lica. Statistički podaci ukazuju na znatnu razliku u primeni odredbe člana 284. stav 3. ZKP i na znatno odstupanje u broju rešenih premeta primenom tog oblika oportuniteta od Apelacionog javnog tužilaštva u Beogradu, koje je primenilo taj oblik oportuniteta prema 3.396 lica, Apelacionog javno tužilaštvo u Novom Sadu, koje je primenilo prema 168 lica, Apelacionog javnog tužilaštva u Kragujevcu, koje je primenilo prema 3.201 licu, i Apelacionog javnog tužilaštva u Nišu koje je primenilo prema 88 lica. RJT, Rad javnih tužilaštva na suzbijanju kriminaliteta i zaštiti ustavnosti i zakonitosti u 2022. godini, http://www.rjt.gov.rs/docs/Izvestaj_Republika_Srbija_Republicko_javno_tuzila%C5%A1tvo_mart2023.pdf, 23. maj 2023.

kojim se podjednak značaj pridaje tužiocima i sudskim odlukama na polju primene načela *ne bis in idem*.

U prilog tome govori i domaća sudska praksa. Vrhovni kasacioni sud je u više presuda⁵¹ i na sednici Krivičnog odeljenja od 1. marta 2021. godine zauzeo stav da se postupak koji je okončan pred javnim tužiocem primenom načela oportuniteta ima smatrati pravnosnažnim okončanjem postupka u smislu člana 4, stav 1 ZKP. U obrazloženju svojih odluka pozvao se na ranije pomenutu presudu SPEU *Hüseysin Gözütok i Klaus Brügge*, C-187/01 i C-385/01 od 11. februara 2003. godine, ističući da je javni tužilac deo sistema krivičnog pravosuđa i da je ovlašćen da donosi odluke kojima se pravnosnažno okončava postupak. Vrhovni kasacioni sud u presudi PRZZ. 18/16 od 22. decembra 2016. godine ukazuje na to da primena odgađanja krivičnog gonjenja iz člana 283 ZKP pretpostavlja da javni tužilac mora prvo primenom načela legaliteta da utvrdi da je okrivljeni učinio krivično delo, a potom da donese odluku o primeni načela oportuniteta i naloži izvršenje konkretne obaveze. Zbog toga, izvršenje naložene obaveze predstavlja vid kažnjavanja osumnjičenog za učinjeno krivično delo, što je zakonski osnov da javni tužilac odbaci krivičnu prijavu na osnovu člana 283, stav 3 ZKP.

Vrhovni kaasacioni sud se izjašnjavao i o efektima rešenja o odbacivanju krivične prijave usled postupanja javnog tužioca po načelu oportuniteta krivičnog gonjenja u odnosu na prekršajni postupak. U odgovoru na sporno pravno pitanje Prekršajnog apelacionog suda koje se odnosi na to kako da postupa prekršajni sud po zahtevima za pokretanje prekršajnog postupka zbog prekršaja koji su obuhvaćeni rešenjem javnog tužioca iz člana 283, stav 3 ZKP, Krivično odeljenje VKS, na sednici održanoj 28. novembra 2016. godine, zauzelo je pravni stav da se rešenje javnog tužioca doneto na osnovu člana 283, stav 3 ZKP o odbačaju krivične prijave pod uslovom da osumnjičeni u roku izvrši obaveze može smatrati presuđenom stvari.⁵² Izneto je mišljenje da bi vođenje prekršajnog postupka protiv okrivljenog za iste protivpravne radnje koje su obuhvaćene krivičnom delom predstavljalo dupliranje postupka i samim tim dvostruko kažnjavanje, što je neprihvatljivo i suprotno članu 34, stav 4 Ustava. Rešenje o odbacivanju krivične prijave usled postupanja javnog tužioca po osnovu oportuniteta predstavlja smetnju i za vođenje prekršajnog postupka i postupka za isto delo po tužbi oštećenog kao privatnog tužioca.

Takođe, u pravnom stavu Višeg prekršajnog suda koji je zauzet na sednici od 30. novembra 2011. godine iznosi se mišljenje da bi pravo na pravnu sigurnost građana bilo povređeno ako bi isto lice bilo gonjeno za isto delo u nekom drugom kaznenom postupku nakon što je javni tužilac odbacio krivičnu prijavu na osnovu člana 283, stav 3 ZKP (Udruženje sudija prekršajnih sudova RS 2012: 20). Zbog toga bi prekršajni sud trebalo da odbaci zahtev za pokretanje prekršajnog postupka, a ukoliko je postupak pokrenut, tada bi trebalo da ga obustavi. Iz toga sledi da je u

51 VKS, KZZ. br. 740/20 od 2. novembra 2020; KZZ. br. 46/17 od 6. februara 2017; PRZZ. br. 18/16 od 22. decembra 2016; KZZ. br. 1359/16 od 15. decembra 2016, <https://www.vk.sud.rs/sr/>, 23. maj 2023.

52 Dostupno na sajtu Vrhovnog suda, <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Odgovori%20na%20pitanja%20Prekr%C5%A1ajnog%20Apelaconog%20suda.pdf>, 1. septembar 2023.

praksi o ovom pitanju zauzet jasan stav, što je značajno imajući u vidu da se primenom oportuniteta u javnotužilačkoj praksi rešava značajan broj predmeta.⁵³

U literaturi postoje mišljenja da je, u slučaju primene oportuniteta, reč o van-sudskom modelu koji podrazumeva ne samo da krivični postupak nije započet već da javni tužilac nije ni započeo sa krivičnim gonjenjem i da ispunjenje naloženih obaveza nema karakter krivične sankcije (Đukić 2020: 267). Takođe, neki autori smatraju da je javni tužilac isključivo nosilac funkcije optužbe i da na taj način poprima attribute sudskog organa i zadire u sferu presuđenja jer je samo sud taj koji utvrđuje da je učinjeno krivično delo (Ristić Vezenković 2019: 289). Postoji mišljenje i da rešenju javnog tužioca kojim se odbacuje krivična prijava na osnovu člana 283, stav 3 ZKP ne treba automatski dati dejstvo presuđene stvari, već da u svakom konkretnom slučaju treba procenjivati da li to rešenje zaslužuje dejstvo *res iudicata*, zavisno od kvaliteta postupka koji mu je prethodio, odnosno od toga da li je javni tužilac savesno prikupio i ocenio relevantne dokaze, pravilno kvalifikovao krivično delo i odgovornost okrivljenog i odredio mu odgovarajuću obavezu pa se *argumentum a contrario*, ako je takvo ispitivanje izostalo, rešenje ne može smatrati *res iudicata* (Marković 2022: 352), ali smatramo da to nema opravdanja jer bi vodilo dodatnoj pravnoj nesigurnosti.

Kada je reč o argumentaciji, ispravno se u zahtevu za zaštitu zakonitosti RJT⁵⁴ navodi da se u tekstu člana 4 ZKP koristi formulacija ili je „postupak pravnosnažno obustavljen“ i da izraz „postupak“ prema članu 2, stav 1, tačka 14 ZKP obuhvata ne samo krivični već i predistražni postupak, iz čega sledi zaključak da se načelo *ne bis in idem* odnosi na sudske odluke, ali i na sve druge pravnosnažne odluke kojima se obustavlja predistražni postupak. U takve odluke nesumnjivo spada i rešenje o odbacivanju krivične prijave primenom člana 283, stav 3 ZKP.

U oba slučaja primene oportuniteta javni tužilac će rešenjem odbaciti krivičnu prijavu (čl. 283, st. 3 i čl. 284, st. 3 ZKP) i o tome obavestiti oštećenog koji nema mogućnost ulaganja prigovora neposredno višem javnom tužiocu, u smislu odredbe člana 51, stav 2 ZKP, ni da koristi drugo pravno sredstvo kojim bi se preispitala odluka javnog tužioca, pa bi se moglo zaključiti da rešenje javnog tužioca o odbacivanju krivične prijave u slučaju primene oportuniteta predstavlja pravnosnažnu i konačnu odluku.

Odbacivanje krivične prijave u slučaju oportuniteta zadire u meritum stvari jer proizilazi iz priznanja osumnjičenog i određene vrste sporazuma sa tužilaštvom ili se pak zasniva na konačnoj dispoziciji tužilaštva. Treba imati u vidu da javni tužilac u izreci rešenja o odbacivanju krivične prijave iz člana 283, stav 3 ZKP treba da navede činjenični opis i pravnu kvalifikaciju dela, s napomenom da se krivična prijava

53 Tokom 2022. godine primenom odgađanja krivičnog gonjenja rešene su krivične prijave u odnosu na 14.184 lica, a 2021. godine u odnosu na 16.261 lice. RJT, Rad javnih tužilaštva na suzbijanju kriminaliteta i zaštiti ustavnosti i zakonitosti u 2022. godini, http://www.rjt.gov.rs/docs/Izvestaj_Republika_Srbija_Republicko_javno_tuzila%C5%A1tvo_mart2023.pdf, 23. maj 2023.

54 RJT, ZZZ, KTZ. br. 1041/20 od 20. oktobra 2020, https://jtpraksa.rjt.gov.rs/tuzilackapraksa/page/2?pravna_materija=&upisnik=&broj_predmeta=&godina=&datum_odluke%5Bfrom%5D=&datum_odluke%5Bto%5D=&deskriptori_filter_type=OR&vrsta_odluke=20&q=&datum_unosa_ili_izmene=any&sort=date_odluke_desc&pp=25&Submit=&tip_tuzilastva=1&tuzilastvo=1, 5. maj 2023.

odbacuje jer je osumnjičeni izvršio obavezu koju mu je naložio javni tužilac upravo da bi se na nesumnjiv način odredilo krivično delo i zaštitio osumnjičeni od mogućeg pokušaja da se za to delo ponovo preduzme krivično gonjenje.

6. ZAKLJUČAK

Načelo *ne bis in idem* je osnovno ljudsko pravo i jedan od ključnih instrumenata pravne sigurnosti građana. Predviđeno je u međunarodnim dokumentima univerzalnog karaktera, a u domaćem pravu je podignuto na rang ustavnog načela, što govori o njegovom značaju. U našem pravu ustavna i zakonska formulacija vezuju dejstvo načela *ne bis in idem* za pravnosnažne sudske odluke dok u pogledu odluka javnog tužioca postoji pravna praznina. Stavovi izraženi u praksi ESLJP i SPEU upućuju na to da je načelu *ne bis in idem* neophodno dati šire tumačenje, kojim bi, osim pravnosnažnih sudskih odluka, bile obuhvaćene i ostale odluke kojima je postupak konačno završen, što bi u našem pravnom sistemu dalo osnova da se dejstvo tog načela primenjuje i na odluke javnog tužioca. Sledeći praksu dva evropska suda, i domaća sudska praksa stoji na istom stanovištu da se stvar smatra *res iudicata* kad je u pitanju rešenje o odbacivanju krivične prijave primenom načela oportuniteta krivičnog gonjenja iz člana 283 ZKP.

Imajući u vidu suštinu i svrhu načela *ne bis in idem* kao i koncept krivičnog postupka koji daje javnom tužiocu šira ovlašćenja, između ostalog, ima ključnu ulogu u rukovođenju predistražnim postupkom i u istrazi, bilo bi svrsishodno u budućnosti normativno regulisati navedeno pitanje i predvideti dejstvo tog načela i na pravnosnažne odluke javnog tužioca kojima se okončava postupak. Opravdanost takvog ekstenzivnog dejstva proizilazi iz činjenice da se na taj način ostvaruje potpuna pravna sigurnost i otklanjaju neizvesne pravne situacije. Dugoročno gledano, rešavanje tog pitanja pozivanjem na stavove sudske prakse nije dobro već ga treba normativno rešiti. Bilo bi poželjno da pravne praznine ili nedoslednosti budu rešene budućim zakonskim izmenama, a stavovi sudske prakse mogu da budu putokaz za njihovu *de lege ferenda* izmenu ili dopunu.

LITERATURA

- Bajović V. (2014). Načelo *ne bis in idem*. *Kaznena reakcija u Srbiji*. 4. deo, ur. Đ. Ignjatović. Beograd.
- Bajović V. (2016). Slučaj Milenković – *ne bis in idem* u krivičnom i prekršajnom postupku. *Kaznena reakcija u Srbiji*. 6. deo, ur. Đ. Ignjatović. Beograd.
- Bejatović S. et al. (2019). *Priručnik za primenu načela oportuniteta krivičnog gonjenja*. Beograd.
- Bockel W. B. van (2009). *The ne bis in idem principle in EU law: a conceptual and jurisprudential analysis*. Universiteit Leiden. <https://scholarlypublications.universiteit.leiden.nl/access/item%3A2875411/view>, 27. avgust 2023.
- Burić Z. (2010). Načelo *ne bis in idem* u evropskom kaznenom pravu – pravni izvori i sudska praksa Evropskog suda. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 3–4.

- Buha M. (2016). Zabrana ponovnog suđenja za isto kažnjivo delo. Doktorska disertacija. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Conway G. (2003). *Ne bis in idem* in international law. *International Law Review* 3.
- Delić N., Bajović V. (2022). *Priručnik za prekršajno pravo*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd.
- Đokić I. (2009). Načelo oportuniteta krivičnog gonjenja. *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja*. 3. deo, ur. Đ. Ignjatović. Beograd.
- Đukić M. (2021). Načelo *ne bis in idem* u krivičnom postupku. *Naučnoistraživački projekat Pravni aspekti savremenih društvenih kretanja u Republici Srbiji – za period 1. 1. 2019. – 31. 12. 2021. godine*, ur. J. Belović. Kosovska Mitrovica: Pravni fakultet Univerziteta u Prištini.
- Fletcher M. (2003). Some developments to the *ne bis in idem* principle in the European Union: Criminal proceedings against Huseyn Gozutok and Klaus Brugge. *Modern Law Review* 5.
- Grubač M., Vasiljević T. (2014). *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*. Trinaesto izdanje. Beograd.
- Gless S. (2017). *Ne bis in idem* in an international and transnational criminal justice perspective – paving the way for an individual right. *Legal Responses to Transnational and International Crimes*, eds. H. Van der Wilt, C. Paulussen eds. Netherlands: T.M.C. Asser Institut.
- Ivičević Karas E. (2014). Načelo *ne bis in idem* u evropskom kaznenom pravu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 2.
- Ilić G. P. (1996). Načelo *ne bis in idem* u krivičnom postupku. Magistarski rad. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ilić G. P. (2017). Načelo *ne bis in idem* u praksi Evropskog suda za ljudska prava. *Strani pravni život* 3.
- Ilić G. P. (2017a). Observations on the *ne bis in idem* principle in light of the European Court of Human Rights' judgment: Milenković V. Serbia. *Journal of Eastern European Criminal Law* 1.
- Ilić G. P. (2017 b). Član 4. Pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dvaput u istoj stvari. *Komentar Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, ur. D. Popović, T. Markinković, M. Radojević. Beograd.
- Ilić G. P. (2018). Načelo *ne bis in idem* u prekršajnom postupku. *Kaznena reakcija u Srbiji*. 8. deo, ur. Đ. Ignjatović. Beograd.
- Ilić G. P. et al. (2022). *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*. Jedanaesto izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd.
- Ilić I., Veselinović J. (2016). Tumačenje načela *ne bis in idem* u praksi Evropskog suda za ljudska prava. *Godišnjak Fakulteta bezbednosti 2016*, ur. B. Banović. Beograd.
- Ilić I., Milić I. (2018). Načelo *ne bis in idem* u kaznenom pravu Republike Srbije. *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo* 1.
- Kolarić D., Marković S. (2017). Načelo *ne bis in idem* u praksi Ustavnog suda Srbije i Evropskog suda za ljudska prava. *Srpska politička misao* 2.
- Калајџиџев Г. et al. (2018). *Коментар на Законот за кривичнајна правослајна. Скопје*.
- Крстикеcka O. (2016). *Ne bis in idem* во казненојо право. *Скопје*.
- Lelieur J. (2013). 'Transnationalising' *Ne Bis In Idem*: How the Rule of *Ne Bis In Idem* Reveals the Principle of Personal Legal Certainty. *Utrecht Law Review*.

- Marković Ž. (2022). Odlaganje krivičnog gonjenja i načelo ne bis in idem u Republici Srbiji. *Načelo ne bis in idem i pravna sigurnost građana (međunarodni pravni standardi, regionalna zakonodavstva i iskustva u primeni)*, ur. S. Bejatović, N. Novaković. Beograd.
- Mrvić Petrović N. (2014). Poštovanje načela ne bis in idem pri suđenju za slične prekršaje i krivična dela. *Žurnal za kriminalistiku i pravo* 2.
- Neagu N. (2012). The ne bis in idem Principle in the Interpretation of European Courts: Towards Uniform Interpretation. *Leiden Journal of International Law* 4.
- Novosel D., Rašo M., Burić Z. (2010). Razgraničenje kaznenih dela i prekršaja u svetlu presude Evropskog suda za ljudska prava Maresti protiv Hrvatske. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 2.
- Pavišić B. (2011). *Komentar zakona o kaznenom postupku*. Rijeka.
- Pantelić N. (2020). *Sudska praksa krivičnopravne materije*. Knjiga druga (2018–2020). Beograd.
- Petrić B. (1982). *Komentar zakona o krivičnom postupku*. Šid.
- Popović D. (2012). *Evropsko pravo ljudskih prava*. Beograd.
- Ristić Vezenković M. (2019). Položaj javnog tužioca u reformisanom krivičnom postupku Srbije. Doktorska disertacija. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
- Rodić, V. (2021). Primena načela ne bis in idem – razvoj prakse Evropskog suda za ljudska prava. *Bilten Vrhovnog kasacionog suda* 2, ur. J. Stanojević. Beograd.
- Satzger H. (2020). Application Problems Relating to Ne bis in idem as Guaranteed under Art. 50 CFR/ Art. 54 CISA and Art. 4 Prot. No.7 ECHR. *Eucrim* 2.
- Serneels C. (2020). ‘Unionisation’ of the European Court of Human Rights’ ne bis in idem jurisprudence: the Case of Mihalache v Romania. *New Journal of European Criminal Law* 2.
- Sladojević M. (2017). *Srbija i Evropski sud za ljudska prava*. Beograd.
- Stojanović Z., Škulić M., Delibašić V. (2018). *Osnovi krivičnog prava*. Knjiga II. Krivičnoprocesno pravo, Krivični postupak kroz praktičnu primenu. Beograd.
- Škulić M. (2019). Načelo ne bis in idem sa stanovišta normi srpskog kaznenopravnog sistema, ustavnopravne prakse i stavova Evropskog suda za ljudska prava. *Bilten Vrhovnog kasacionog suda* 2, ur. D. Slijepčević. Beograd.
- Tarallo A. (2021). About Disorder in the “cuisine interne” of Mihalache Grand Chamber Judgment: Some Reasons for a Radical Change of Approach in ne bis in idem. *Criminal Law Forum* 32.
- Vervaele John A. E. (2005). The transnational ne bis in idem principle in the EU – Mutual recognition and equivalent protection of human rights. *Utrecht Law Review* 2.
- Vervaele John A. E. (2013). Ne Bis In Idem: Towards a Transnational Constitutional Principle in the EU? *Utrecht Law Review* 4.
- Vuković I. (2021). *Prekršajno pravo*. Četvrto izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd.
- Wasmeier M. (2006). The principle of ne bis in idem, *International Review of Penal Law* 1–2.

PRAVNI PROPISI

Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS* 98/06 i 115/21.

Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, *Službeni list SFRJ* 7/71.

- Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima, sa izmenama i dopunama, *Službeni list SCG – Međunarodni ugovori* 9/03, 5/05 i 7/05 – ispr. i *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori* 12/10 i 10/15.
- Zakonik o krivičnom postupku, *Službeni glasnik* 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/13, 45/13, 55/14, 35/19, 27/21 – odluka US i 2/21 – odluka US.
- Zakonik o krivičnom postupku, *Službeni list SRJ* 70/01 i 60/02.
- Zakon o prekršajima, *Službeni glasnik* 65/13, 13/16, 98/16 – odluka US, 91/19 i 91/19 – dr. zakon i 112/22 – odluka US.
- Zakon o privrednim prestupima, *Službeni list SFRJ* 4/77, 36/77 – ispr., 14/85, 10/86 (prečišćen tekst), 74/87, 57/89 i 3/90, *Službeni list SRJ* 27/92, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 64/01 i *Službeni glasnik* 101/05 – dr.
- Zakon o uređenju sudova, *Službeni glasnik* 10/23.
- Zakon o javnom tužilaštvu, *Službeni glasnik* 10/23.
- Charter of Fundamental Rights of the European Union, *Official Journal of the European Communities* C-364, 18 December 2000, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&rid=3>
- Convention Implementing the Schengen Agreement, *Official Journal of the European Communities*, L 239, 22 September 2000, <https://eur-lex.europa.eu/search;html?scope=EURLEX&text=Convention+Implementing+the+Schengen+Agreement%2C+Official+Journal+of+the+European+Communities%2C+L+239%2C+22+September+2000&lang=en&type=quick&qid=1682952650582>
- Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (87) 18. Member States concerning the Simplification of Criminal Justice, <https://rm.coe.int/16804e19f8>

IZVORI SUDSKE I JAVNOTUŽILAČKE PRAKSE

- Ustavni sud, <http://www.ustavni.sud.rs/page/jurisprudence/35/>
- Presude Evropskog suda za ljudska prava, <http://hudoc.echr.coe.int>
- Presude Suda pravde Evropske unije, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/
- Presude Vrhovnog kasacionog suda i pravni stavovi, <https://www.vk.sud.rs/sr/>
- Republičko javno tužilaštvo, <https://jtpraksa.rjt.gov.rs/>

OSTALI MATERIJALI

- Evropski sud za ljudska prava (2017). Vodič za primenu člana 4 Protokola br. 7 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, Pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dvaput u istoj stvari, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_4_Protocol_7_SRP.pdf
- Explanatory Report to the Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, <https://rm.coe.int/16800c96fd>
- Udruženje sudija prekršajnih sudova RS (2012). Pravni stavovi i odluke Višeg prekršajnog suda 2011. godina, ur. S. Brkić *et al.* Beograd.
- Obavezno uputstvo Republičkog javnog tužioca A. br. 246/08 od 28. avgusta 2008. sa izmenom A. br. 246/08–01 od 28. marta 2019, <https://jtpraksa.rjt.gov.rs/opsta-obavezna-uputstva>

Vojislava Nikolić*

THE PRINCIPLE *NE BIS IN IDEM* AND PUBLIC PROSECUTOR'S DECISIONS

SUMMARY

The prohibition of being liable to be tried or punished again in criminal proceedings for the same offence *ne bis in idem* – is one of fundamental criminal proceeding principles and a basic human right. It protects the defendant from reopening the proceedings for the same criminal offence in respect of which the proceedings were finalized. Primarily, the effect of this principle is related to final court decisions. Regarding the decisions of the public prosecutor, there is a legal gap. As the reformed criminal procedure provides broader jurisdiction to the public prosecutor, it has seemed a necessity to consider in this paper what status is given in practice to the decisions of this procedural entity regarding the prohibition of *ne bis in idem*. During the review, the views of the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union are presented, which plays a key role in defining the principles and setting standards for the application of the principle, as well as domestic case-law. The author believes that a broader interpretation should be accepted so that the effect of the *ne bis in idem* principle is not limited only to court decisions but also to include the decisions of the public prosecutor. In this way complete legal certainty is achieved and uncertain legal situations are eliminated.

Key words: *Ne bis in idem*, Decision, Finality, Court, Public prosecutor

---

* Basic Public Prosecutor's Office in Vršac, vojislavanikolic@gmail.com, ORCID 0009-0002-1680-8656.

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

VIII O примени тачке 4. § 65. крив. закона^{56*}

М. и К. из Н. оптужени су што су заједнички отишли код куће П, пришли докату где је спавао, па га секиром убили, конопцем везали за гушу и у Мораву бацили, одакле су га људи сутра дан мртва извадили.

Оптужени су дело признали пред истражном влашћу, а пред судом само га је К. порекао.

Од олакшавних околности узето је оптуженима добро владање тач. 4. § 59. крив. зак, а самом оптуженом М. и признање тач. 7. § 59. крив. зак. – Оптуженом К. није узето признање као олакшавна околност с тога, што је исто на претресу без узрока порекао, и по томе није остало онако како је предвиђено у тач. § 59. крив. зак.

Оптужени М. има као отежавну околност то, што је овим поступком погазио више дужности, – тач. 4. § 65. крив. зак, јер је убио свога таста код кога је у кући живео, док је међутим дужан био да га и од других брани.

С обзиром на све то првостепени суд је обојицу осудио на смрт пресудом својом од 23. септембра 1893. г. бр. 13.925.

По службеној дужности и по незадовољству оптужених апелациони суд размотрио је акта и пресуду првостеп. суда и нашао, да је пресуда првостепеног суда у осталом на закону основана, само што апелациони суд налази: да оптужени К. поред признате му олакшавне околности из тач. 4. § 59. крив. зак. има још и олакшицу кривице и признање тач. 7. § 59. крив. зак, јер је на испиту код истражне власти признао да је дело ово извршио. А да оптужени М. нема отежавну околност из тач. 4. § 65. крив. зак. као што је то првостепени суд узео, јер тиме што је убио свога таста није погазио више дужности *пошто никојим законом није стављено у дужност зету да свога таста мора поштовати и назвати*, као што је то у дужности жени према мужу и обратно и деци према оцу §§ 108. и 120. грађ. законика.

---

* Правник, 1894, стр. 252-255.

Осим тога апелациони суд налази да су оптужени строго кажњени и за то им је смртну казну ублажио са двадесет година робије у тешком окову. (Пресуда апелационог суда од 8. октобра 1893. г. бр. 2095).

Но по жалби државног тужиоца касациони суд примедбама својим од 9. новембра 1893. г. бр. 7995 поништио је пресуду апелационог суда из ових разлога:

1. што је оптуженом К. узео за олакшавну околност из тач. 7. § 59. крив. зак. признање кривице, кад је он учињено признање код иследне власти на претресу под бр. 13.925 пред судом порекао;
2. што није против оптуженога М. узео у оцену то: да је он код убијенога П. Као свога таста седео и живео на овога имању, према чему он има отежавну околност из тач. 4. § 65. крив. зак, кад је у овој тачци пом. закона и није казано према коме се именично односи повреда више дужности извршеним кажњивим делом;
3. што оптуженима није узео отежавну околност из тач. 1. § 65. крив. зак, јер се види, да су се за исто спремали и о њему размишљали;
4. што оптуженом М. није узео за отежавну околност и ону из тач. 3. § 65. крив. зак, пошто је он код убијенога као свога таста седео и свагда слободан приступ имао, па је се убијени могао мање надати да ће М. то дело учинити, а није се могао бранити ни сачувати да га М. не убије; и најзад
5. апелациони суд требао је да цени и то, да ли се оптуженима и њихово добро владање пре учињенога дела може узети за олакшавну околност из тач. 4. § 59. крив. зак, кад су ови по убиству везали убијенога за гушу, однели и у Мораву га бацили, из чега се даје извести да су они са свим покварени и неваљали људи.

С тога, а на основу § 271. крив. пост, касациони суд ништи наведену пресуду тога суда и т. д.

Ове примедбе касационог суда апелац. суд није усвојио, већ је дао следеће противразлоге:

1-ву тач. зато:

Кад је признање оптуженог К. пред истражном влашћу узето као доказ о кривици његовој, а доцније порицање тога признања на претресу пред судом узето као невредеће, јер ничим није доказао да му је исто силом изнуђено, – онда му то признање има служити и у олакшицу његове кривице, па зато је и узето као олакшавна околност из тач. 7. § 59. крив. законика.

2-гу тач. зато:

Тиме, што је оптужени М. убио свога таста, код кога је седео и живео на његовоме – убијенога – имању, није погазио више дужности, јер кад законом није стављено у дужност зету да свога таста мора поштовати и пазити, дакле, кад такве дужности према њему нису законом предвиђене нити их је он имао, следствено је да их убиством није могао ни погазити, те да би му се то могло узети у отежање кривице из § 65. тач. 4. крив. зак, нарочито зато, што је §§ 108. и 120. грађ. зак. прописано, која су то лица према којима се ова дужност има вршити.

3-ћу тач. зато:

Што се спремање и размишљање оптужених налази у самој квалификацији дела, пошто је исто извршено хотично и с предумишљајем, те се исто према оптуженима не може узети и као отежавна околност из тач. 1. § 65. крив. зак.

4-ту тач. зато:

Што се живљење оптуженог М. код убијенога не односи на случај предвиђен у тач. 3. § 65. крив. зак, те да би му то у отежање кривице ишло, пошто он није морао код убијенога седети, јер није његов син, него му је згодније било да тако живи, и то се не може узети као да је се убијени могао мање надати да ће оптужени ово дело учинити; и

5-ту тачку зато:

Што се из радње оптужених, што су по убиству П. Везали и у Мораву бацили, не може извести, да су они са свим неваљали и покварени људи, јер су то учинили из бојазни, што су тиме хтели себе да сачувају од казне, те према томе и пошто су пре учињенога дела били доброга владања исто им има и служити у олакшицу кривице по § 59. тач. 4. крив. зак. (2. децембра 1893. год. бр. 2533).

Касациони суд у оптој седници 16. децембра 1893. год. бр. 8964 одржао је у снази примедбе свога I одељења.

Из овога решења опште седнице касационог суда излази, да је законодавац у тач. 4. § 65. крив. зак. поставио један општи принцип, начело, правило, и да није законом предвиђено према коме ће се лицу повреда више дужности сматрати као отежавна околност из тач. 4. § 65. као што то апелациони суд узима, већ је остављено судији да у конкретном случају према сродству лица, целокупним одношајима њиховим и животу реши, има ли места примени тач. 4. § 65. крив. зак. или не.

Н. М. Р.

Saša Atanasov, *Svedok u krivičnom postupku*, Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, 2020, str. 266.

Knjiga prof. Atanasova rezultat je dužeg naučnoistraživačkog rada, po kriterijumima i metodologiji koji su strogo poštovani. Tema je veoma značajna i stalno aktuelna jer je svedok u krivičnom postupku jedno od osnovnih dokaznih sredstava od kada se mogu pratiti suđenje i nauka krivičnog procesnog prava. Monografija je obima 266 stranica sa priloženom literaturom, pisana je jasnim i vrlo preciznim stilom; tema se razvija metodološki, tako da se najveća pažnja posvećuje kredibilitetu svedoka, saslušanju u svim fazama krivičnog postupka i taktičkim pravilima od značaja za ispitivanje svedoka. Osim *uvodnog dela*, knjiga je podeljena u *sedam delova*.

Autor je u svojoj studiji pošao od opštepoznatog stava da se nijedna pravna ustanova ne može pravilno razumeti i tumačiti bez sagledavanja istorijata nastanka te pravne ustanove. U tom smislu uloga svedoka se razmatra u istoriji kroz tri najpoznatija krivičnoprocesna sistema: akuzatorski, inkvizitorski i savremeni mešoviti tip postupka. U starom rimskom krivičnom postupku, gde su se dokazna pravila zasnivala na racionalnim dokaznim sredstvima: priznanje okrivljenog, iskaz svedoka, isprave i indicije, uloga svedoka je bila značajna,

dok je u srednjem veku došlo do promene u procesnom sistemu, uvođenjem inkvizitorskog krivičnog postupka, kada se uvodi sistem iracionalnih dokaza (str. 18).

Fundamentalni deo o izučavanju uloge svedoka u krivičnom postupku izlaže se shodno Zakoniku o krivičnom postupku iz 2011. godine. Osim zakonom određene pojmovne definicije svedoka (čl. 91 ZKP), autor iznosi brojne definicije poznatih procesualista sa ovih prostora, pa i šire, i kritički analizira te definicije, te konačno daje svoju definiciju koja je, izgleda, najadekvatnija uložila koje se pojavljuje kao svedok pred sudom i koji treba da iznese sve ono što mu je poznato o činjenicama koje se utvrđuju u krivičnom postupku (str. 36).

Sposobnost za svedočenje ima svako lice nezavisno od uzrasta, pola ili drugih karakteristika ličnosti (npr. dete, maloletno lice, odraslo ili staro lice, duševno bolesno lice, lice sa određenim fizičkim nedostacima i dr.) ako poseduje obaveštenje o delu i učinocu ili o drugim činjenicama koje se utvrđuju u krivičnom postupku, a pri tome je sposobno da razumljivo iskazuje i komunicira sa organom postupka. Svedok koji

ne raspolaže tim svojstvima je *apsolutno* nesposoban svedok za svedočenje u konkretnoj stvari, ali to se zakonom unapred ne određuje. Međutim, zakon poznaje ustanovu *relativno* nesposobnih svedoka, o čemu se razložno izlaže (str. 37–40).

Vredno je istaći da autor iznosi brojne pojedine kategorije svedoka, posebno obrađujući „svedoka očevica” i „svedoka po čuvenju”, pridajući poseban značaj svedoku očevicu, svedoku „iz prve ruke”, koji ima saznanje neposrednim čulnim opažanjem.

Obmana čula se dešava kod ljudi, zbog čega je u ispitavanju svedoka važno voditi računa o zdravstvenom stanju svedoka i mogućnosti da pojavu uoči i da je realno prenese ispitivaču. Svaki svedok ne prenosi *stvarnost* ispitivaču već nakon kognitivne obrade daje *iskaz o predmetu ispitivanja*, o toj stvarnosti. Upravo su tu mogući brojni nedostaci u iskazu u pogledu objektivnosti, bez obzira na obavezu i želju da iskazuje istinu. U tom pravcu se može razumeti kada autor u uvodnim razmatranjima ističe značaj svedoka u krivičnom postupku, čiji iskaz predstavlja najčešći dokaz, ali i pored toga prema ovom dokaznom sredstvu postoji „izraženo negativni stav” (str. 13).

U *sedmom delu* rada se obrađuju taktička pravila od značaja za ispitivanje svedoka (metodologija ispitivanja, vrste pitanja; dozvoljena i nedozvoljena pitanja, redosled postavljanja pitanja), predočavanja dokaza svedoku, poželjne osobine ispitivača i česte greške postavljanja pitanja sveoku. Autor posebno objašnjava i ukazuje na problematiku osnovnog i unakrsnog ispitivanja, te reispitivanja svedoka, koje bi trebalo preciznije zakonski propisati (str. 217–242).

Autor pravilno nalazi da radnja ispitivanja svedoka, kao dokazna radnja, ima svoj opšti procesni okvir utvrđen odredbama Zakonika o krivičnom postupku, dok je sadržaj radnje ispitivanja određen pravilima *kriminalističke taktike i psihologije*, čemu bi trebalo posebno posvetiti pažnju u edukaciji jer se to znanje u praktičnom postupanju nedovoljno koristi, iako je ono značajno za pravilnu ocenu verodostojnosti i istinitosti iskaza svedoka (str. 217).

Psihološka istraživanja pokazuju da je svedočenje uvek stresno i neprepoznavanje tih problema ima za posledicu nepotpun i nerealan iskaz. Istraživanje je autor sproveo na brojnim sudskim predmetima, te zaključuje da je veoma važno odmah nakon kriminalnog događaja pristupiti saslušanju svedoka, kada su sećanja sveža, i da informacija bude pravilno zabeležena, pravilno registrovana, da bi se njegov iskaz mogao koristiti u postupku.

U okviru metoda *unakrsnog ispitivanja*, zakonom bi trebalo propisati u okviru upozorenja svedoka da je dužan govoriti istinu i da ništa ne prećuti. Prilikom *unakrsnog ispitivanja* na glavnom pretresu autor navodi da se u sudskoj praksi koristi tzv. *vezana tehnika unakrsnog ispitivanja*, premda su zakonodavcu na raspolaganju stajale još i tzv. *nevezana i kompromisna tehnika* (str. 160–167).

Autor smatra da je zakonodavac Srbije propustio da zakonom predvidi pravo *unakrsnog ispitivača* da svojim pitanjima proverava verodostojnost svedoka tokom unakrsnog ispitivanja, da ne bi unakrsno ispitivanje izgubilo svoju svrhu (str. 245, t. 10).

Kako se ne bi dovodila u sumnju nepristrasnost suda, koji može postav-

ljati pitanja svedoku, smatra da bi trebalo izričito propisati da je zabranjeno da sud postavlja sugestivna pitanja svedoku.

Konačno, autor je korektno koristio relevantnu literaturu i interpretirao zakonske odredbe koje se odnose na svedoke i ispitivanje svedoka, prikazujući stanje kakvo jeste, ali je koristio priliku da u situacijama kada to pitanje nije zakonski jasno određeno ili je praksa ostavljala prostor za komentar, iznese i

svoj sud i kritički pristup, kako bi trebalo da bude – *de lege ferenda*. Ovo se jasno vidi na kraju iz *zaključaka i predloga*.

Imajući u vidu aktuelnost teme i naučno-stručni kvalitet ove monografije, preporučujem je svima koji se na bilo koji način bave ovom problematikom, a naročito onim kolegama koji u praksi primenjuju zakon.

Nedeljko Jovančević

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 50

Edicija CRIMEN • Knjiga 51

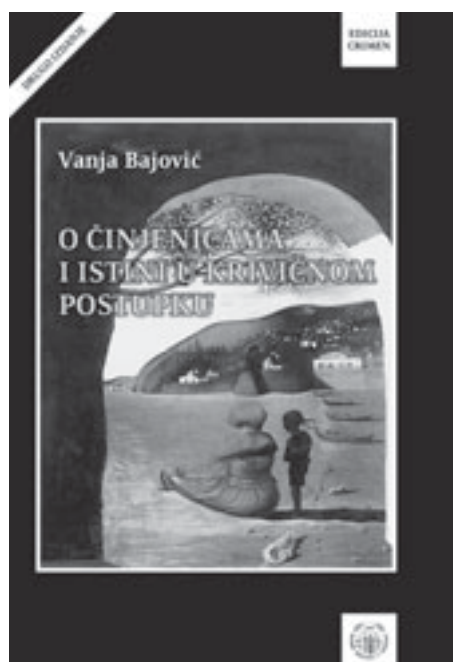

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 53
Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje

Edicija CRIMEN • Knjiga 34
Drugo izmenjeno izdanje

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 32
Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje

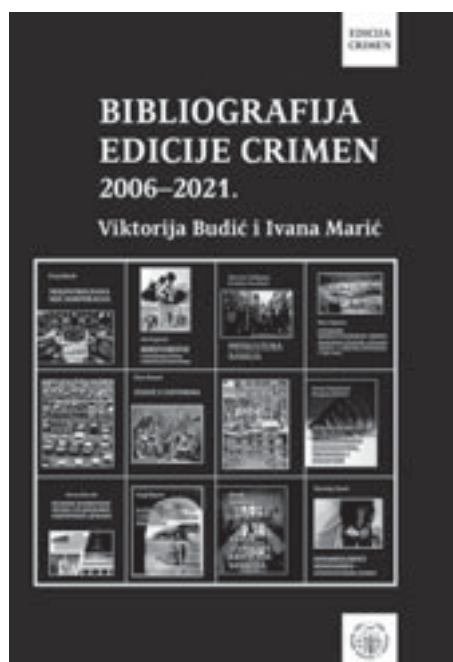
Edicija CRIMEN • Knjiga 37
Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 55

Edicija CRIMEN • Knjiga 56

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 58

Edicija CRIMEN • Knjiga 59

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 60

Edicija CRIMEN • Knjiga 61

U EDICIJI CRIMEN DO SADA OBJAVLJENO:

1. Ignjatović Đ.: PRAVO IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA (6 izdanja)
2. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – I; [5. – II]; [10. – III]; [16. – IV] (Ignjatović Đ. ed.)
3. КОРУПЦИЈА – Основни појмови и механизми за борбу (Илић Г. прир.) (2 издања)
4. Žan Pradel: ISTORIЈAT KRIVIČNIH DOKTRINA (prevod: Perić O.)
6. Ignjatović Đ.: METODOLOGIЈA ISTRAŽIVANЈA KRIMINALITETA sa metodikom izrade naučnog rada (4 izdanja)
7. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА ОПШТИХ ИНСТИТУТА У КЗ СРБИЈЕ
8. Remzi Klark: KRIMINALITET U AMERICI (prevod Simeunović-Patić B.)
9. Simeunović D.: TERORIZAM (2 izdanja)
11. Žan Pradel: KOMPARATIVNO KRIVIČNO PRAVO – Sankcije (prevod: Perić O.)
12. Ignjatović Đ.: TEORIЈE U KRIMINOLOGIЈI
13. Бајовић В.: СПОРАЗУМ О ПРИЗНАЊУ КРИВИЦЕ – Упоредно-правни приказ
14. Deni Sabo: OD ANTROPOLOGIЈE DO KOMPARATIVNE KRIMINOLOGIЈE (prevod: Đokić I.)
15. Stojanović Z., Kolarić D.: KRIVIČNOPRAVNO REAGOVANJE NA TEŠKE OBLIKE KRIMINALITETA
17. Luk Hulsmann, Jacqueline Bernat de Celis: IZGUBLЈENE KAZNE (prevod: Đokić I.)
18. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA
19. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI – I [23. – II]; [25. – III]; [28. – IV]; [31. – V]; [36. – VI]; [40. – VII]; [42. – VIII]; [46. – IX]; (Ignjatović Đ. ed)
20. Markus Felson: ZLOČIN I SVAKODNEVNI ŽIVOT (prevod: Lukić N.)
21. Marvin Volfgang, Franko Ferakuti: POTKULTURA NAŠILЈA (prevod: Ljubičić D.)
22. Danilo Zolo: KO KAŽE HUMANOST... Rat, pravo i globalni poredak (prevod: Katanić Z.)
24. Ignjatović Đ.: KOMPARACIЈA KRIMINALITETA I KAZNENE REAKCIЈE: SRBIЈA – EVROPA
26. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА У ПОСЕБНОМ ДЕЛУ КЗ СРБИЈЕ
27. Лукић Н.: СУЗБИЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА
29. Stojanović Z., Kolarić D.: KRIVIČNOPRAVNO SUZBIЈANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA, TERORIZMA I KORUPCIЈE (2 izdanja)
30. Begović, B.: EKONOMSKA ANALIZA GENERALNE PREVENCIЈE
32. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA – OPŠTI DEO (2 izdanja)
33. Džon Hauard: STANJE U ZATVORIMA (prevod: Ljubičić D.)
34. Bajović V.: O ČINJENICAMA I ISTINI U KRIVIČNOM POSTUPKU (2 izdanja)
35. Nils Kristi: GRANICE PATNЈE (prevod: Vujičić N.)
37. Stojanović Z.: POLITIKA SUZBIЈANЈA KRIMINALITETA (3 izdanja)
38. Tomas Matisen: ZATVOR NA OPTUŽENIČKOЈ KLUPI (prevod: Vujičić N. i Lozić A.)
39. Ђокић И.: ОПШТИ ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У АНГЛО-АМЕРИЧКОМ ПРАВУ (2 издања)
41. Hal Pepinski: MIROTVORSTVO razmišljanja jednog radikalnog kriminologa (prevod: Stevanović A. i Vujičić N.)
43. Нилс Кристи: НОРВЕШКИ СТРАЖАРИ „СРПСКИХ ЛОГОРА“ У СЕВЕРНОЈ НОРВЕШКОЈ 1942–1943. (превод: Буквић Р.)
44. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
45. Tomas Matisen: KADENCA – Profesionalna autobiografija (prevod Vujanić M.)
47. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova II (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
48. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI X (Ignjatović Đ. ed.)
49. Greg Barak: NEKONTROLISANA MOĆ KORPORACIЈA (prevod: Stevanović A. i Petrović M.)
50. Ђокић И.: ИЗВРШИЛАШТВО У КРИВИЧНОМ ПРАВУ
51. Лукић Н.: КРИМИНАЛИТЕТ КОМПАНИЈА – Криминолошки аспект
52. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova III (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
53. Шкулић М: ОСНОВИ КРИВИЧНОГ ПРАВА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА (2 издања)
54. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI XI (Ignjatović Đ. ed.)
55. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova IV (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
56. Budić V., Marić I.: BIBLIOGRAFIЈA EDICIЈE CRIMEN 2006–2021.
57. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI XII (Ignjatović Đ. ed.)
58. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova V (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
59. Лукић Н.: ЗЕЛЕНА КРИМИНОЛОГИЈА
60. Вуковић И., Ероп В.: СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА КАТЕДРЕ ЗА КРИВИЧНО ПРАВО (2 издања)
61. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI XIII (Ignjatović Đ. ed.)

UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.

2. Tekstovi za rubriku „Članci” moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.

3. Osim odštampanog primerka – na stranicama formata A4, jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na imejl redakcije.

4. Fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.

5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

P. Reichel (2005). *Comparative Criminal Justice Systems*, 4th ed., Upper Saddle River, p. 40.

Prevodi knjiga

G. Barak (2020). *Nekontrolisana moć korporacija*, Beograd [orig. G. Barak (2017). *Unchecked Corporate Power*, Abingdon], p. 77.

Zbornici

E. McLaughlin, J. Muncie (eds.) (2013). *Criminological Perspectives – Essential Readings*, 3rd ed., Los Angeles, p. xii.

Ponovljene i uzastopne reference

P. Reichel, p. 140.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

K. von Lampe (2019). Tackling Organized Crime, *CRIMEN – Časopis za krivične nauke* 3, p. 219.

Prilozi u zbornicima

U. Beck (2013). The terrorist threat – world risk society revisited. In: *Criminological Perspectives – Essential Readings* (eds. E. McLaughlin, J. Muncie), 3rd ed., Los Angeles, p. 641.

Alternativa

Bibliografske reference mogu se u tekstu navoditi modifikovanim APA stilom:

(Reichel, 2005: 40); (Barak, 2020: 77); McLaughlin, Muncie (2013: xii); (von Lampe, 2019: 219); (Beck, 2013: 641)

5.3. Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora

Osim navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu
http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva potcelina, druga potcelina itd. Podele u okviru poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) u tekstu. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POTCELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga potcelina potamnjena slova (bold)

1.1.1. Treća potcelina u italiku ili podvučena

1.1.1.1. Ostale potceline malim slovima

AUTHOR GUIDELINES

1. The contributions must be original, they may not be published or submitted elsewhere in full or in part. Articles should preferably have an overall length of one author's sheet (not more than 45 000 characters including spaces). Text to be in electronic form in latin in Word for Windows, font Times New Roman, font size 12, double spacing including footnotes.
  2. Texts for the section Articles must have: abstract of not more than 20 lines and five key words; summary of not more than 40 lines and with key words (both in English) and list of literature at the end of the article. Considering the fact that in this journal contributions in foreign languages will also be published, authors of these texts should submit abstract, summary, key words in the language of the foreign text and the Redaction of the journal will provide their translation in Serbian. All submitted articles are subjected further to editing by the journal editorial staff.
  3. Apart from the printed text – page format A4, only one side of each sheet of paper used, with margins on top and on both sides of at least 3cm – text should also be sent on CD or on e-mail address of the Redaction.
  4. Submit footnotes on separate pages at the end of the text, do not restart footnote numbering on each page, but number them consecutively.
  5. References should contain following details:
    - 5.1. References to Books:
      - General
      - P. Reichel (2005). *Comparative Criminal Justice Systems*, 4th ed., Upper Saddle River, p. 40
      - Collections of papers
      - E. McLaughlin, J. Muncie (eds.) (2013). *Criminological Perspectives – Essential Readings*, 3rd ed., Los Angeles, p. xii
      - Repeated and subsequent references
      - P. Reichel, p. 140.
    - 5.2. References to texts in Journals and Collections of papers
      - Articles in Journals
      - K. von Lampe (2019). Tackling organized crime, *CRIMEN – Journal for Criminal Justice* 3, p. 219
      - Contributions in Collections of papers
      - U. Beck (2013). The terrorist threat – world risk society revisited. In: *Criminological Perspectives – Essential Readings* (eds. E. McLaughlin, J. Muncie), 3rd ed., Los Angeles, p. 641
      - Alternative
      - For bibliografic references in text authors can use modified APA style:
(Reichel, 2005: 40); (Barak, 2020: 77); McLaughlin, Muncie (2013: xii); (von Lampe, 2019: 219); (Beck, 2013: 641)
    - 5.3. References to Legislation and Juridical Decisions
      - A method of citation according to the national method is recommended
    - 5.4. Citation of Internet sources
      - Beside the Internet address, date of access to the document should also be written
http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.
  6. A space should be left between the headings and the text. The order of division should be indicated as clearly as possible: main division, first sub-division, second sub-division etc. The chapter division to be adopted is that based on the 1.1.1. system, which leaves the (a), (b), (c) system for use within the text. Paragraph numbering should be avoided.
1. FIRST SUB-DIVISION IN MEDIUM CAPITAL
    - 1.1. **Second sub-division in bold lower case**
      - 1.1.1. *Third sub-division in italics or underlined*
        - 1.1.1.1. The remaining sub-divisions in medium lower case

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XV) 2/2024 pp. 157–260

CONTENTS

ARTICLES

- Slobodan Vuković, Continuity of the West German judiciary
with the Third Reich 159
- Srđan Cvetković, Criminal law grounds for political repression
in Serbia 1944-1985 190
- Violeta Đorđević, Miroslav Brkić, Best interest of children
of incarcerated parents 207
- Miroslav M. Popović, Contributions to the history of alcohol consumption
in the Principality of Serbia: social aspects of criminal acts related to
“drunkenness” (1815–1839) 220
- Vojislava Nikolić, The principle *ne bis in idem* and
public prosecutor’s decisions 234

FROM THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE

- On the application of point 4. § 65. of the Criminal Code 255

REVIEW

- Saša Atanasov, Witness in criminal proceedings (Nedeljko Jovančević) 258

ISSN 2217-219X

